

ISSN (Print): 2521-666X
ISSN (Online): 2706-9079

Науковий погляд: економіка та управління

№ 3 (73) / 2021

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

Науковий погляд: економіка та управління
(правонаступник наукового журналу
“Вісник Академії митної служби України. Серія: “Економіка”)
Заснований Університетом митної справи та фінансів у травні 1999 р.

Головний редактор:

Заруцька Олена Павлівна – доктор економічних наук, завідувач кафедри банківської справи та фінансових послуг, Університет митної справи та фінансів

Заступники головного редактора:

Лисяк Любов Валентинівна – доктор економічних наук, професор, професор кафедри державних, місцевих та корпоративних фінансів, Університет митної справи та фінансів

Петруня Юрій Євгенович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності, Університет митної справи та фінансів

Члени редакційної колегії:

Баранник Лілія Борисівна – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри соціального забезпечення та податкової політики, Університет митної справи та фінансів

Вакульчик Олена Михайлівна – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри обліку, аудиту, аналізу і оподаткування, Університет митної справи та фінансів

Григораш Ольга Вікторівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри державних, місцевих та корпоративних фінансів, Університет митної справи та фінансів

Жадько Костянтин Степанович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри підприємництва, маркетингу та економіки підприємств, Університет митної справи та фінансів

Фесенко Валерія Валеріївна – доктор економічних наук, професор кафедри обліку, аудиту, аналізу і оподаткування, Університет митної справи та фінансів

Фролов Сергій Михайлович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри державних, місцевих та корпоративних фінансів, Університет митної справи та фінансів

Павлов Роман Анатолійович – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки, підприємництва та управління підприємствами, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Дорина Елена Борисовна – доктор економічних наук, професор, завідувача кафедрою національної економіки державного управління, Белорусский государственный экономический университет (Республика Беларусь)

Olexandr Nekhay – D.Sc. (Economics), Professor of the Department of Economics, University Loyola Andalusia (Sevilla, Spain)

Деревянко Тетяна Пилипівна (відповідальний секретар)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації серія КВ № 21856-11756 ПР,
видане Міністерством юстиції України 21 грудня 2015 року.

Науковий журнал включено до переліку наукових фахових видань України в галузі економічних наук (Категорія «Б») на підставі Наказу МОН України від 17 березня 2020 року № 409 (Додаток 1)

Галузь науки: економічні.

Спеціальності: 051 – Економіка; 071 – Облік і оподаткування;

072 – Фінанси, банківська справа та страхування; 073 – Менеджмент; 075 – Маркетинг;

076 – Підприємництво, торгівля та біржова діяльність; 232 – Соціальне забезпечення

Періодичність видання: шість разів на рік

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази **Index Copernicus**

Затверджено до друку та поширення через мережу Інтернет відповідно до рішення вченої ради Університету митної справи та фінансів (від 26 квітня 2021 року протокол №14)

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

Вареник І.В., Акуленко В.Л., Пригара І.О.

Теоретико-методологічні засади національного рахівництва
в системі господарського механізму України.....5

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Леонов С.В., Доценко Т.В., Миненко С.В.

Кібершахрайства, фінансові правопорушення
та легалізація кримінальних доходів в умовах цифровізації економіки України.....9

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Кащена Н.Б.

Методологічна платформа діагностики економічної активності підприємств торгівлі.....22

Коробка С.В.

Управління організаційним розвитком малого підприємства.....28

Ліпич Л.Г., Хілуха О.А., Кушнір М.А.

Стратегічне управління підприємством як багатовимірний простір парадоксів.....33

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Голод А.П., Феленчак Ю.Б., Підвальна О.Г.

Соціальний туризм: сутність, структура та інноваційні напрями розвитку.....39

Тарасенко Д.Л., Тарасенко О.В., Тіщенко М.І.

Індикатори сталої міської мобільності.....45

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Пікуліна Н.Ю., Лобза А.В., Бикова А.Л.

Розбудова сміттєпереробної галузі як дієвий засіб поводження з відходами.....51

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

Алексєєнко І.І., Лелюк С.В., Полтніна О.П.

Стабільність фінансового ринку як ключовий важіль економічного розвитку держави58

Васютинська Л.А.

Фінансування інфраструктурних проєктів
на засадах публічно-приватного партнерства: форми та інструменти.....65

Данік Н.В., Новак К.С., Яковенко А.В.

Оцінка результативності функціонування банківської системи України
в умовах фінансової нестійкості.....69

Мамонова Г.В., Позднякова Л.О.

Вплив коронакризи на розвиток страхового бізнесу у світі.....74

CONTENTS

ECONOMIC THEORY AND HISTORY OF ECONOMIC THOUGHT

Varenik Irina, Akulenko Vitaliy, Prigara Irina

Theoretical and methodological principles of national accounting
in the system of economic mechanism of Ukraine.....5

ECONOMY AND OPERATION OF NATIONAL ECONOMY

Lyeonov Serhii, Mynenko Serhii, Dotsenko Tetiana

Cyber crimes, financial offenses and legalization of criminal income
in the conditions of digitalization of Ukraine's economy.....9

ECONOMY AND ENTERPRISE MANAGEMENT

Kashchena Nataliia

Methodological platform for diagnosing economic activity of trade enterprises.....22

Korobka Svitlana

Management of organizational development of a small enterprise.....28

Lipych Lubov, Khilukha Oksana, Kushnir Myroslava

Strategic enterprise management as a multidimensional space of paradoxes.....33

DEVELOPMENT OF PRODUCTIVE POTENTIAL AND REGIONAL ECONOMY

Holod Andrii, Flenchak Yuliia, Pidvalna Oksana

Social tourism: essence, structure and innovative directions of development.....39

Tarasenko Denys, Tarasenko Oleksii, Tishchenko Maksym

Sustainable city mobility indicators.....45

ECONOMY OF NATURAL RESOURCES MANAGEMENT AND ENVIRONMENT PROTECTION

Pikulina Nadiia, Lobza Alla, Bykova Adel

Development of recycling industry as an efficient means of waste management.....51

MONEY, FINANCES AND CREDIT

Aleksieienko Inna, Leliuk Svitlana, Poltinina Olga

Financial market stability – key lever economic development of the state.....58

Vasyutynska Lyudmila

Financing of public infrastructure projects
on the basis of public-private partnership: forms and tools.....65

Danik Nataliia, Novak Kateryna, Yakovenko Anastasiia

Evaluation of functional performance of the banking system of Ukraine
in conditions financial instability.....69

Mamonova Hanna, Pozdnyakova Liudmyla

The influence of the crown crisis on the development of insurance business in the world.....74

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-666X/2021-73-1>

УДК 658.15.338

Вареник І.В.

кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри економіки та управління,
Шосткинський інститут Сумського державного університету

Акуленко В.Л.

професор кафедри економіки та управління,
Шосткинський інститут Сумського державного університету

Пригара І.О.

кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри економіки та управління,
Шосткинський інститут Сумського державного університету

Varenik Irina, Akulenko Vitaliy, Prigara Irina

Shostka Institute of Sumy State University

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ НАЦІОНАЛЬНОГО РАХІВНИЦТВА В СИСТЕМІ ГОСПОДАРСЬКОГО МЕХАНІЗМУ УКРАЇНИ

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF NATIONAL ACCOUNTING IN THE SYSTEM OF ECONOMIC MECHANISM OF UKRAINE

На основі дослідження поняття «національний облік» встановлено, що сутність і зміст цього терміна мають витоки з основ первісного обліку господарських операцій у сфері економіки. Згідно з науковими дослідженнями та висновками різних науковців про сутність та зміст процесу національного рахівництва та зокрема національних рахунків, зроблено основні висновки про стан і методичку ведення національного обліку в країні. Зроблено порівняльний аналіз еволюційного розвитку національного рахівництва в різних економічних системах та доведено необхідність застосування та ефективність використання Системи національних рахунків як єдиного реєстру макроекономічних показників у системі національного рахівництва. Інтегрована економічна інформація є базою для формування макроекономічних показників. Застосування інтеграційного інформаційного ресурсу дає змогу ефективно формувати та аналізувати макроекономічні показники. Виділено й узагальнено основні висновки економістів щодо тлумачення сутності та методології сучасного національного рахівництва та використання системи національних рахунків, доповнено матеріалом про інтеграційний економічний ресурс та його вплив на формування макроекономічних показників.

Ключові слова: рахунок, національний облік, господарство, система, інституційний механізм.

На основе исследования понятия «национальный учет» установлено, что сущность и содержание этого термина имеют истоки из основ первоначального учета хозяйственных операций в сфере экономики. Согласно научным исследованиям и выводам различных ученых о сущности и содержании процесса национального счетоводства и в частности национальных счетов, сделаны основные выводы о состоянии и методике ведения национального учета в стране. Выполнен сравнительный анализ эволюционного развития национального счетоводства в различных экономических системах и доказана необходимость применения и эффективность использования Системы национальных счетов как единого реестра макроекономических показателей в системе национального счетоводства. Интегрированная экономическая информация является базой для формирования макроекономических показателей. Применение интеграционного информационного ресурса позволяет эффективно формировать и анализировать макроекономические показатели.

Ключевые слова: счет, национальный учет, хозяйство, система, институциональный механизм.

Based on the study of the concept of national accounting, it is established that the essence and meaning of this term has its origins in the basics of initial accounting of business transactions in the economy. According to scientific research and conclusions of various scholars on the nature and content of the process of national accounting and in particular national accounts, the main conclusions about the state and methodology of national accounting in the country. A comparative analysis of the evolutionary development of national accounting in different economic systems is made and the necessity of application and efficiency of using the System of National Accounts as a single register of macroeconomic indicators in the system of national accounting is proved. Integrated economic information is the basis for the formation of macroeconomic indicators. The use of integration information resource allows to effectively form and analyze macroeconomic indicators. The relevance of this study is to highlight the main provisions that prove the need to use the mechanism of national accounting in the system of economic mechanism and prove the effectiveness of the system of national ac-

counts as a single register of macroeconomic accounting. The study is based on the findings of many scientists in the field of research of the economic mechanism of the country. Substantive conclusions prove the need to combine the original accounting information and its integration into the general macroeconomic register. This will avoid errors in the formation of macro indicators and increase the transparency and accuracy of national accounting data. Thus, the effectiveness of macroeconomic accounting in order to assess and analyze the state of the economic mechanism and prospects for its development is proved. The main conclusions of economists on the interpretation of the essence and methodology of modern national accounting and the use of the system of national accounts are highlighted and generalized, supplemented with material on the integration of economic resources and its impact on the formation of macroeconomic indicators.

Key words: *account, national accounting, economy, system, institutional mechanism.*

Постановка проблеми. Невирішеною проблемою національного рахівництва ще й досі залишається рівень достовірності облікової інформації.

Економісти досліджують процес рахівництва і супроводжують його інноваціями згідно з досвідом європейських країн та інших країн світу. Але проблема залишається в активізації нових можливостей збору та обробки економічної інформації, інтеграції мікро- та макроекономічних показників у процесі обліку господарських операцій на всіх рівнях. Дана проблема має зв'язок із важливими практичними завданнями, що стоять перед науковцями та економістами, тому ведеться активний пошук можливостей удосконалення процесів національного рахівництва за допомогою використання інтеграційних ресурсів мікро- та макроекономічного обліку господарських операцій у системі економічного механізму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дає можливість систематизувати загальні положення і висновки закордонних та українських економістів і науковців, згідно з якими можна запропонувати ефективні методологічні засади національного рахівництва сфери господарського механізму. Із різних аспектів аналізом цієї проблеми займалися вітчизняні вчені та економісти інших країн. Серед видатних учених, що здійснили вагомий внесок у розвиток СНР на різних історичних етапах слід назвати У. Петті, Д. Кейнса, Ф. Кене, А. Маршалла, С. Кузнеця, В. Леонтьєва, Р. Фріша, Р. Стоуна. Вони заклали базові основи макроекономічного обліку та довели його необхідність та ефективність. Серед сучасних науковців варто відзначити праці А. Гальчинського, Б. Рябушкіна, Б. Башкатова, А. Пономаренка, С. Панчишина, Г. Кірейцева, В. Швеця, А. Головка, В. Тарасевича, С. Герасименка, І. Нікітіну та ін.

Але, незважаючи на опубліковані праці, стверджувати, що проблему національного рахівництва у рамках економічної науки всебічно досліджено, ще зарано. Дослідження та аналіз ідей учених показує, що вони більше уваги приділяли розвитку ідеї представлення загальної синтетичної картини національної економіки та процесу функціонування СНР для аналізу та моніторингу її господарського механізму, а не пошуку шляхів гармонізації національного рахівництва з метою повнішого задоволення запитів користувачів за одночасного здешевлення інформаційного ресурсу.

Поки ще не можна стверджувати, що повною мірою розкрито зміст національного рахівництва, виявлено

всі форми його реалізації у сфері господарського механізму, описано характерні ознаки, а також механізм її впровадження. Потребують подальших зусиль учених питання щодо достовірності економічної інформації як джерела формування СНР, проблеми законодавчого регулювання використання інформаційних ресурсів, визначення внутрішніх суперечностей розвитку макроекономічного обліку і виявлення шляхів їх розв'язання.

Виклад основного матеріалу. Господарський механізм – це система управління економікою країни за допомогою сукупності основних форм, методів і важелів управління господарством шляхом використання економічних законів, розв'язання суперечностей економічної системи. реалізації відносин власності, а також розвитку людини та узгодження найважливіших інтересів суспільства [1]. Розрахунки макроекономічних показників та важливих пропорцій розширеного відтворення здійснюються на основі відповідних економічних моделей, що відображають річний економічний оборот на макрорівні. Вони є також важливим інструментом державного регулювання і прогнозування національної економіки. Країни з розвинутою економікою, а також ті, що вдосконалюють ринкові відносини, як таку економічну модель використовують СНР, що затверджена ООН і рекомендована для використання з метою забезпечення міжнародних зіставлень та порівнянь [2].

Господарський механізм країни становлять безліч фірм, індивідуальні одиниці господарювання, організації, об'єднання, кооперативи тощо. Щоб дослідити господарський механізм країни, слід підсумувати результат діяльності кожної фірми, одиниці господарювання. В економіці таке «підсумовування» називається «агрегуванням». Протягом останніх років у зарубіжній економічній літературі досить часто зустрічається критика традиційних економічних показників, джерелом яких є система первісного бухгалтерського обліку як основи для прийняття управлінських рішень на макрорівні. Ця критика спрямовується на історичний характер показників первісного обліку, що значно зменшує їхню цінність для прийняття стратегічних управлінських рішень у процесі господарювання. Мікро- та макроекономічна інформація, як і будь-яка економічна інформація, як правило, подається у формі таблиць. Табличне представлення інформації дає змогу структурувати її, визначити взаємозв'язки та співвідношення, аналізувати від мікро- до макрорівня. Наприклад, макроекономічна інформація дає змогу не лише аналі-

зувати відтворювальні процеси на мікрорівні, зокрема визначити ефективність господарювання інституційної одиниці, а й є основою для формування макроекономічних агрегатів, таких як ВВП, індивідуального та колективного споживання, інвестицій, заощаджень тощо. Бухгалтерський облік та СНР об'єднує також і чисто методологічний бік. Це проявляється в аналогії реєстрації господарських операцій – використанні принципу подвійного запису, кореспонденції рахунків і принципів побудови бухгалтерського балансу. На думку одного з відомих сучасних спеціалістів із національного рахівництва, «це не тільки технічний прийом, а й та важлива сходинка, яка привела статистику національного доходу до системи національних рахунків» [5]. У цілях аналізу та моделювання регіонального економічного розвитку методологія СНР передбачає використання спеціалізованих інструментаріїв, які застосовуються на національному та регіональному рівнях. Національні рахунки дають змогу відносно просто будувати ці системи для національного рівня. Побудова їх для регіонального рівня ускладнена низкою методологічних облікових проблем і сьогодні здійснюється вченими-економістами частково, в цілях дослідження рівноваги системи регіональних бюджетів, рівноваги відтворювальних процесів на етапах економічного кругообігу тощо.

Теоретико-методологічний розвиток системи національного рахівництва, зокрема перехід національного статистичного обліку на методологію СНР ООН (1993 р.), сприяв появі офіційних та допоміжних методичних матеріалів. Протягом останніх років з'явилася низка фундаментальних праць з актуальних питань застосування інструментарію національного рахівництва в цілях економічного аналізу. Журнал «Вопросы статистики» регулярно публікує матеріали з питань методології національного рахівництва, адаптації національної статистики до міжнародних стандартів, інтеграції систем статистичного обліку тощо [4]. Новою є пропозиція введення в експлуатацію процесу інтегрування показників бухгалтерського обліку та макроекономічних показників. Така методика рахівництва може значно підвищити достовірність інформації, усунення втрат і упущень у процесі обробки і подання економічної інформації. Розроблення єдиної методології обліку економічних показників від мікрорівня до макrorівня дасть додаткові можливості складання таблиць та інтегрування показників національного рахівництва.

Методологія інтегрування макроекономічних показників дає змогу систематизовано здійснювати моніторинг у всіх сферах економіки (у галузях, інституційних секторах, регіонах, за системою товарно-фінансових потоків тощо), розробляти альтернативні сценарії, ґрунтуючись на даних національних рахунків та відповідних моделях підтримки прийняття рішень. Розроблення альтернативних варіантів важлива для вироблення оптимальної соціально-господарської стратегії, постановки та вирішення актуальних завдань щодо підтримки загальногосподарської рівноваги, ста-

лості та зростання, пропорцій відтворення, постановки завдань галузевого та інституційного розвитку. Національні рахунки та відповідні інструментарії дають змогу відслідковувати всі проблеми, що виникають у процесі економічного кругообігу доходів, ідентифікувати та передбачати можливі хворі боки [3].

Процес національного рахівництва сьогодні, на жаль, не є досконало завершеним процесом. Існує низка неточностей під час збору інформації та її обробки, упущення під час розрахунків окремих макроекономічних показників, невирішеним є питання достовірності інформаційних ресурсів та інші проблеми. Тому процес інтегрування мікро та макроекономічних показників обліку господарських операцій із мікрорівня до макrorівневих має суттєво допомогти у вирішенні вищевказаних недоліків. Поняття «інтергаційний економічний ресурс» також має допомогти у вирішенні проблемних питань у процесі національного рахівництва, а саме забезпечити достовірною інформацією та мінімізувати упущення під час розрахунку головних макроекономічних показників, таких як національний випуск, національний дохід, величина споживання та заощадження та ін.

Складання додаткових таблиць для інтегрування економічних показників також має забезпечити вищий рівень облікових операцій у потребах національного рахівництва.

Учені й економісти зарубіжних країн [3] уважають за доцільне створити лише єдину систему обліку і статистики, а вітчизняні вчені – єдину систему економічної інформації, яка охоплювала б планування, усі види обліку (бухгалтерський, статистичний, оперативний), нормування, економічний аналіз та інші функції керування для повноти макроекономічного обліку та ефективного застосування СНР як складової частини господарського механізму.

Суть єдиної системи рахівництва, на думку вчених, полягає в об'єднанні на загальній основі бухгалтерського обліку і статистики для добування вірогідних науково обґрунтованих даних із мінімальними затратами праці і максимальними можливостями застосування цих даних в економічному аналізі для планового керування господарським процесом на всіх його етапах і стадіях. Основною метою єдиної системи обліку і статистики є економічний аналіз, який забезпечить науково обґрунтоване керівництво на всіх рівнях.

Уважаємо, принцип цієї системи полягає в одноразовому обліку всіх виробничих процесів, що сприятиме раціоналізації організаторських форм і методів національного рахівництва в удосконаленні функціонування господарського механізму.

Слід зауважити, що у вчених немає спільної думки. Якщо А. Донда, Г. Ріхтер, А. Клауке [2] порушують питання про єдину систему обліку і статистики, то Д. Клаус уважає, що питання слід ставити ширше, довівши його до єдиної системи економічних показників.

Так, у попередніх наукових дослідженнях уже висвітлено об'єктивну необхідність інтегрувати еконо-

мічні інформаційні ресурси. Але ці питання до певної міри дискусійні: одні вважають, що це інтегрована система обробки даних, інші – що це процес комплексного перетворення інформації. Цікавою є думка, описана в працях М. Корольова та Ю. Черняка. Під системою економічної інформації ці автори розуміють сукупність даних, які сприяють реалізації функції керування, а систему економічної інформації вважають штучною інформаційною системою. Як підсистема економічного керування вона відображає лише економічні показники виробництва, не включаючи технічні засоби їх обробки [4].

Висновки. Таким чином, цілеспрямоване регулювання економіки та формування її інфраструктури, підтримка рівноваги та економічного росту вимагають удосконалення методології національного рахівництва, СНР як інструмента макроекономічного моніторингу, аналізу та програмування загальноекономічних пропорцій відтворення системи господарського механізму країни. Доведено, що система національних рахунків

є складовою частиною господарського механізму суспільства і широко використовується в розвинутих країнах, міжнародними організаціями у цілях системного аналізу та планування економічного кругообігу доходів, відновлення структурних складників, підтримки пропорцій росту. Разом із тим проведені дослідження вказують на те, що в Україні тривають науково-практичні розробки щодо вдосконалення процесу національного рахівництва, застосування Системи національних рахунків як складової частини господарського механізму, що дає змогу спостерігати та аналізувати окремі боки соціального та економічного росту, зокрема рівновагу національної економіки та її інституційних одиниць. Актуальним залишається проблема достовірності інформаційних ресурсів, які є джерелом формування СНР, удосконалення побудови діючих рахунків, у рамках яких можливо водночас аналізувати та приймати виважені рішення щодо підтримки рівноваги господарського механізму національної економіки.

Список літератури:

1. Гончар Н.Ю. Макроекономіка та мікроекономіка. Київ : КНЕУ, 2016. Т. 3. 145 с.
2. Давидов Г.М. Бухгалтерський облік : навчальний посібник. Київ : КНЕУ ім. В. Гетьмана, 2002. С. 88.
3. Рябушкин Б.Т. Основы статистики финансов. Москва, 1997. 80 с.
4. Ульянченко О.В. Дослідження операцій в економіці. Харків, 2012. 580 с.
5. Фаріон М.М. Макроекономічний аналіз відтворення виробничого потенціалу в умовах ринкових відносин : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01. Київ, 1994. 22 с.

References:

1. Gonchar N.U. (2016) Makroekonomika ta mikroekonomika [Macroeconomics and microeconomics]. Kyiv; KNEU, vol. 3, p. 145.
2. Davydov G.M. (2002) Buhgalterski oblik. [Accounting: textbook]. Kyiv: KNEU, p. 88.
3. Riabushkin B.T.(1997) Osnovi stayistiki finansov [Basics of financial statistics]. Moscow, p. 80.
4. Ulianchenko O.V. (2012) Doslidgenia operativ v ekonomiki [Research of operations in the economy]. Harkiv, 580 p.
5. Farion M.M. (1994) Makroekonomichniyanalizvidtvorenia virobnichogo potentialuv umovah rinkovih vidnosin [Macroeconomic analysis of reproduction of production potential in the conditions of market relations]. PhD. Kyiv: Kyiv National Economic University named after V. Hetman.

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-666X/2021-73-2>
УДК 004.946.5.056:543.53(477)

Леонов С.В.

доктор економічних наук, професор,
Сумський державний університет

Доценко Т.В.

керуючий ТББВ № 10018/0172 філії,
Сумське обласне управління АТ «Ощадбанк»

Миненко С.В.

аспірант,
Сумський державний університет

Lyeonov Serhii, Mynenko Serhii

Sumy State University

Dotsenko Tetiana

Sumy Regional Administration of JSC «Oschadbank»

КІБЕРШАХРАЙСТВА, ФІНАНСОВІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ТА ЛЕГАЛІЗАЦІЯ КРИМІНАЛЬНИХ ДОХОДІВ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

CYBER CRIMES, FINANCIAL OFFENSES AND LEGALIZATION OF CRIMINAL INCOME IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION OF UKRAINE'S ECONOMY

Цифровізацію економіки визначено як один із пріоритетних напрямів розвитку України. Ускладнення та розвиток новітніх інформаційних технологій призводять до виникнення нових методів та підходів до здійснення економічної та фінансової діяльності. Але попри значний корисний ефект від діджиталізації створюються також сприятливі умови для злочинців. Стає простіше відмивати доходи, проводити шахрайства з фінансовими інструментами, з'являються нові можливості для кіберзлочинців. Дані процеси спонукають до детального аналізу детермінант злочинної діяльності, яка має найбільший вплив на економіку. У дослідженні визначено напрям та ступінь впливу діджиталізації, фінансового моніторингу та діяльності банківських установ, бірж цінних паперів, страхових компаній на кількість фінансових та кіберзлочинів і легалізацію кримінальних доходів. Побудовано MAR-сплайнові моделі взаємозалежності між регресорами та регресандами. Перевірено адекватність побудованих моделей.

Ключові слова: цифровізація економіки, кіберзлочини, легалізація кримінальних доходів, фінансові злочини, MAR-сплайнові моделі.

Цифровізація економіки определена как одно из приоритетных направлений развития Украины. Усложнение и развитие новейших информационных технологий приводят к возникновению новых методов и подходов к осуществлению экономической и финансовой деятельности. Но, несмотря на значительный положительный эффект от цифровизации экономики, создаются также благоприятные условия для преступников. Становится проще отмывать доходы, проводить мошенничества с финансовыми инструментами, появляются новые возможности для киберпреступников. Данные процессы побуждают к детальному анализу детерминант преступной деятельности, которая имеет наибольшее влияние на экономику. В исследовании определены направление и степень влияния цифровизации, финансового мониторинга и деятельности банковских учреждений, бирж ценных бумаг, страховых компаний на количество финансовых и киберпреступлений и легализацию криминальных доходов. Построены MAR-сплайновые модели взаимозависимости между регрессорами и регрессандами. Проверена адекватность построенных моделей.

Ключевые слова: цифровизация экономики, киберпреступления, легализация криминальных доходов, финансовые преступления, MAR-сплайновые модели.

Digitalization of the economy is identified as one of the leading and priority fields of Ukraine's development. The complexity and development of new information technologies leads to the development of new methods and approaches to economic and financial activities. But despite the significant useful effects of digitalization, preferable conditions are also created for criminals. It is becoming easier to launder money, commit fraud with financial instruments and create new opportunities for cybercriminals. These processes lead to a detailed analysis of the determinants of criminal activity that has the greatest impact on the economy. The simulation identifies trends in the relationship of cybercrime, financial offenses and money laundering with generalized

characteristics of fintech development, the number of reports of suspicious transactions submitted to the SCF and the level of development of key areas of financial activity: banks, insurance companies and stock exchanges. The study identified the direction and extent of the impact of digitalization, financial monitoring and activities of banking institutions, stock exchanges, insurance companies on the number of financial and cybercrimes and money laundering. MAR-spline models of interdependence between regressors and regressions were built. The adequacy of the constructed models is checked and confirmed. The advantage of MAR-spline models determines the possibility of calculating the limit values of factor features. The presence of the influence of factor features is traced either only until the achievement of certain threshold values or only when these threshold values are exceeded. Some factor characteristics had a multiplier effect on the resulting offenses. The practical application of the FinTech spline model of the interdependence of innovation and financial and cybercrime through financial institutions will benefit both financial intermediaries and users of the financial system, as well as government regulators and supervisors. Such a model can be useful and interesting to international organizations, investors and developers of regulatory standards, banking institutions, and other scientists conducting research in this area.

Key words: digitalization of the economy, cybercrime, legalization of criminal proceeds, financial crimes, MAR-spline models.

Постановка проблеми. Формування високого рівня конкурентного середовища на національному фінансовому ринку вимагає від його учасників та держави створення умов для зародження та подальшого розвитку різного роду інновацій. Водночас справедливо зазначити, що в сучасних умовах розвитку економіки 4.0 інновації тісно переплітаються з фінансовими, особливо кібернетичними, злочинами [3]. Оскільки постає питання захисту інноваційних розробок та їх результатів від посягань шахраїв, то для запобігання та протидії сучасним фінансовим та кібернетичним загрозам необхідно використовувати відповідні передові методики та моделі, які ефективно розкривають взаємозв'язок та взаємний вплив інновацій та пов'язаних із ними злочинів [9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості фінансових та кібернетичних злочинів досліджують багато як зарубіжних, так і вітчизняних учених. Так, Ю.А. Унван [38] акцентує вагу на сутності фінансових злочинів; К. Ле Нгуен [26] описує транснаціональні фінансові злочини; О.В. Тихонова, А.В. Холостенко, Л.В. Герасименко, О.О. Шевчук, М.О. Акімов [37] проводять порівняльний аналіз боротьби з економічними та фінансовими злочинами в Україні та ЄС. Проблемам кібернетичних злочинів присвячено праці Х. Юнис, Т.Н. Ат-Тавиль [40] щодо взаємозв'язку законодавчої бази про кіберзлочинність та захист громадян й бізнесу (на прикладі Об'єднаних Арабських Еміратів); Б.К. Пейн, Л. Хаджидімова [33] – щодо міждисциплінарності досліджень кіберзлочинності; І.Л. Панделіч [32] – щодо феномену кіберзлочинності.

Висвітлення інноваційних процесів та запровадження інновацій розкривають у своїх роботах такі науковці, як Дж. Карро-Суарес, С. Сарм'єнто-Паредес, Г. Розано-Ортега, Дж. Гарніка-Гонсалес, К.А. Вега-Лебрун [8], ними визначено інновації як визначальний фактор сталого розвитку організацій; М. Сцеррі [35] досліджує життєздатність систем інновацій; Ф.П. Хільмерссон, М. Хільмерссон [21] зосереджують увагу на мережі для пришвидшення темпів SME-інновацій. Специфічні питання FinTech-інновацій можна побачити у таких науковців, як І. Анагностопулос [2], що описує вплив FinTech та RegTech на діяльність банків; Х. Зарурук, Т.Е. Гак, А. Бакхоуче [41], які вивчають економічні та технологічні детермінанти

успіху та зростання стартапів FinTech в Об'єднаних Арабських Еміратах; А. Клибер, Б. Бедовска-Сайка, А. Рутковска, К. Свержинська [24], що описують тригери та перешкоди для розвитку сектора FinTech у Польщі, та ін.

Низка вчених, досліджуючи певні питання та проблеми за різними напрямками, використовуює інструмент моделювання. Так, наприклад, Деві Прасад Гош [12] пропонує застосування B2B-моделі оптимізації поєднання маркетингу в соціальних мережах; Дж.Н. Гріма-Корниш, Дж. Гріма, Д. Аттард [18] використовують математичне моделювання під час подолання розриву між аналітичними моделями та спостереженнями; М.М. Альварес, Е. Гонсалес-Гонсалес, Г. Трухільоде Сантьяго [1] використовуює моделювання епідемії COVID-19 для забезпечення точності прогнозів еволюції пандемії; та ін. Досить цікавим є один із різновидів моделей – сплайн-моделювання, яке зустрічається, наприклад, у Ф. Хасанзаде [19] – згладжуюча сплайн-модель для мультимодальних та викривлених кругових відкликів; Дж. Грей, Т. Салліван, Н.Р. Латімер, А. Солтер, М.Дж. Соріч, Р.Л. Уорд та Дж. Карнон [17] – стандартні параметричні моделі та гнучкі параметричні сплайн-моделі за екстраполяції кривих виживання; С. Реуцький, Дж. Лінь, Б. Чжен, Дж. Тонг [34] – метод b-сплайну для моделювання транспортних задач в анізотропних неоднорідних середовищах та ін.

Мета статті полягає у визначенні детермінант кібершахрайств, фінансових злочинів та легалізації кримінальних доходів в умовах діджиталізації економіки України.

Виклад основного матеріалу. Наряду з тим, що з питань запровадження фінансових інновацій, дослідження фінансових та кібернетичних злочинів уже здійснено низку вагомих внесків як зарубіжними, так і вітчизняними науковцями, проблеми їх взаємозв'язку залишаються актуальними і сьогодні та потребують запровадження сучасних ефективних методів їх вивчення та врегулювання.

Одним із таких методів є сплайн-моделювання – один із найефективніших сучасних способів побудови багатокомпонентних математичних функцій та рівнянь, тривимірних 3D-моделей, де сплайни являють собою компонентні математичні функції, базові тривимірні криві, певний фундаментальний будівельний ма-

теріал для побудови різноманітних складних функцій, тривимірних моделей. Створення сплайн-моделі передбачає побудову відповідного сплайн-каркасу, який далі виступає основою для формування почастинок заданої функції, сукупності декількох функцій, що задані множинністю значень, тривимірної геометричної поверхні, дуже складних тривимірних геометричних форм і об'єктів, тривимірних моделей [4]. Самі сплайн-лінії визначаються тривимірною сукупністю контрольних позицій точок у просторі, що задають форму та гнучкість кривої. Базовими інструментами сплайн-моделювання є алгебраїчні многочлени, математичні змінні, найпростіші функції, сплайн-примітиви (найпростіші об'єкти, з яких формується сплайн-модель), такі як: Arc, Circle, Donut, Ellipse, Helix, Line, NGon, Rectangle, Section, Star, Text та інші більш складні сплайн-елементи [27; 29]. Сплайн-моделювання характеризується низкою переваг: універсальністю, широким застосуванням, можливістю використання у різноманітних обчислювальних програмних комплексах, комп'ютерному моделюванні, високою обчислювальною спроможністю, наявністю апроксимативних властивостей, великою точністю; у разі необхідності масштабування у будь-яких межах якість сплайн-об'єкта не погіршується; гнучким налаштуванням; на будь-якому етапі є можливість зміни форм сплайн-об'єктів; простотою реалізації обчислювальних функцій [42].

Для досягнення мети дослідження пропонується виконати три етапи.

На першому етапі науково-методичного підходу до застосування багатомірних адаптивних регресивних MAR-сплайнів до визначення впливу факторів фінансових технологій, фінансового моніторингу як банків, так і страхових компаній, обсягів торгів на біржі на фінансові правопорушення, кібернетичні правопорушення та на легалізацію кримінальних доходів формується вхідна інформаційна база дослідження. Вона містить п'ять регресорів: X1 – показник розвитку фінтех, який представлений питомою вагою кількості абонентів мережі Інтернет в чисельності населення України [11]; X2 – кількість повідомлень про підозрілі операції, взяті на облік Держфінмоніторингом [10; 36]; X3 – загальний обсяг торгів на біржі за період; X4 – показник діяльності страхових компаній; X5 – показник діяльності банків [13; 16]; та три регресанти: Y1 – кількість кримінальних правопорушень за статтями 222 (шахрайство з фінансовими ресурсами) та 222-1 (саніпулювання на фондовому ринку України) Кримінального кодексу України, досудове розслідування у яких проводилося у звітному періоді; Y2 – кількість кримінальних правопорушень за статтями 361 (несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електров'язку), 361-1 (створення з метою використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут), 361-2 (несанкціоновані збут або розповсюдження

інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації), 362 (несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї), 363 (порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електров'язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них оброблюється), 363-1 (перешкоджання роботі електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електров'язку шляхом масового розповсюдження повідомлень електров'язку) Кримінального кодексу України, досудове розслідування у яких проводилося у звітному періоді; Y3 – кількість кримінальних правопорушень за статтею 209 (легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом) Кримінального кодексу України, досудове розслідування у яких проводилося у звітному періоді [20]. Для дослідження пропонується побудувати окремо сплайн-модель у розрізі кожного із зазначених регресантів, беручи як регресори один і той самий набір показників. Як часовий діапазон дослідження запропоновано вибрати квартальні дані з першого кварталу 2013 р. по четвертий квартал 2020 р.

На другому етапі науково-методичного підходу до застосування багатомірних адаптивних регресивних MAR-сплайнів до визначення впливу факторів фінтех, фінансового моніторингу як банків, так і страхових компаній, обсягів торгів на фінансові правопорушення, кібернетичні правопорушення, легалізацію кримінальних доходів проводиться дослідження динаміки поведінки як регресора, так і факторів [39; 31; 28]. Для реалізації даного етапу побудуємо відповідні діаграми за допомогою інструментарію Statistics, Advanced Linear/Nonlinear Models, Time Series/Forecasting, Time Series ARIMA dialog [25]. Даний етап виступає підготовчим для проведення безпосереднього сплайн-моделювання в розрізі визначення специфікації шуканої функціональної залежності.

На третьому етапі науково-методичного підходу до застосування багатомірних адаптивних регресивних MAR-сплайнів до визначення впливу факторів впливу факторів фінтех, фінансового моніторингу як банків, так і страхових компаній, обсягів торгів на фінансові правопорушення, кібернетичні правопорушення, легалізацію кримінальних доходів безпосередньо проводиться сплайн-моделювання [13].

Під час побудови регресивних MAR-сплайнів отримуємо такі параметри (рис. 3): кількість незалежних змінних – 5, кількість залежних змінних – 1, кількість термів – 5, кількість базисних функцій – 5, порядок взаємодії (кількість складових добуток базисних функ-

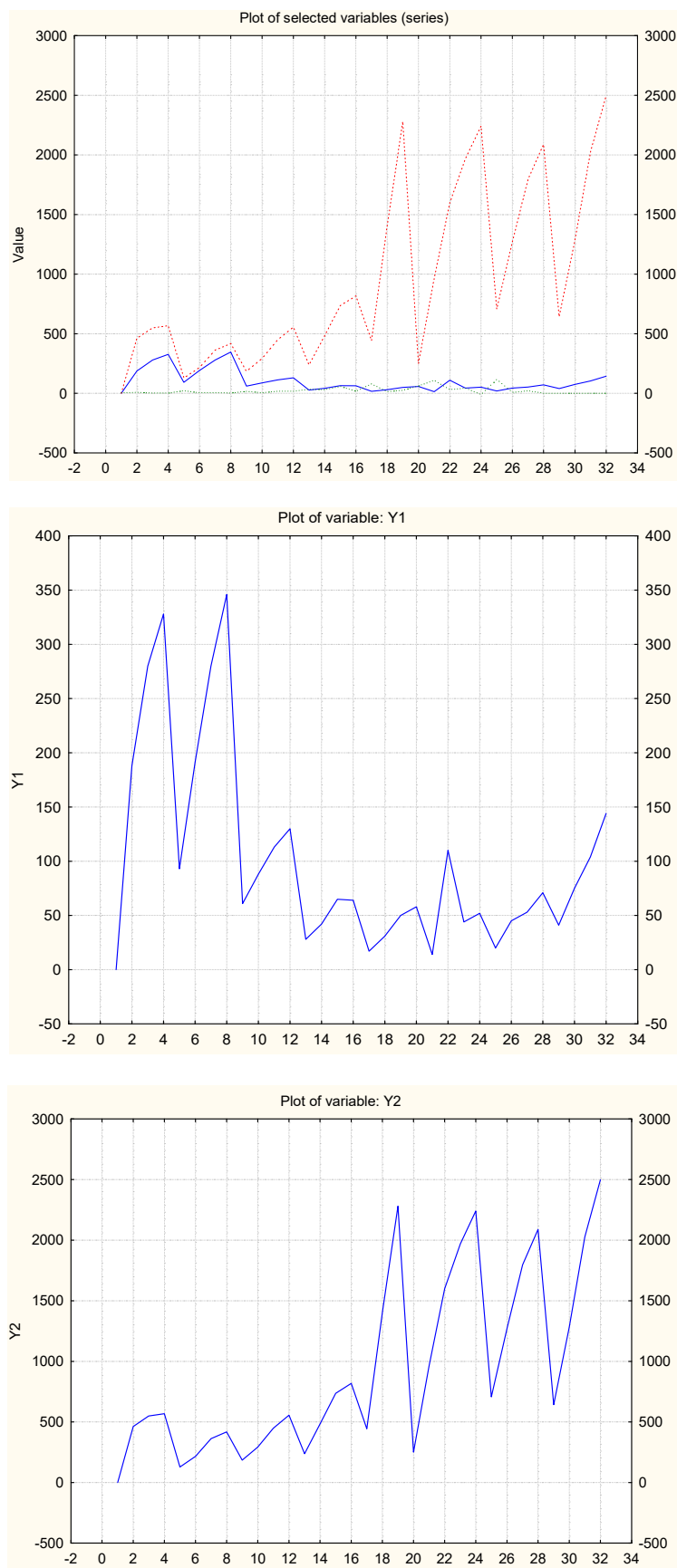

Рис. 1. Графіки динаміки регресантів визначення впливу факторів фінтех, фінансового моніторингу як банків, так і страхових компаній, обсягів торгів на фінансові правопорушення, кібернетичні правопорушення, легалізацію кримінальних доходів

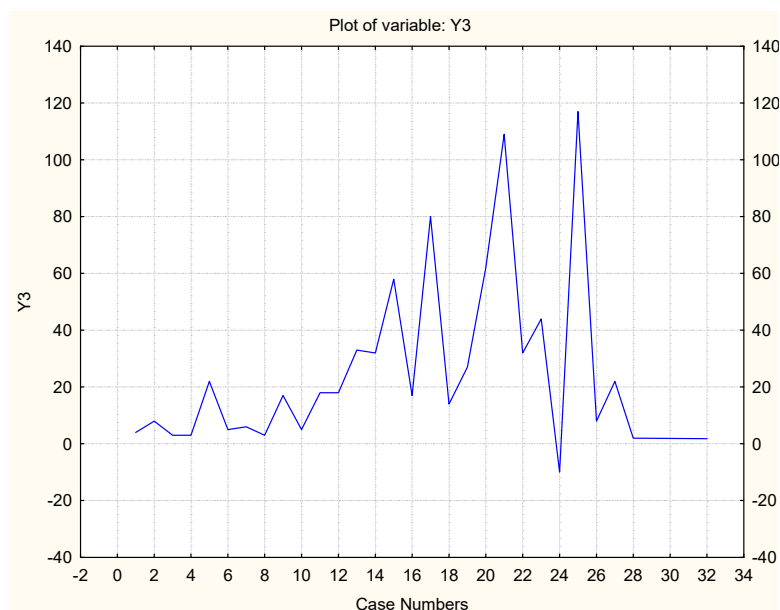

Рис. 1. Графіки динаміки регресантів визначення впливу факторів фінтех, фінансового моніторингу як банків, так і страхових компаній, обсягів торгів на фінансові правопорушення, кібернетичні правопорушення, легалізацію кримінальних доходів

цій) – 2, а також кількість звернень до факторів-регресорів: найбільша – 2 до X1, X2, далі 1 – X3, окрім того, незначущими виявлено фактори X2 та X5.

Таким чином, ураховуючи представлені вище коефіцієнти, терми та параметри модель впливу фінтех, фінансового моніторингу як банків, так і страхових компаній, обсягів торгів на фінансові правопорушення, кібернетичні правопорушення, легалізацію кримінальних доходів у вигляді багатомірних адаптивних регресивних MAR-сплайнів набуває вигляду:

$$\begin{aligned}
 Y1 = & -1,53418216810049e+001 - 2,20013777098280e+ \\
 & + 003 * \max(0; 2,39473128974892e-001-X4) + \\
 & 2,28135475716692e-001 * \max(0; X3-7,4646296823 \\
 & 5000e+003) * \max(0; 2,39473128974892e-001-X4) + \\
 & 3,30135483180817e+002 * \max \\
 & (0; 5,57544361572743e-001-X1) + \\
 & 2,50799012955197e+002 * \max \\
 & (0; X1-3,71405276737145e-001). \quad (1)
 \end{aligned}$$

Аналізуючи рівняння 1, робимо висновок, що діяльність страхових компаній веде до зменшення фінансових кримінальних правопорушень за умови, що показник діяльності страхових компаній буде менший за 0,2395, в іншому разі окремо діяльність страхових компаній не матиме впливу. Мультиплікативний додатний ефект на фінансові правопорушення матиме загальний обсяг торгів на біржі з діяльністю страхових компаній, якщо обсяг торгів буде перевищувати 7464,63, а показник діяльності страхових компаній буде меншим за 0,2395. Додатний вплив на кількість фінансових правопорушень матиме рівень розвитку фінтах; при цьому якщо значення показника буде від 0,3714 до 0,5575, то вплив буде у вигляді підсумку двох термів, а якщо перевищить значення у 0,5575 одиниць, то тільки одного.

У цілому на кількість фінансових злочинів, по яких велось провадження у бік зменшення, впливає лише діяльність страхових компаній. Варто зазначити, що кількість переданих до Держфінмоніторингу повідомлень та показник діяльності банків узагалі не мають впливу.

Адекватність побудованої моделі у вигляді багатомірних адаптивних регресивних MAR-сплайнів підтверджено мінімальним значенням загального критерію якості моделі – узагальненого ковзного середнього помилки (GCV error), яке приймає значення 3153,12 (рис. 3); коефіцієнт детермінації набуває значення 0,803, що свідчить про високу якість моделі (рис. 5); несуттєве відхилення фактичних та прогнозних значень кількості фінансових правопорушень, по яких було провадження у звітному періоді.

Переходячи до практичної реалізації моделі в розрізі залежності кібернетичних правопорушень від п'яти факторів у вигляді багатомірних адаптивних регресивних MAR-сплайнів, отримуємо такі параметри (рис. 6): кількість незалежних змінних – 5, кількість залежних змінних – 1, кількість термів – 8, кількість базисних функцій – 14, порядок взаємодії (кількість складників добутку базисних функцій) – 3, а також кількість звернень до факторів-регресорів: найбільша – 5 до X1, далі 4 – X3, 3 – X2, 2 – X5, окрім того, незначущим виявлено фактор X4.

Таким чином, ураховуючи представлені вище коефіцієнти, терми та параметри, модель впливу фінтех, фінансового моніторингу як банків, так і страхових компаній, обсягів торгів на фінансові правопорушення, кібернетичні правопорушення, легалізацію кримінальних доходів у вигляді багатомірних адаптивних регресивних MAR-сплайнів набуває вигляду:

Рис. 2. Графіки динаміки регресорів визначення впливу факторів фінтех, фінансового моніторингу як банків, так і страхових компаній, обсягів торгів на фінансові правопорушення, кібернетичні правопорушення, легалізацію кримінальних доходів

Model Summary		Number of References	
Model specifications	Value	Dependent:	References (to Basis Functions)
Independents	5	X1	2
Dependents	1	X2	0
Number of terms	5	X3	1
Number of basis functions	5	X4	2
Order of interactions	2	X5	0
Penalty	2,000000		
Threshold	0,000500		
GCV error	3153,12		

Рис. 3. Параметри специфікації моделі та кількість звернень до релевантних факторів-регресорів

Coefficients, knots and basis functions	Model coefficients (Spreadsheet9.sta) NOTE: Highlighted cells indicate basis functions of type max(0, independent-knot), otherwise max(0, knot-independent)					
	Coefficients Y1	Knots X1	Knots X2	Knots X3	Knots X4	Knots X5
Intercept	-15,34					
Term.1	-2200,14				0,239473	
Term.2	0,23			7464,630	0,239473	
Term.3	330,14	0,557544				
Term.4	250,80	0,371405				

Рис. 4. Коефіцієнти моделі та терми моделі впливу факторів фінтех, фінансового моніторингу як банків, так і страхових компаній, обсягів торгів на фінансові правопорушення у вигляді багатомірних адаптивних регресивних MAR-сплайнів

$$\begin{aligned}
 Y2 = & 3,97130455471352e+002 + 3,38716423357658e+ \\
 & +004*\max(0; X1-3,71405276737145e-001) \\
 & + 1,10777191998577e+005*\max(0; \\
 & X5-1,83132301034698e-001) - \\
 & 3,44120331174238e-002*\max \\
 & (0; X1-3,71405276737145e-001)*\max \\
 & (0; X2-1,83693800000000e+006) \\
 & + 2,11976578551327e-006*\max(0; \\
 & X1-3,71405276737145e-001)*\max(0; X2-1,83693800 \\
 & 000000e+006)*\max(0; X3-7,46462968235000e+003) \\
 & - 2,15529085157748e-006*\max(0; X2-2,094490 \\
 & 00000000e+005)*\max(0; X3-7,4646296823500 \\
 & 0e+003)*\max(0; X5-1,83132301034698e-001) - \\
 & 1,78240383752107e+000*\max \\
 & (0; X1-3,71405276737145e-001)*\max \\
 & (0; X3-7,46462968235000e+003) - \\
 & 1,37560299832438e+000*\max \\
 & (0; X1-3,71405276737145e-001)*\max \\
 & (0; 2,61731749103700e+004-X3). \quad (2)
 \end{aligned}$$

Аналізуючи детермінанти кіберзлочинів, конста-туємо таке. Показник розвитку фінтех матиме додат-ний вплив у разі набуття значення більше 0,3714. При цьому показники розвитку фінтех та кількості повідо-млень про підозрілі операції в сукупності впливати-муть на зменшення результуючої ознаки, якщо перший буде більше 0,3714 а другий – більше 1836938. У разі

до попередньої умови кількість торгів на біржі пере-вищить 7464,6297, то мультиплікативний ефект трьох показників впливатиме на зростання результуючої ознаки. Показник діяльності банків впливатиме на збільшення кіберзлочинів, якщо перевищить значення 0,1813. Мультиплікативний ефект одночасно показни-ків X2, X3 та X5 за визначених умов впливатиме на зменшення кількості кіберзлочинів.

Адекватність побудованої моделі у вигляді бага-томірних адаптивних регресивних MAR-сплайнів

Regression statistics	Regression statistics (Sprea
Mean (observed)	Y1 100,812!
Standard deviation (observed)	92,377!
Mean (predicted)	100,812!
Standard deviation (predicted)	82,777!
Mean (residual)	0,000!
Standard deviation (residual)	41,005!
R-square	0,803!
R-square adjusted	0,765!

Рис. 5. Регресивні статистики залежності фінансових правопорушень від факторів у вигляді багатомірних адаптивних регресивних MAR-сплайнів

Model Summary (Spreadsheet)		Number of References to Each Predictor	
Model specifications	Value	Dependent	Number of times each predictor is referenced
Independents	5	X1	5
Dependents	1	X2	3
Number of terms	8	X3	4
Number of basis functions	14	X4	0
Order of interactions	3	X5	2
Penalty	2,00000		
Threshold	0,00050		
GCV error	218725		
Prune	Yes		

Рис. 6. Параметри специфікації моделі та кількість звернень до релевантних факторів-регресорів

Coefficients, knots and basis functions	Model coefficients (Spreadsheet9.sta)					
	NOTE: Highlighted cells indicate basis functions of type max(0, independent-knot), otherwise max(0, knot-independent)					
	Coefficients Y2	Knots X1	Knots X2	Knots X3	Knots X4	Knots X5
Intercept	397,1					
Term.1	33871,6	0,371405				
Term.2	110777,2					0,183132
Term.3	-0,0	0,371405	1836938			
Term.4	0,0	0,371405	1836938	7464,63		
Term.5	-0,0		209449	7464,63		0,183132
Term.6	-1,8	0,371405		7464,63		
Term.7	-1,4	0,371405		26173,17		

Рис. 7. Коефіцієнти моделі та терми моделі впливу фінтех, фінансового моніторингу як банків, так і страхових компаній, обсягів торгів на кібернетичні правопорушення у вигляді багатомірних адаптивних регресивних MAR-сплайнів

підтверджено мінімальним значенням загального критерію якості моделі – узагальненого ковзного середнього помилки (GCV error), яке приймає значення 218725 (рис. 7); коефіцієнт детермінації набуває значення 0,886, що свідчить про високу якість моделі (рис. 8); несуттєве відхилення фактичних та прогнозних значень кіберзлочинів [23; 22; 30; 5].

Переходячи до практичної реалізації моделі в розрізі залежності обсягів легалізації кримінальних доходів від п'яти факторів у вигляді багатомірних адаптивних регресивних MAR-сплайнів, отримуємо такі

Regression statistics (Spreadsheet)	
Regression statistics	Y2
Mean (observed)	935,0938
Standard deviation (observed)	746,4649
Mean (predicted)	935,0937
Standard deviation (predicted)	702,4872
Mean (residual)	0,0000
Standard deviation (residual)	252,4312
R-square	0,8856
R-square adjusted	0,8459

Рис. 8. Регресивні статистики залежності фінансових правопорушень від факторів у вигляді багатомірних адаптивних регресивних MAR-сплайнів

параметри (рис. 6): кількість незалежних змінних – 5, кількість залежних змінних – 1, кількість термів – 3, кількість базисних функцій – 3, порядок взаємодії (кількість складників добутку базисних функцій) – 2, а також кількість звернень до факторів-регресорів: найбільша і однакова – 1 до X1, X2, X3, незначущими виявлено фактори X4 та X5.

Таким чином, урахувавши представлені вище коефіцієнти, терми та параметри моделі впливу фінтех, фінансового моніторингу як банків, так і страхових компаній, обсягів торгів на фінансові правопорушення, кібернетичні правопорушення, легалізацію кримінальних доходів у вигляді багатомірних адаптивних регресивних MAR-сплайнів набуває вигляду:

$$\begin{aligned}
 Y3 = & 3,29291807569567e+001 - 1,77427285069972e- \\
 & -005 * \max(0; 1,83693800000000e+006 - X2) \\
 & + 1,50318465753288e+001 * \max(0; \\
 & X1 - 5,57544361572743e-001) * \max(0; \\
 & 2,23304254185900e+004 - X3). \quad (3)
 \end{aligned}$$

На кількість правопорушень із метою легалізації кримінальних доходів від'ємний вплив має кількість повідомлень про підозрілі операції, якщо вони менші за 1 836 938 одиниць, натомість додатний вплив матиме мультиплікативний ефект фінтех та обсягів

Model Summary (Spreadsheet)		Number of References to Each Predictor (Number of times each predictor is referenced)	
Model specifications	Value	Dependent	Reference (to Basis Functions)
Independents	5	X1	1
Dependents	1	X2	1
Number of terms	3	X3	1
Number of basis functions	3	X4	0
Order of interactions	2	X5	0
Penalty	2,00000		
Threshold	0,00050		
GCV error	767,732		
Prune	Yes		

Рис. 9. Параметри специфікації моделі та кількість звернень до релевантних факторів-регресорів

Coefficients, knots and basis functions	Model coefficients (Spreadsheet9.sta)					
	NOTE: Highlighted cells indicate basis functions of type max(0, independent-knot), otherwise max(0, knot-independent)					
	Coefficients Y3	Knots X1	Knots X2	Knots X3	Knots X4	Knots X5
Intercept	32,92918					
Term.1	-0,00002		1836938			
Term.2	15,03185	0,557544		22330,43		

Рис. 10. Коефіцієнти моделі та терми моделі впливу факторів фінтех, фінансового моніторингу як банків, так і страхових компаній, обсягів торгів на кібернетичні правопорушення у вигляді багатомірних адаптивних регресивних MAR-сплайнів

торгів на біржі за умови, що перший показник матиме значення більше 0,5575 а другий – менше 22330,4254. Вплив інших показників не доведений [6; 7; 14; 15].

Адекватність побудованої моделі у вигляді багатомірних адаптивних регресивних MAR-сплайнів підтверджено мінімальним значенням загального критерію якості моделі – узагальненого ковзного середнього помилки (GCV error), яке приймає значення 767 (рис. 9); коефіцієнт детермінації набуває значення 0,405, що свідчить про високу якість моделі (рис. 11); несуттєве відхилення фактичних та прогнозних значень кількості правопорушень із метою легалізації кримінальних доходів.

Проведене моделювання виокремлює тенденції взаємозв'язків кіберзлочинів, фінансових правопорушень та легалізації кримінальних доходів з узагальненими характеристиками розвитку фінтех, кількості поданих до держфінмоніторингу повідомлень про підозрілі операції та рівня розвитку ключових сфер фінансової діяльності: банків, страхових компаній та бірж цінних паперів.

Визначено, що на фінансові злочини не впливає кількість переданих до Держфінмоніторингу повідомлень про підозрілі операції та діяльність банківських установ. Натомість визначено мультиплікативний вплив торгів на біржах цінних паперів та діяльності страхових компаній.

На кіберзлочини не впливає діяльність страхових компаній, натомість із показником фінтех усі інші показники мали мультиплікативний ефект, у тому числі потрійний. Це вказує на те, що рівень цифровізації, розвитку фінтех стимулює інші сфери фінансової діяльності та надає нові можливості для кіберзлочинців.

Кількість злочинів із метою легалізації кримінальних доходів пояснюється кількістю поданих до Держфінмоніторингу повідомлень про підозрілі операції та мультиплікативним впливом торгів на біржі і рівнем фінтех, що свідчить про значну кількість схем легалі-

Regression statistics	Regression statistics (Spreadsheet)	
	Y3	
Mean (observed)	23,95273	
Standard deviation (observed)	30,78833	
Mean (predicted)	23,95273	
Standard deviation (predicted)	19,58905	
Mean (residual)	-0,00000	
Standard deviation (residual)	23,75269	
R-square	0,40481	
R-square adjusted	0,34104	

Рис. 11. Регресивні статистики залежності обсягів легалізації кримінальних доходів від факторів у вигляді багатомірних адаптивних регресивних MAR-сплайнів

зації кримінальних доходів із використанням цінних паперів.

Висновки. Отже, сучасний світ, з одного боку, покладає великі надії на інновації, пов'язуючи з ними поліпшення добробуту суспільства, посилення конкурентоздатності, прискорення темпів економічного зростання, а з іншого – потерпає від активізації протиправних дій кіберзлочинців. Для перешкоджання та протидії фінансовим і кібернетичним злочинам, їх негативним наслідкам необхідно постійно вживати певний комплекс ефективних регулюючих заходів. Серед них вагоме місце відводиться аналітичним процесам, що ґрунтуються на використанні моделювання фінансово-економічних процесів та тенденцій.

Своєю чергою, сплайн-моделі такої взаємозалежності FinTech-інновацій та фінансових і кібернетичних злочинів є досить гнучкими та виступають достойною альтернативою стандартним математичним моделям, що можуть застосовуватися фінансовими посередниками для перешкоджання настанню негативних наслідків для економічної системи. Сплайн-моделі надають

гарні й точні кінцеві результати, прогнози по досліджуваних даних, демонструють одні з найкращих співвідношень вивчаємих функцій. Застосування на практиці сплайн-моделі взаємозалежності FinTech-інновацій та фінансових та кібернетичних злочинів за посередництва фінансових установ принесе користь і самим фінансовим посередникам, і користувачам фінансової системи, і державним регулюючим, наглядовим органам. Така модель може бути корисною та цікавою міжнародним організаціям, інвесторам, розробникам нормативних стандартів, банківським установам, ученим, що проводять дослідження у цій сфері.

Роботу виконано в межах науково-дослідної теми «Data-Mining для протидії кібершахрайствам та легалізації кримінальних доходів в умовах цифровізації фінансового сектору економіки України» (номер державної реєстрації 0121U100467) та держбюджетної науково-дослідної роботи № 0121U109559 «Національна безпека через конвергенцію систем фінансового моніторингу та кібербезпеки: інтелектуальне моделювання механізмів регулювання фінансового ринку».

Список літератури:

1. Alvarez M.M., González-González E. & Trujillo-de Santiago G. Modeling COVID-19 epidemics in an Excel spreadsheet to enable first-hand accurate predictions of the pandemic evolution in urban areas. *Sci Rep.* 2021. № 11. 4327. DOI: <https://doi.org/10.1038/s41598-021-83697-w>.
2. Anagnostopoulos I. Fintech and regtech: Impact on regulators and banks. *Journal of Economics and Business.* 2018. Volume 100. P. 7-25, ISSN 0148-6195. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jeconbus.2018.07.003>.
3. Andros, S., Akimova, L., Butkevich, O. Innovations in Management of Banks Deposit Portfolio: Structure of Customer Deposit. *Marketing and Management of Innovations.* 2020. № 2. P. 206–220. DOI: <http://doi.org/10.21272/mmi.2020.2-15>.
4. Araujo Ricardo. Assessing the efficiency of the anti-money laundering regulation: an incentive-based approach. *Journal of Money Laundering Control.* 2008. № 11. P. 67–75. DOI: 10.1108/13685200810844505.
5. Belen Suarez Lopez, David Issó García, Antonio Vargas Alcaide. Blockchain Technology Facing Socioeconomic Challenges. Promise versus Probability. *SocioEconomic Challenges.* 2019. № 3(4). P. 13–24. DOI: [http://doi.org/10.21272/sec.3\(4\).13-24.2019](http://doi.org/10.21272/sec.3(4).13-24.2019).
6. Bukhtiarova A., Semenog A., Razinkova M., Nebaba N., Haber A.J. Assessment of financial monitoring efficiency in the banking system of Ukraine. *Banks and Bank Systems.* 2020. № 15(1). P. 98–106. DOI:10.21511/bbs.15(1).2020.10.
7. Buriak An., Artemenko Al. Reputation risk in banking: application for Ukraine. *Financial Markets, Institutions and Risks.* 2018. № 2(2). P. 100–110. DOI: 10.21272/fmir.2(2).100-110.2018.
8. Carro-Suárez J., Sarmiento-Paredes S., Rosano-Ortega G., Garnica-González J., Vega-Lebrún C. A. The process of innovation as a determinant factor of sustainable development in companies. *International Journal of Innovation and Sustainable Development.* 2021. № 15(1). P. 100–125. DOI: 10.1504/IJISD.2021.111552.
9. Demkiv Yu.M. The ISO 9001 International Standards in a System of the Banking Services Quality Management. *Business Ethics and Leadership.* 2018. № 2(3). P. 94–102. DOI: 10.21272/bel.2(3).94-102.2018.
10. Державна служба фінансового моніторингу : офіційний вебсайт. URL: <https://fmu.gov.ua/pages/dijalnist/funkcional/statistika-ta-infografika> (дата звернення: 25.03.2021).
11. Державна служба статистика України : офіційний вебсайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 25.03.2021).
12. Devi Prasad Ghosh. B2B Social Media Marketing Mix Optimization Model: A Case Study of a SME in Corporate Training Services. *Journal of Advance Research in Business Management and Accounting.* 2020. № 5(5). P. 20–33. DOI: <https://nnpub.org/index.php/BMA/article/view/751>.
13. Djalilov Kh., Ngoc Lam T. Ownership, Risk and Efficiency in the Banking Sector of the ASEAN Countries. *Financial Markets, Institutions and Risks.* 2019. № 3(2). P. 5–16. DOI: [http://doi.org/10.21272/fmir.3\(2\).5-16.2019](http://doi.org/10.21272/fmir.3(2).5-16.2019).
14. Dmytrov S., Medvid T. An approach to the use of indices-based analysis subject to money laundering and terrorist financing national risk assessment *SocioEconomic Challenges.* 2017. № 1(1). P. 35–47. DOI: <http://doi.org/10.21272/sec.2017.1-04>.
15. Dobrowolski Z. Sułkowski Ł. Implementing a Sustainable Model for Anti-Money Laundering in the United Nations Development Goals. *Sustainability.* 2020. № 12. P. 244. DOI: <https://doi.org/10.3390/su12010244>.
16. Dudchenko V.Yu. Interaction of Central Bank Independence and Transparency: Bibliometric Analysis. *Business Ethics and Leadership.* 2020. № 4(2). P. 109–115. DOI: [https://doi.org/10.21272/bel.4\(2\).109-115.2020](https://doi.org/10.21272/bel.4(2).109-115.2020).

17. Gray J., Sullivan T., Latimer N. R., Salter A., Sorich M. J., Ward R. L., Karnon J. Extrapolation of survival curves using standard parametric models and flexible parametric spline models: Comparisons in large registry cohorts with advanced cancer. *Medical Decision Making*. 2021. № 41(2). P. 179–193. DOI: 10.1177/0272989X20978958.
18. Grima-Cornish J.N., Grima J.N., Attard D. Mathematical modeling of auxetic systems: bridging the gap between analytical models and observation. *Int J Mech Mater Eng*. 2021. № 16(4). DOI: <https://doi.org/10.1186/s40712-020-00125-z>.
19. Hassanzadeh F. A. smoothing spline model for multimodal and skewed circular responses: Applications in meteorology and oceanography. *Environmetrics*. 2021. № 32(2). DOI:10.1002/env.2655.
20. Генеральна прокуратура України : офіційний вебсайт. URL: <https://www.gp.gov.ua/1stat> (дата звернення: 25.03.2021).
21. Hilmersson F.P., Hilmersson M. Networking to accelerate the pace of SME innovations. *Journal of Innovation & Knowledge*. 2021. № 6(1). P. 43–49, ISSN 2444-569X. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jik.2020.10.001>.
22. Karaoulanis A. Big Data, What Is It, Its Limits and Implications in Contemporary Life. *Business Ethics and Leadership*. 2018. № 2(4). P. 108–114. DOI: [http://doi.org/10.21272/bel.2\(4\).108-114.2018](http://doi.org/10.21272/bel.2(4).108-114.2018).
23. Kibaroglu O. Self Sovereign Digital Identity on the Blockchain: A Discourse Analysis. *Financial Markets, Institutions and Risks*. 2020. № 4(2). P. 65–79. DOI: [https://doi.org/10.21272/fmir.4\(2\).65-79.2020](https://doi.org/10.21272/fmir.4(2).65-79.2020).
24. Kliber A, Będowska-Sójka B, Rutkowska A, Świerczyńska K. Triggers and Obstacles to the Development of the FinTech Sector in Poland. *Risks*. 2021. № 9(2):30. DOI: <https://doi.org/10.3390/risks9020030>.
25. Kuzmenko O.V., Yarovenko H.M., Boyko A.O., Mynenko S.V. Розробка бізнес-моделі процесів фінансового моніторингу економічних агентів. *Ефективна економіка*. 2019. № 12. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.12.4>.
26. Le Nguyen C. National criminal jurisdiction over transnational financial crimes. *Journal of Financial Crime*. 2020. № 27(4). P. 1361–1377. DOI: <https://doi.org/10.1108/JFC-09-2019-0117>.
27. Lebid O., Chmutova I., Zuieva O., Veits O. Risk assessment of the bank's involvement in legalization of questionable income considering the influence of fintech innovations implementation. *Marketing and Management of Innovations*. 2018. № 2. P. 232–246. DOI: <http://doi.org/10.21272/mmi.2018.2-19>.
28. Levchenko V., Boyko A., Savchenko T., Bozhenko V., Humenna Yu., Pilin R. State Regulation of the Economic Security by Applying the Innovative Approach to its Assessment. *Marketing and Management of Innovations*. 2019. № 4. P. 364–372. DOI: <http://doi.org/10.21272/mmi.2019.4-28>.
29. Logan W., Esmanov O. Public financial services transparency. *Business Ethics and Leadership*. 2017. № 1(2). P. 62–67. DOI: [https://doi.org/10.21272/bel.1\(2\).62-67.2017](https://doi.org/10.21272/bel.1(2).62-67.2017).
30. Lyeonov S., Kuzmenko O., Yarovenko, H., Dotsenko, T. The Innovative Approach to Increasing Cybersecurity of Transactions Through Counteraction to Money Laundering. *Marketing and Management of Innovations*. 2019. № 3. P. 308–326. DOI: <http://doi.org/10.21272/mmi.2019.3-24>.
31. Автоматизація фінансового моніторингу легалізації коштів, отриманих незаконним шляхом / S.V. Mynenko et al. *Наукові записки національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»*. 2019. № 15(43). P. 162–171. URL: <https://eprints.ua.edu.ua/id/eprint/8069>.
32. Pandelica I.L. The Phenomenon of Cyber Crime. *International Journal of Information Security and Cybercrime*. 2020. № 9(1). P. 29–36. DOI: 10.19107/IJISC.2020.01.04.
33. Payne B.K., Hadzhidimova L. Disciplinary and Interdisciplinary Trends in Cybercrime Research: An Examination. *International Journal of Cyber Criminology*. 2020. № 14(1). P. 81–105. DOI: 10.5281/zenodo.3741131.
34. Reutskiy S., Lin, J., Zheng B., Tong J. A novel b-spline method for modeling transport problems in anisotropic inhomogeneous media. *Advances in Applied Mathematics and Mechanics*. 2021. № 13(3). P. 590–618. DOI: 10.4208/AAMM.OA-2020-0052.
35. Scerri M. The viability of systems of innovation. *Innovation and Development*. 2020. № 11(1). P. 135–150. DOI: 10.1080/2157930X.2020.1798636.
36. Subeh M.A., Boiko A. Modeling efficiency of the State Financial Monitoring Service in the context of counteraction to money laundering and terrorism financing. *SocioEconomic Challenges*. 2017. № 1(2). P. 39–51.
37. Comparative analysis of combating economic crimes in ukraine and european union / O.V. Tykhonova et al. *International Journal of Management*. 2020. № 3 (11). P. 624–632.
38. Ünvan Y.A. Financial Crime: A Review of Literature. *Contemporary Issues in Audit Management and Forensic Accounting (Contemporary Studies in Economic and Financial Analysis)*. 2020. № 102. P. 265–272. URL: <https://doi.org/10.1108/S1569-375920200000102019>.
39. Yarovenko H., Kuzmenko O., Stumpo M. Strategy for Determining Country Ranking by Level of Cybersecurity. *Financial Markets, Institutions and Risks*. 2020. № 4(3). P. 124–137. DOI: [https://doi.org/10.21272/fmir.4\(3\).124-137.2020](https://doi.org/10.21272/fmir.4(3).124-137.2020).
40. Younies H., Al-Tawil T.N. Effect of cybercrime laws on protecting citizens and businesses in the United Arab Emirates (UAE). *Journal of Financial Crime*. 2020 № 27(4). P. 1089–1105. DOI: <https://doi.org/10.1108/JFC-04-2020-0055>.
41. Zarrouk H, El Ghak T, Bakhouch A. Exploring Economic and Technological Determinants of FinTech Startups' Success and Growth in the United Arab Emirates. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*. 2021. № 7(1):50. DOI:<https://doi.org/10.3390/joitmc7010050>.

42. Zarutskaya E., Pavlova T., Sinyuk A. Structural-functional analysis as innovation in public governance (case of banking supervision). *Marketing and Management of Innovations*. 2018. № 4. P. 349–360. DOI: <http://doi.org/10.21272/mmi.2018.4-30>.

References:

1. Alvarez M.M., González-González E., Trujillo-de Santiago G. (2021) Modeling COVID-19 epidemics in an Excel spreadsheet to enable first-hand accurate predictions of the pandemic evolution in urban areas. *Sci Rep*, no. 11, p. 4327. DOI: <https://doi.org/10.1038/s41598-021-83697-w>.
2. Anagnostopoulos I. (2018) Fintech and regtech: Impact on regulators and banks. *Journal of Economics and Business*, vol. 100, pp. 7–25, ISSN 0148-6195. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jeconbus.2018.07.003>.
3. Andros S., Akimova L., Butkevich O. (2020) Innovations in Management of Banks Deposit Portfolio: Structure of Customer Deposit. *Marketing and Management of Innovations*, no. 2, pp. 206–220. DOI: <http://doi.org/10.21272/mmi.2020.2-15>.
4. Araujo Ricardo (2008) Assessing the efficiency of the anti-money laundering regulation: an incentive-based approach. *Journal of Money Laundering Control*, no. 11, pp. 67–75. DOI: 10.1108/13685200810844505.
5. Belen Suarez Lopez, David Issó García, Antonio Vargas Alcaide (2019) Blockchain Technology Facing Socioeconomic Challenges. Promise versus Probability. *SocioEconomic Challenges*, no. 3(4), pp. 13–24. DOI: [http://doi.org/10.21272/sec.3\(4\).13-24.2019](http://doi.org/10.21272/sec.3(4).13-24.2019).
6. Bukhtiarova A., Semenog A., Razinkova M., Nebaba N., Haber A.J. (2020) Assessment of financial monitoring efficiency in the banking system of Ukraine. *Banks and Bank Systems*, no. 15(1), pp. 98–106. DOI: 10.21511/bbs.15(1).2020.10.
7. Buriak An., Artemenko Al. (2018) Reputation risk in banking: application for Ukraine. *Financial Markets, Institutions and Risks*, no. 2(2), pp. 100–110. DOI: 10.21272/fmir.2(2).100-110.2018.
8. Carro-Suárez J., Sarmiento-Paredes S., Rosano-Ortega G., Garnica-González J., Vega-Lebrún C. A. (2021) The process of innovation as a determinant factor of sustainable development in companies. *International Journal of Innovation and Sustainable Development*, Vol.15, No.1, P.100-125, DOI: 10.1504/IJISD.2021.111552.
9. Demkiv Yu.M. (2018) The ISO 9001 International Standards in a System of the Banking Services Quality Management. *Business Ethics and Leadership*, no. 2(3), pp. 94–102. DOI: 10.21272/bel.2(3).94-102.2018.
10. Derzhavna sluzhba finansovoho monitorynhu Ukrayiny: ofitsiynny veb sayt [State Financial Monitoring Service of Ukraine: official website]. Available at: <https://fiu.gov.ua/pages/dijalnist/funkcional/statistika-ta-infografika>.
11. Derzhavni sluzhba statystyky Ukayiny: ofitsiynny veb sayt [State Statistics Service of Ukraine: official website]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
12. Devi Prasad Ghosh (2019) B2B Social Media Marketing Mix Optimization Model: A Case Study of a SME in Corporate Training Services. *Journal of Advance Research in Business Management and Accounting*, no. 5(5), pp. 20–33. Available at: <https://nnpub.org/index.php/BMA/article/view/751>.
13. Djaliilov, Kh., Ngoc Lam, T. (2019). Ownership, Risk and Efficiency in the Banking Sector of the ASEAN Countries. *Financial Markets, Institutions and Risks*, 3(2), 5-16. [http://doi.org/10.21272/fmir.3\(2\).5-16.2019](http://doi.org/10.21272/fmir.3(2).5-16.2019).
14. Dmytrov S., Medvid T. (2017). An approach to the use of indices-based analysis subject to money laundering and terrorist financing national risk assessment *SocioEconomic Challenges*, no. 1(1), pp. 35–47. DOI: <http://doi.org/10.21272/sec.2017.1-04>.
15. Dobrowolski Z. Sułkowski Ł. (2020). Implementing a Sustainable Model for Anti-Money Laundering in the United Nations Development Goals. *Sustainability*, no. 12, p. 244. DOI: <https://doi.org/10.3390/su12010244>.
16. Dudchenko V.Yu. (2020) Interaction of Central Bank Independence and Transparency: Bibliometric Analysis. *Business Ethics and Leadership*, no. 4(2), pp. 109–115. DOI: [https://doi.org/10.21272/bel.4\(2\).109-115.2020](https://doi.org/10.21272/bel.4(2).109-115.2020).
17. Gray J., Sullivan T., Latimer N.R., Salter A., Sorich M.J., Ward R.L., Karnon J. (2021) Extrapolation of survival curves using standard parametric models and flexible parametric spline models: Comparisons in large registry cohorts with advanced cancer. *Medical Decision Making*, no. 41(2), pp. 179–193. DOI: <https://doi.org/10.1177/0272989X20978958>.
18. Grima-Cornish J.N., Grima J.N., Attard D. (2021) Mathematical modeling of auxetic systems: bridging the gap between analytical models and observation. *Int J Mech Mater Eng*, no. 16, p. 4. DOI: <https://doi.org/10.1186/s40712-020-00125-z>.
19. Hassanzadeh F. (2021) A smoothing spline model for multimodal and skewed circular responses: Applications in meteorology and oceanography. *Environmetrics*, no. 32(2). DOI: 10.1002/env.2655.
20. Heneralna prokuratura Ukrayiny: ofitsiynny veb sayt [Prosecutor General's Office of Ukraine: official website]. Available at: <https://www.gp.gov.ua/ua/1stat> (accessed 25 March 2021).
21. Hilmersson F.P., Hilmersson M. (2021) Networking to accelerate the pace of SME innovations. *Journal of Innovation & Knowledge*. Volume 6, Issue 1, pp. 43–49, ISSN 2444-569X. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jik.2020.10.001>.
22. Karaoulanis A. (2018) Big Data, What Is It, Its Limits and Implications in Contemporary Life. *Business Ethics and Leadership*, no. 2(4), pp. 108–114. DOI: [http://doi.org/10.21272/bel.2\(4\).108-114.2018](http://doi.org/10.21272/bel.2(4).108-114.2018).
23. Kibaroglu O. (2020) Self Sovereign Digital Identity on the Blockchain: A Discourse Analysis. *Financial Markets, Institutions and Risks*, no. 4(2), pp. 65–79. DOI: [https://doi.org/10.21272/fmir.4\(2\).65-79.2020](https://doi.org/10.21272/fmir.4(2).65-79.2020).
24. Kliber A., Będowska-Sójka B., Rutkowska A., Świerczyńska K. (2021) Triggers and Obstacles to the Develop-

- ment of the FinTech Sector in Poland. *Risks*, no. 9(2), p. 30. DOI: <https://doi.org/10.3390/risks9020030>.
25. Kuzmenko O.V., Yarovenko H.M., Boyko A.O., Mynenko S.V. (2019). Rozrobka biznes-modelei protsesiv finansovoho monitorynhu ekonomichnykh ahentiv [Development of business models of financial monitoring processes of economic agents]. *Efektivna ekonomika*, no. 12. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.12.4>.
26. Le Nguyen C. (2020) National criminal jurisdiction over transnational financial crimes, *Journal of Financial Crime*, Vol. 27, no. 4, pp. 1361–1377. DOI: <https://doi.org/10.1108/JFC-09-2019-0117>.
27. Lebid O., Chmutova I., Zuieva, O., Veits O. (2018) Risk assessment of the bank's involvement in legalization of questionable income considering the influence of fintech innovations implementation. *Marketing and Management of Innovations*, no. 2, pp. 232–246. DOI: <https://doi.org/10.21272/mmi.2018.2-19>.
28. Levchenko V., Boyko A., Savchenko T., Bozhenko V., Humenna Yu., Pilin R. (2019). State Regulation of the Economic Security by Applying the Innovative Approach to its Assessment. *Marketing and Management of Innovations*, no. 4, pp. 364–372. DOI: <http://doi.org/10.21272/mmi.2019.4-28>.
29. Logan W., Esmanov O. (2017) Public financial services transparency. *Business Ethics and Leadership*, no. 1(2), pp. 62–67. DOI: [10.21272/bel.1\(2\).62-67.2017](https://doi.org/10.21272/bel.1(2).62-67.2017).
30. Lyeonov S., Kuzmenko O., Yarovenko H., Dotsenko T. (2019) The Innovative Approach to Increasing Cybersecurity of Transactions Through Counteraction to Money Laundering. *Marketing and Management of Innovations*, no. 3, pp. 308–326. DOI: <http://doi.org/10.21272/mmi.2019.3-24>.
31. Mynenko S.V., Kuzmenko O.V., Yarovenko H.M., Levchenko V.P. (2019) Avtomatyzatsiia protsesu finansovoho monitorynhu lehalizatsii koshtiv, otrymanykh nezakonnym shliakhom [Automation of the process of financial monitoring of legalization of illegally acquired money]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriia «Ekonomika»: naukovyi zhurnal*, no. 15(43), pp. 162–171. Available at: <https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/8069>.
32. Pandelica I.L. (2020) The Phenomenon of Cyber Crime. *International Journal of Information Security and Cybercrime*, no. 9(1), pp. 29–36. DOI: [10.19107/IJISC.2020.01.04](https://doi.org/10.19107/IJISC.2020.01.04).
33. Payne B.K., Hadzhidimova L. (2020) Disciplinary and Interdisciplinary Trends in Cybercrime Research: An Examination. *International Journal of Cyber Criminology*, no. 14 (1), pp.81–105. DOI: [10.5281/zenodo.3741131](https://doi.org/10.5281/zenodo.3741131).
34. Reutskiy S., Lin J., Zheng B., Tong J. (2021) A novel b-spline method for modeling transport problems in anisotropic inhomogeneous media. *Advances in Applied Mathematics and Mechanics*, no. 13(3), pp. 590–618. DOI: [10.4208/AAMM.OA-2020-0052](https://doi.org/10.4208/AAMM.OA-2020-0052).
35. Scerri M. (2020) The viability of systems of innovation, *Innovation and Development*, no. 11:1, pp. 135–150, DOI: [10.1080/2157930X.2020.1798636](https://doi.org/10.1080/2157930X.2020.1798636).
36. Subeh M.A., Boiko A. (2017) Modeling efficiency of the State Financial Monitoring Service in the context of counteraction to money laundering and terrorism financing. *SocioEconomic Challenges*, no. 1(2), pp. 39–51. DOI: [http://doi.org/10.21272/sec.1\(2\).39-51.2017](http://doi.org/10.21272/sec.1(2).39-51.2017).
37. Tykhonova O.V., Kholostenko A.V., Herasymenko L.V., Shevchuk O.O., Akimov M.O. (2020) Comparative analysis of combating economic crimes in Ukraine and European Union. *International Journal of Management*, no. 3 (11), pp. 624–632.
38. Ünvan Y.A. (2020) Financial Crime: A Review of Literature. *Contemporary Issues in Audit Management and Forensic Accounting (Contemporary Studies in Economic and Financial Analysis)*, vol. 102, pp. 265–272. DOI: <https://doi.org/10.1108/S1569-375920200000102019>.
39. Yarovenko H., Kuzmenko O., Stumpo M. (2020) Strategy for Determining Country Ranking by Level of Cybersecurity. *Financial Markets, Institutions and Risks*, no. 4(3), pp. 124–137. DOI: [https://doi.org/10.21272/fmir.4\(3\).124-137.2020](https://doi.org/10.21272/fmir.4(3).124-137.2020).
40. Younies H., Al-Tawil T.N. (2020) Effect of cybercrime laws on protecting citizens and businesses in the United Arab Emirates (UAE). *Journal of Financial Crime*, vol. 27, no. 4, pp. 1089–1105. DOI: <https://doi.org/10.1108/JFC-04-2020-0055>.
41. Zarrouk H., El Ghak T., Bakhouche A. (2021) Exploring Economic and Technological Determinants of FinTech Startups' Success and Growth in the United Arab Emirates. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, no. 7(1), p. 50. DOI: <https://doi.org/10.3390/joitmc7010050>.
42. Zarutska E., Pavlova T., Sinyuk A. (2018) Structural-functional analysis as innovation in public governance (case of banking supervision). *Marketing and Management of Innovations*, no. 4, pp. 349–360. DOI: <http://doi.org/10.21272/mmi.2018.4-30>.

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-666X/2021-73-3>

УДК 658.14/.17:005.934

Кашена Н.Б.

кандидат економічних наук, професор,
Харківський державний університет харчування та торгівлі

Kashchena Nataliia

Kharkiv State University of Food Technology and Trade

МЕТОДОЛОГІЧНА ПЛАТФОРМА ДІАГНОСТИКИ ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ТОРГІВЛІ

METHODOLOGICAL PLATFORM FOR DIAGNOSING ECONOMIC ACTIVITY OF TRADE ENTERPRISES

У статті обґрунтовуються теоретико-методичні засади формування методологічної платформи діагностики економічної активності торговельного підприємства як основи реалізації діагностичного процесу, орієнтованого на формування спеціальної інформації, яка використовується для прийняття управлінських рішень. Визначено системоутворюючий базис методології та побудовано дерево аналізу проблем формування методологічної платформи діагностики економічної активності підприємств торгівлі. Визначено послідовність етапів діагностичного процесу та процедурні аспекти верифікації кожного з них. Доведено, що його ефективність забезпечується відповідним механізмом, який запускає і підтримує діагностичний процес. Розроблено концептуальну модель методологічної платформи діагностики економічної активності підприємств торгівлі, яка на засадах системності відповідно до визначених завдань ідентифікує передумови і компонентний склад методології та через залучення механізму реалізації діагностичних процедур забезпечує результативність процесу отримання інформації для управління.

Ключові слова: торговельне підприємство, економічна активність, діагностика, методологія, система, механізм, процес.

В статье обосновываются теоретико-методические основы формирования методологической платформы диагностики экономической активности торгового предприятия как основания реализации диагностического процесса, ориентированного на формирование специальной информации, используемой для принятия управленческих решений. Определен системообразующий базис методологии и построено дерево анализа проблем формирования методологической платформы диагностики экономической активности предприятий торговли. Определена последовательность этапов диагностического процесса и процедурные аспекты верификации каждого из них. Доказано, что его эффективность обеспечивается соответствующим механизмом, который запускает и поддерживает диагностический процесс. Разработана концептуальная модель методологической платформы диагностики экономической активности предприятий торговли, которая на основе системности в соответствии с определенными задачами идентифицирует предпосылки и компонентный состав методологии и через привлечение механизма реализации диагностических процедур обеспечивает результативность процесса получения информации для управления.

Ключевые слова: торговое предприятие, экономическая активность, диагностика, методология, система, механизм, процесс.

The article substantiates the theoretical and methodological principles of forming a methodological platform for diagnosing the economic activity of a trading enterprise as a basis for implementing a diagnostic process focused on the formation of special information used for making management decisions. It is noted that the diagnostics of economic activity of a trade enterprise as a component of management is a set of actions aimed at providing information support to management that requires from management staff systemic theoretical knowledge and applied skills of instrumental methods of identifying economic activity, trends, assessing causes of change, forecasting and the practical implementation of the identified opportunities to increase it, taking into account changes in the business environment and the needs of stakeholders. It is proved that the efficiency of diagnostics of economic activity is ensured by the appropriate methodology, which normalizes the organization of the diagnostic process, procedures and operations into a holistic system with clearly defined prerequisites, component composition and process of their implementation. The methodology framework is determined and the problem tree analysis of the formation of the methodological platform for diagnosing economic activity of trade enterprises is carried out. The architectural structure of the system of diagnosing economic activity of a trade enterprise through a combination of functional and support components, which are defining for productive functioning of the mechanism and efficiency of the diagnostic process, is considered. The sequence of stages of the diagnostic process and procedural aspects of verification of each of them is determined. It is proved that the efficiency of the process of diagnostics of economic activity is provided by an appropriate mechanism, which through a set of rules, special tools, methods and techniques launches and maintains a diagnostic study, thus ensuring the integrity of the diagnostic system. A conceptual model of the methodological platform for diagnosing economic activity of trade enterprises is developed, which integrates the identified preconditions and component composition of the methodology on the basis of systematicity and

ensures the effectiveness of the process of obtaining information for management. The developed model allows to deepen and expand understanding of the essence of the system for diagnosing economic activity of the enterprise, its structure, regularities, the purposes and tasks of functioning, to provide high-quality instrumental support of the realization of diagnostic procedures and operations, to streamline the process of reception of the information for making management decisions focused on achieving target parameters of development of economic activity taking into account the dynamic changes in the business environment and consumer preferences.

Key words: trade enterprise, economic activity, diagnostics, methodology, system, mechanism, process.

Постановка проблеми. Підприємницька діяльність в сфері ритейлу, без сумніву, була, є і буде одним з важливіших секторів економіки. За даними [1] торговельна галузь поряд із будівництвом та телекомунікацією у 2020 році втримали валовий внутрішній продукт України від більшого падіння. У фактичних цінах вклад торгівлі у ВВП країни за 2020 рік складає 585344,0 млрд грн. або 14,0% [2]. Та попри це результати опитувань представників бізнесу свідчать, що їх очікування щодо економічної активності та перспектив сталого розвитку на тлі посилення карантинних заходів через пандемію COVID-19 вже дванадцятий місяць поспіль перебувають на рівні нижче рівноважного значення (50 пунктів). У лютому підприємства сфери торгівлі, залучені до щомісячного опитування, поліпшили оцінки своїх економічних перспектив до позначки 49,0 пунктів проти січневих 33,3 пункти [3]. Для підтримки визнаної позитивної тенденції життєво важливим для кожного ритейлера є оцінювання стану й перспектив їх діяльності в контексті забезпечення ефективного функціонування та соціо-еколого-економічних стандартів якості життя нинішнього і прийдешнього поколінь. Як наслідок – зростає науковий і практичний інтерес до діагностики економічної активності підприємств торгівлі як наукового підґрунтя для прийняття виважених управлінських рішень з її підвищення та забезпечення сталого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтерпретація, передумови формування, оцінка, ідентифікація факторів зміни й засобів стимулювання економічної активності підприємств є предметом досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, зокрема: І.Я. Кулиняка (2017), А.М. Турило та І.С. Вчерешньої (2011) – у роботах яких викладається теоретичний базис економічної активності підприємств; Л. Кіліана (2019), О. Клаверії, Е. Монте і С. Торра (2017), С.В. Смирнова та Н.В. Кондрашова – у роботах яких висвітлюються прикладні аспекти вимірювання економічних очікувань та економічної активності суб'єктів господарювання; Дж. Кабальєро, А. Фернандеса і Дж. Парка (2019), Р. Майо і Д. Філіпа (2018) – у роботах яких розглядаються канали факторів стимулювання і прогнозування економічної активності підприємств. Віддаючи належне здобуткам провідних науковців сучасності слід зазначити, що дана проблематика потребує подальших наукових розробок на засадах системності та узгодженості зі специфікою економічної діяльності підприємств торгівлі.

Мета статті полягає в концептуалізації методологічної платформи діагностики економічної активності підприємств торгівлі.

Виклад основного матеріалу. Розв'язанню проблем торговельного підприємства, пов'язаних із забезпеченням бажаного рівня його економічної активності, сприяє діагностика. Як складова управлінської діяльності діагностика економічної активності підприємства являє собою комплекс дій, спрямованих на забезпечення інформаційної підтримки управління [11, с. 222], і потребує від управлінського персоналу системних теоретичних знань та прикладних навичок інструментальних методів ідентифікації рівня економічної активності, виокремлення тенденцій, оцінки причин зміни, прогнозування та практичної реалізації залучення виявлених можливостей його підвищення з урахуванням змін бізнес-середовища та потреб стейкхолдерів. Ефективність діагностики економічної активності підприємств торгівлі забезпечується відповідною методологією.

У вітчизняному науковому дискурсі методологію (гр. *methodos* – спосіб, метод і *logos* – наука, знання) найчастіше тлумачать як: вчення про наукові методи пізнання й перетворення світу; філософську та теоретичну основу, сукупність методів дослідження, які застосовують у будь-якій галузі науки відповідно до визначеної специфіки об'єкта її пізнання; систему знань про теорію науки або систему методів дослідження, як теорію методів дослідження, як вчення про наукові методи пізнання або як систему наукових принципів пізнання, на основі яких планують науково-дослідну діяльність, розробляють її концепцію, здійснюють раціональний та свідомий вибір сукупності способів, засобів, прийомів її вивчення [12, с. 9].

Підтримуючи думку О.М. Новікова та Д.О. Новікова стосовно того, що «методологія – це вчення про організацію діяльності» [13, с. 20], вважаємо, що організувати роботу з діагностики економічної активності торговельного підприємства означає впорядкувати її в цілісну систему з чітко визначеними передумовами, компонентним складом і процесом її здійснення (рис. 1).

Наведений підхід до розуміння архітектоніки методології діагностики економічної активності підприємств торгівлі забезпечує розбудову відповідної методологічної платформи – теоретико-методичного базису реалізації діагностичного процесу, процедур і операцій. Об'єктивною підставою для її обґрунтування є розробка дерева аналізу проблем (рис. 2), відповідно до якого має бути визначено концепцію діагностичного процесу, орієнтованого на забезпечення бажаного рівня економічної активності та сталого розвитку торговельних підприємств за швидкоплинних змін бізнес-середовища та уподобань споживачів.

Архітектурна побудова системи діагностики економічної активності торговельного підприємства перед-

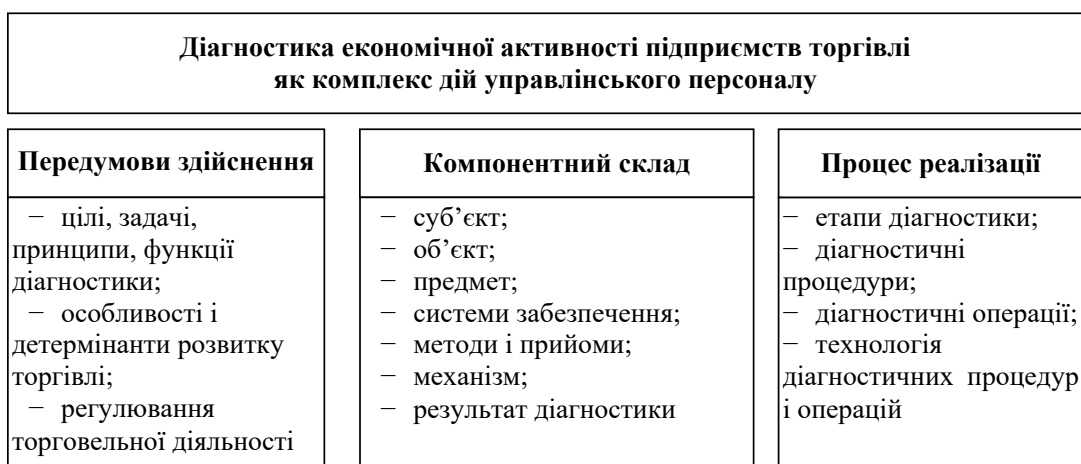

Рис. 1. Системоутворюючий базис методології діагностики економічної активності підприємств торгівлі

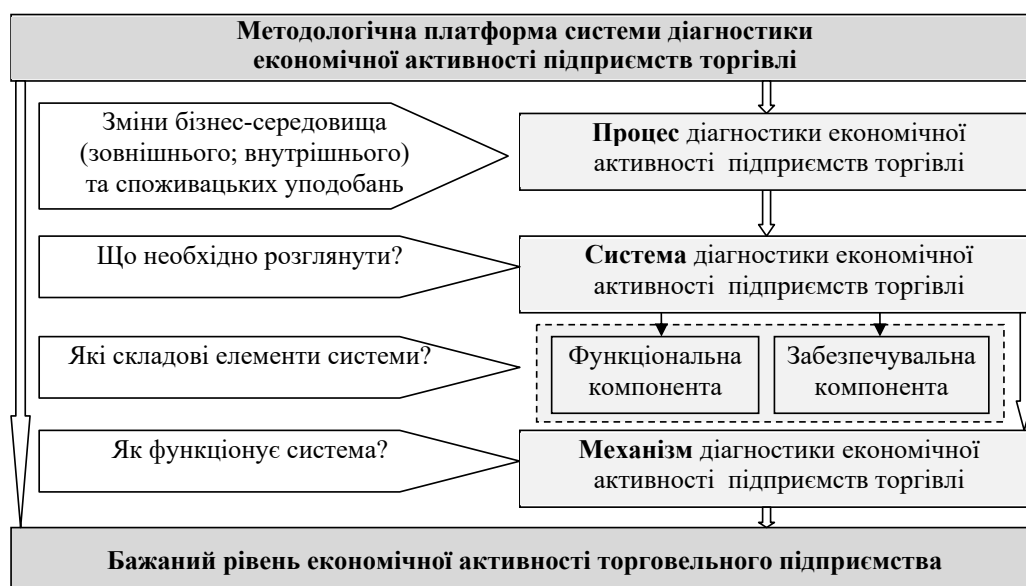

Рис. 2. Дерево аналізу проблем діагностики економічної активності підприємств торгівлі

бачає виділення функціональної та забезпечувальної компонент. Функціональна компонента орієнтована на виконання функцій діагностики (моніторинг; оцінка; причинно-наслідковий аналіз; постановка діагнозу; прогноз), і підтримується забезпечувальною компонентою. У своїй структурі забезпечувальна компонента інтегрує організаційне, нормативно-правове, інформаційне, методичне, технічне і програмне забезпечення, та є визначальною для продуктивного функціонування механізму й ефективності процесу діагностики економічної активності в інформаційній системі управління торговельним підприємством.

Процес діагностики економічної активності торговельного підприємства по суті передбачає безперервну послідовність етапів, процедур і операцій з отримання й обробки інформації про її рівень та зміну під впливом бізнес-середовища й уподобань споживачів, а саме:

- підготовчий етап – 1) визначення мети діагностики та постановка завдань; 2) вибір сукупності підприємств; 3) призначення осіб, відповідальних за проведення діагностики, розподіл робіт, визначення строків виконання; 4) визначення джерел інформації для проведення діагностики;

- інформаційний етап – 1) використання таблиць, діаграм розробка анкет експертних оцінок; 2) збір та вимірювання критеріальних ознак (показників) економічної активності підприємства; 3) обробка інформації, систематизація її за складовими, визначення показників;

- аналітичний етап – 1) вибір та обґрунтування методів багатовимірного аналізу; 2) виділення однорідних кластерів і структури кластеризації; 3) визначення й оцінка чинників впливу на економічну активність;

- творчий етап – 1) побудова узагальнюючих показників, визначення еталона; 2) порівняння та іден-

тифікація результатів; 3) розробка моделі економічної активності підприємства;

– дослідний етап – 1) аналіз прогнозних величин та впливу факторів формування; 2) створення системи класифікації ознак виявлених проблем ; 3) визначення причин виявлених проблем і шляхів їх локалізації;

– рекомендаційно-виконавчий етап – 1) обґрунтування та прийняття управлінського рішення, узгодження заходів щодо його реалізації; 2) планування та

організаційне забезпечення реалізації рішення; 3) реалізація управлінських рішень.

Визначена послідовність етапів діагностичного процесу регламентується відповідним механізмом. Механізм діагностики економічної активності торговельного підприємства «є складною системною категорією, яка в широкому сенсі представляє собою систему взаємопов'язаних і взаємозалежних організаційних, економічних, технологічних і методологічних елемен-

Рис. 3. Концептуальна модель методологічної платформи діагностики економічної активності підприємств торгівлі

тів (принципів, підходів, норм, методик, методів, інструментів, показників), які забезпечують виконання цільових діагностичних функцій. У вузькому розумінні механізм діагностики – це сукупність правил, спеціальних заходів і процедур проведення діагностичного дослідження підприємства для виявлення факторів внутрішнього та зовнішнього середовища, що впливають на його діяльність, з метою надання рекомендацій щодо зменшення негативних впливів і поліпшення (відновлення) стану підприємства та моніторингу їх ефективності» [14, с. 27].

Результатом діагностики економічної активності підприємств торгівлі є формування спеціальної інформації, яка використовується для прийняття управлінських рішень. Створення подібної інформації визначається інформаційними потребами суб'єкта діагностики і орієнтовано на максимальне їх задоволення (незалежно від обсягу, складності структури і руху інформаційних потоків в системі управління економічною активністю підприємства) з акцентом на таких характеристиках як: доречність, вірогідність, правдивість, нейтральність, зрозумілість та порівнянність.

Поєднання відповідних методів, прийомів, засобів та методик в діагностичному процесі, який через реалізацію цільових завдань дослідження призводить до перетворення вихідної інформації в інформацію для прийняття управлінських рішень, формує методологію діагностики економічної активності підприємств торгівлі. Її ефективність забезпечується відповідним механізмом, який запускає і підтримує діагностичний процес, забезпечуючи тим самим цілісність системи діагностики економічної активності в управлінській інформаційній системі торговельного підприємства.

На підставі вищенаведеного та результатів попередніх досліджень [11, с. 222–227; 15–17] розроблено концептуальну модель методологічної платформи діагностики економічної активності підприємств торгівлі (рис. 3), яка на засадах системності відповідно до визна-

чених завдань ідентифікує передумови і компонентний склад методології та через залучення механізму реалізації діагностичних процедур забезпечує результативність процесу отримання інформації для управління.

Розроблена модель дозволяє суттєво поглибити і розширити осмислення сутності системи діагностики економічної активності підприємства, її структури, закономірностей, цілей і завдань функціонування, забезпечити якісний інструментальний супровід реалізації діагностичних процедур та операцій, впорядкувати процес отримання інформації для прийняття управлінських рішень.

Висновки. Діагностика займає важливе місце в управлінській інформаційній системі торговельного підприємства. Вона дозволяє проводити детальне «обстеження» та обґрунтовувати варіанти досягнення бажаних параметрів економічної активності підприємства виходячи з наявних фінансово-ресурсних можливостей та їх зміни під впливом чинників зовнішнього та внутрішнього бізнес-середовища, оцінювати ефективність управлінських рішень, прийнятих за результатами діагностики. Методологія діагностики поєднує відповідні методи, прийоми та методики і визначає спосіб отримання інформації для досягнення попередньо сформульованих цілей дослідження. Запропонована концептуальна модель методологічної платформи діагностики економічної активності підприємств торгівлі інтегрує мету та завдання діагностики, які відображають об'єкт і предмет дослідження, з принципами і функціями, що виступають її базисом, визначає формат забезпечувальних систем і послідовність етапів діагностичного процесу та оптимізує вибір методичного інструментарію діагностики, що в комплексі забезпечує якісний інформаційний супровід розробки, прийняття і реалізації управлінських рішень, орієнтованих на досягнення цільових параметрів розвитку економічної активності з урахуванням динамічних змін бізнес-середовища та уподобань споживачів.

Список літератури:

1. Які галузі закінчили 2020 рік «в плюсі» – дослідження. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2021/01/21/670242/> (дата звернення: 06.05.2021).
2. Валовий внутрішній продукт у фактичних цінах. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 06.05.2021).
3. Настрої бізнесу суттєво поліпшилися, практично наблизившись до рівноважного рівня – результати опитування підприємств у лютому. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/nastroyi-biznesu-suttyevo-polipshilisyia-praktichno-nablizivshis-do-rivnovajnego-rivnya--rezultati-opituvannya-pidpriyemstv-u-lyutomu> (дата звернення: 06.05.2021).
4. Кулиняк І.Я. Теоретичні аспекти трактування поняття «економічна активність підприємства». *Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. Серія: Економічні науки*. 2017. № 4. С. 69–79.
5. Турило А.М., Вчерашня І.С. Теоретико-методичні підходи до визначення поняття «економічна активність підприємства». *Фінанси України*. 2011. № 10. С. 79–84.
6. Kilian L. Measuring global real economic activity: Do recent critiques hold up to scrutiny? *Economics Letters*. 2019. № 178, May. P. 106–110.
7. Claveria O., Monte E., Torra S. A new approach for the quantification of qualitative measures of economic expectations. *Quality & Quantity*. 2017. № 51(6). P. 2685–2706.
8. Smirnov S.V., Kondrashov N.V. Indices of regional economic activity for Russia. *In Business Cycles in BRICS*. Springer, Cham. 2019. P. 363–375.
9. Caballero J., Fernández A., Park J. On corporate borrowing, credit spreads and economic activity in emerging economies: An empirical investigation. *Journal of International Economics*. 2019. № 118. P. 160–178.
10. Maio P., Philip D. Economic activity and momentum profits: Further evidence. *Journal of Banking & Finance*. 2018. № 88. P. 466–482.

11. Теорія, методологія і практика господарсько-фінансової діяльності підприємств : колективна монографія / Кол. авторів. Полтава : ПП «Астра», 2019. 254 с.
12. Калініна Л. Науковий дискурс сучасних методологій організаційного механізму управління в сфері освіти. *Рідна школа*. 2017. № 1–2. С. 8–17.
13. Новиков А.М., Новиков Д.А. Методологія. Москва : СИН-ТЕГ, 2007. 668 с.
14. Кривов'язюк І.В., Кость Я.О. Діагностика фінансово-господарської діяльності промислового підприємства : монографія / під наук. ред. д.е.н. Брюховецької Н.Ю. НАН України. Інститут економіки промисловості, Луцький НТУ. Донецьк-Луцьк : ЛНТУ, 2012. 200 с.
15. Кашчена Н.Б., Ставерська Т.О. Концептуалізація фінансової діагностики в системі управління фінансово-економічною безпекою підприємства. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг*. 2018. Вип. 2 (28). С. 52–64.
16. Davydova O., Chebanova N., Kashchena N., Chmil H., Protsenko V. Economic activity of enterprises: methodical aspects of assessment. *SHS Web of Conferences*. 2019. Vol. 67. URL: https://www.shs-conferences.org/articles/shsconf/abs/2019/08/shsconf_NTIUkrSURT2019_06012/shsconf_NTI-UkrSURT_2019_06012.html.
17. Krutova A., Kashchena N., Chmil H. Enterprises' economic activity stimulation as a driver of national economy sustainable development. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг*. 2020. Вип. 1 (31). С. 162–173.

References:

1. Yaki galuzi zakinchili 2020 rik «v plyusi» – doslidzhennya [Which industries finished 2020 «in the black» – research]. Available at: <https://www.epravda.com.ua/news/2021/01/21/670242/> (accessed 06 May 2021).
2. Valovij vnutrishnij produkt u faktichnih cinah [Gross domestic product at actual prices]. Available at: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/nastroyi-biznesu-suttyevo-polipshilisyapraktichno-nablizivshis-do-rivnovajnego-rivnya--rezultati-opituvannya-pidpriemstv-u-lyutomu> (accessed 06 May 2021).
3. Nastroyi biznesu suttyevo polipshilisyapraktichno nablizivshis do rivnovazhnogo rivnya – rezultati opituvannya pidpriemstv u lyutomu [Business sentiment has improved significantly, almost approaching the equilibrium level – the results of a survey of enterprises in February]. Available at: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/nastroyi-biznesu-suttyevo-polipshilisyapraktichno-nablizivshis-do-rivnovajnego-rrezultati-opituvannya-pidpriemstv-u-lyutomu> (accessed 06 May 2021).
4. Kulinyak I. (2017) Teoretychni aspekty traktuvannya ponyattya «ekonomichna aktyvnist' pidpriemstva» [Theoretical aspects of the interpretation of the concept of «economic activity of the enterprise»]. *Bulletin of the National University of Technology and Design of Kiev. Economic Sciences*, no. 4, pp. 69–79.
5. Turilo A.M., Vcherashnia I.S. (2011) Teoretyko-metodychni pidkhody do vyznachennya ponyattya «ekonomichna aktyvnist' pidpriemstva» [Theoretical and methodological approaches to the definition of the concept of «economic activity of the enterprise»]. *Finance of Ukraine*, no.10, pp. 79–84.
6. Kilian L. (2019). Measuring global real economic activity: Do recent critiques hold up to scrutiny? *Economics Letters*. 2019. No. 178, May, pp. 106–110.
7. Claveria O., Monte E., Torra S. (2017) A new approach for the quantification of qualitative measures of economic expectations. *Quality & Quantity*, no. 51(6), pp. 2685–2706.
8. Smirnov S.V., Kondrashov N.V. (2019) Indices of regional economic activity for Russia. In *Business Cycles in BRICS*, Springer, Cham, pp. 363–375.
9. Caballero J., Fernández A., Park J. (2019) On corporate borrowing, credit spreads and economic activity in emerging economies: An empirical investigation. *Journal of International Economics*, № 118, pp. 160–178.
10. Maio P., Philip D. (2018) Economic activity and momentum profits: Further evidence. *Journal of Banking & Finance*, № 88, pp. 466–482.
11. Теорія, методологія і практика господарсько-фінансової діяльності підприємств : колективна монографія (2019) [Theory, methodology and practice of economic and financial activities of enterprises: a collective monograph]. Poltava: PE «Astray», 254 p.
12. Kalinina L. (2017) Naukovyi dyskurs suchasnykh metodolohii orhanizatsiinoho mekhanizmu upravlinnia v sferi osvity [Scientific discourse of modern methodologies of organizational mechanism of management in the education area]. *Native school*, no. 1–2, pp. 8–17.
13. Novikov O.M., Novikov D.O. (2007) Metodolohiya [Methodology]. Moscow, Sinteg. 668 p.
14. Kryvoviazziuk I.V. Kost Ya.O. (2012) Diahnostyka finansovo-hospodarskoi diialnosti promyslovoho pidpriemstva: monohrafiia [Diagnosis of financial and economic activity of an industrial enterprise: monograph]. Donetsk-Lutsk, LNTU. 200 p.
15. Kashchena N., Stavetskaya T. (2018) Kontseptualizatsiia finansovoi diahnostyky v systemi upravlinnia finansovo-ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstva [Conceptualization of financial diagnostics in the system of enterprise's financial and economic security management]. *Economic strategy and perspectives of the development of trade and services sphere*, vol. 28, pp. 52–64.
16. Davydova O., Chebanova N., Kashchena N., Chmil H., Protsenko V. (2019) Economic activity of enterprises: methodical aspects of assessment. *SHS Web of Conferences*, Vol. 67. Available at: https://www.shs-conferences.org/articles/shsconf/abs/2019/08/shsconf_NTIUkrSURT2019_06012/shsconf_NTI-UkrSURT_2019_06012.html.
17. Krutova A., Kashchena N., Chmil H. (2020) Enterprises' economic activity stimulation as a driver of national economy sustainable development. *Economic strategy and perspectives of the development of trade and services sphere*, vol. 1 (31), pp. 162–173.

Коробка С.В.

кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту,
Львівський національний університет ветеринарної медицини
та біотехнологій імені С.З. Гжицького
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7521-6306>

Korobka Svitlana

Lviv National University of Veterinary Medicine and Biotechnology
named after S.Z. Gzhytsky

УПРАВЛІННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНИМ РОЗВИТКОМ МАЛОГО ПІДПРИЄМСТВА

MANAGEMENT OF ORGANIZATIONAL DEVELOPMENT OF A SMALL ENTERPRISE

У статті розглянуто питання управління організаційним розвитком малого підприємства. Зокрема, відзначено, що для поліпшення і підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств та забезпечення їхньої економічної ефективності необхідно використовувати інноваційні підходи до управління організаційним розвитком. Організаційний розвиток малого підприємства спрямований на реалізацію його конкурентоспроможності за рахунок оптимізації людських ресурсів таким чином, щоб досягнути максимальної ефективності. Організаційний розвиток на малих підприємствах, як і на інших, – безперервний і динамічний процес, який може піддаватися впливу різних чинників та умов. Необхідно пам'ятати, що втручання в організаційний розвиток малого підприємства, як й іншого підприємства, має ґрунтуватися на аналізі даних, які стосуються безпосередньо підприємства, оскільки кожна організаційна структура є унікальною та потребує своїх методів організаційного розвитку. Сьогодні відбувається процес переходу підприємств на нові моделі управління малими підприємствами з розробленням та впровадженням комплексних змін. Складність перетворень зумовлює необхідність своєчасних та комплексних змін у діяльності малого підприємства, а саме у технологіях, що використовуються, методах управління, вимогах до компетенції фахівців та до форм взаємодії із зовнішнім середовищем. Подальші дослідження щодо управління організаційним розвитком на малих підприємствах необхідно концентрувати на особливостях їхньої діяльності, а також на їх готовності до нових організаційних перетворень.

Ключові слова: управління, організаційний розвиток, організаційна структура, малі підприємства, конкурентоспроможність, втручання, людські ресурси.

В статье рассмотрены вопросы управления организационным развитием малого предприятия. В частности, отмечено, что для улучшения и повышения конкурентоспособности отечественных предприятий и обеспечения их экономической эффективности необходимо использовать инновационные подходы к управлению организационным развитием. Организационное развитие малого предприятия направлено на реализацию его конкурентоспособности за счет оптимизации человеческих ресурсов таким образом, чтобы достичь максимальной эффективности. Организационное развитие на малых предприятиях, как и на других, – непрерывный и динамичный процесс, который может подвергаться воздействию различных факторов и условий. Необходимо помнить, что вмешательство в организационное развитие малого предприятия, как и другого предприятия, должно основываться на анализе данных, касающихся непосредственного предприятия, поскольку каждая организационная структура является уникальной и требует своих методов организационного развития. Сейчас происходит процесс перехода предприятий на новые модели управления малыми предприятиями, в основе которых – разработка и внедрение комплексных изменений. Сложность преобразований обуславливает необходимость своевременных и комплексных изменений в деятельности малого предприятия, а именно в технологиях, используемых методах управления, требованиях к компетенции специалистов и к формам взаимодействия с внешней средой. Дальнейшие исследования по управлению организационным развитием на малых предприятиях необходимо сконцентрировать на особенностях их деятельности, а также на готовности к новым организационным преобразованиям.

Ключевые слова: менеджмент, организационное развитие, организационная структура, малые предприятия, конкурентоспособность, вмешательство, человеческие ресурсы.

The article considers the issues of managing the organizational development of a small enterprise. In particular, it is noted that improving and enhancing the competitiveness of domestic enterprises and ensuring their economic efficiency is necessary to use innovative approaches to organizational development management. The purpose of the development of a commercial organization, of various forms of ownership, is to increase the competitiveness of the organization in order to create a business that wins the market. This can be done by increasing profits, margins, market share, morale, cultural values or other sources of competitive advantage. Owners of small businesses at the beginning of their activities do not understand why they should care about its organizational development. There are many patterns of interaction between organizational development and personnel management, because it is an ongoing relationship that includes efficiency and talent management. However, organizational development management focuses on the system in a more holistic approach, which consists of people, team and organizational system. Organizational development of a small enterprise is aimed at realizing its competitiveness, by optimizing human resources in such a way as to achieve maximum efficiency. Therefore, organizational development in small enterprises, as in others, has a continuous and dynamic process that can be affected

by various factors and conditions. It should be remembered that interference in the organizational development of a small enterprise, like another enterprise, should be based on the analysis of data relating to the immediate enterprise. Thus, today there is a process of transition of enterprises to new models of management of small enterprises, which are based on the development and implementation of comprehensive changes. The complexity of transformations necessitates timely and comprehensive changes in the activities of small businesses, namely in the technologies used, management methods, requirements for the competence of specialists and forms of interaction with the external environment. However, it is not enough to be aware of the need for change, it is extremely important to determine the right moment to make changes and use it. It is possible to achieve the set goal and get the expected result only by carrying out organizational development in a planned and systematic way. Further research on the management of organizational development in small enterprises should focus on the specifics of their activities, as well as their readiness for new organizational transformations.

Key words: management, organizational development, organizational structure, small enterprises, competitiveness, intervention, human resources.

Постановка проблеми. Глобалізація відкриває нові можливості для вітчизняних підприємств, проте без ефективної організаційної структури управління вони зустрічаються із цілою низкою загроз. Не є винятком і підприємства малого бізнесу, оскільки часто вони не розуміють, як працюють процедури та методи організації. Проте для ефективної і раціональної роботи підприємства важливе вдосконалення організації своєї діяльності.

Поширеною проблемою в організації малих підприємств є низький рівень організації праці, а подекуди і його відсутність. Це спричинено відсутністю суміжних програм навчання, а також тим, що власниками малих підприємств є переважно непрофесіонали, які не володіють достатніми знаннями у сфері управління, але з тих чи інших причин вирішили розпочати свою справу. Власники малих підприємств не мають значних вільних ресурсів, а також простору для маневрів, тому раціональне управління організаційним розвитком набуває великого значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні питання та прикладні аспекти управління організаційним розвитком підприємств розглядаються в працях В.Я. Амбросова, В.О. Василенко, С.І. Дем'яненко, Й.С. Завадського, С.А. Кравченко, В.Я. Мессель-Веселяк, О.О. Мороз, О.В. Олійник, П.Т. Саблука, О.О. Школьного, О.В. Шубровської, В.В. Юрчишина та ін. Вони вивчали різні аспекти організаційної діяльності, проте дослідження відбувалися з погляду великих підприємств. Проте проблема вибору та перетворень організаційних структур на малих підприємствах є повною мірою недослідженою та багатоаспектною.

Мета статті полягає у визначенні особливостей організаційного розвитку малого підприємства та встановлення перспектив подальшого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Як і багато термінів, що використовуються в галузі управління, немає чіткого і загального визначення того, що таке організаційний розвиток або як він насправді працює. Кожен автор з управління має своє власне тлумачення того, що означають ці два простих слова. Теорія організаційного розвитку проникає з 1930-х років, коли дослідження показали, що організаційна поведінка впливає на поведінку співробітників, ефективність роботи та групову динаміку. Дослідження також продемонстрували, що структура організації (наприклад, ієрархічна, групова) впливає на її успіх.

Організаційний розвиток – це важливий та науково обґрунтований процес, який допомагає організаціям розвивати свій потенціал та досягти більшої ефективності шляхом розроблення, вдосконалення та посилення стратегій, структур та процесів [1], складники якого подано на рис. 1.

Кінцевою метою розвитку комерційної організації різної форми власності є підвищення її конкурентоспроможності з метою створення бізнесу, який виграє на ринку. Це можна зробити за рахунок збільшення прибутку, націнки, частки ринку, морального духу, культурних цінностей або інших джерел конкурентних переваг.

Власники малого підприємства на початку своєї діяльності не розуміють, чому взагалі повинні дбати про його організаційний розвиток.

Існує багато випадків взаємодії організаційного розвитку з управлінням персоналом, оскільки це постійний взаємозв'язок, який включає в себе управління ефективністю та талантами. Проте управління організаційним розвитком зосереджує свою увагу на системі в більш цілісному підході, складниками якої є люди, команда та організаційна система.

Організаційний розвиток малого підприємства спрямований на реалізацію його конкурентоспроможності за рахунок оптимізації людських ресурсів. Зацікавленими сторонами в організаційному розвитку малого підприємства є зовнішні (клієнти, інвестори, конкуренти, постачальники) та внутрішні (керівництво та працівники) фактори.

Для підприємств різних організаційних структур притаманні різні цілі діяльності, проте їх можна згрупувати до однієї мети, а саме підвищення конкурентоспроможності організації.

Тому метою організаційного розвитку малого підприємства є реалізація таких ідей, які сприятимуть конкурентоспроможності їхньої діяльності.

З урахуванням вищесказаного, можна стверджувати, що організаційний розвиток зосереджується на здатності організації оцінювати та налагоджувати операційну діяльність таким чином, щоб досягнути максимальної ефективності. Тому організаційний розвиток на малих підприємствах, як і на інших, – безперервний і динамічний процес, який може піддаватися впливу різних чинників та умов.

Класифікація втручань в організаційний розвиток малого підприємства включає (рис. 2) [1]:

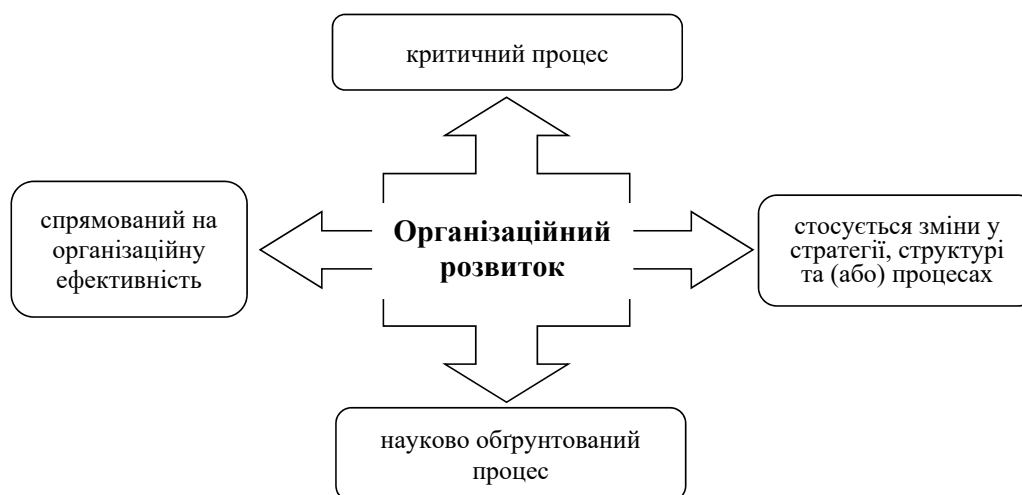

Рис. 1. Складники організаційного розвитку підприємств

Утручання в людський процес – це програми змін, які стосуються міжособистісних відносин, групової та організаційної динаміки.

Техноструктурні втручання стосуються програм змін, спрямованих на технологію та структуру організації, вони стають дедалі актуальнішими для сучасного технологічного ландшафту зі швидко мінливими ринками.

Утручання в управління людськими ресурсами – це методи організаційного розвитку, які зосереджуються на способі управління індивідом. Багато з них є частиною функцій управління персоналом.

Інтервенції стратегічних змін – ці методи організаційного розвитку зосереджені на процесах змін, які потрясають організацію до глибини душі.

Проте це не повний перелік втручання в організаційний розвиток малого підприємства, оскільки існують такі методи, як фінансове планування, довгострокове прогнозування, інтеграція технологій, планування робочої сили та проектування систем оцінки, а також багато інших.

Організаційний розвиток може бути застосований у багатьох видах підприємницької діяльності, у тому числі управлінні ефективністю, управлінні змінами, розвитку лідерства, організаційній діяльності та розвитку. Необхідно пам'ятати, що втручання в організаційний розвиток малого підприємства, як й іншого підприємства, має ґрунтуватися на аналізі даних, які стосуються безпосереднього підприємства, оскільки кожна організаційна структура є унікальною та потребує своїх методів організаційного розвитку.

У сучасних умовах господарювання підприємства будь-якого розміру та організаційно-правової форми на всіх етапах життєвого циклу повинні здійснювати витрати на організаційний розвиток. Водночас зрозуміло, що витрати на вдосконалення системи управління повинні перебувати в залежності від обсягів діяльності суб'єкта підприємництва. Наприклад, склад і структура організаційних витрат будуть суттєво від-

різнятися для малих підприємств та підприємств, діяльність яких зорієнтована на міжнародний ринок [6].

Варто відзначити, що організаційний розвиток складається не тільки зі структурного, а й із кадрового аспекту. Поза сумнівом, комбінування цих підходів сприятиме цілеспрямованості організаційного розвитку, а також матиме соціальний і економічний ефект. Сутність кадрового підходу полягає у проведенні заходів щодо підвищення розвитку персоналу (кваліфікації), а також стимулювання їх до здійснення та прийняття змін.

До поширених заходів щодо сприяння змінам належать: створення спеціальних груп (команд); налагодження комунікації між керівником та підлеглими; консультаційна діяльність щодо організаційного розвитку, метою якої є допомога менеджменту в усвідомленні людських взаємин у колективі, врахування культурних цінностей тощо; налагодження взаємин із метою поліпшення координації діяльності; використання лідерства.

Основною проблемою для малих підприємств у цьому аспекті є забезпеченість висококваліфікованими працівниками через брак фінансових ресурсів та можливостей кар'єрного росту.

Проте, незважаючи на це, у діяльності малих підприємств можна виділити низку характеристик, що можуть бути стимулами для залучення висококваліфікованих працівників [8]:

- 1) вигідне місце розташування підприємства;
- 2) оперативність прийняття рішень;
- 3) швидше вирішення виробничих та особистих проблем через тісні ділові відносини між роботодавцем і персоналом;
- 4) успіхи працівників швидше помічаються та винагороджуються;
- 5) працівники можуть брати участь у процесі прийняття рішень;
- 6) заробітна плата іноді може бути не меншою, ніж на великих підприємствах;

Рис. 2. Класифікація втручань організаційний розвиток

Джерело: узагальнено на основі [2]

- 7) більший простір для реалізації власних ідей;
- 8) участь працівників у доходах підприємства;
- 9) перспектива стати акціонерами чи партнерами.

Існує безліч питань, які стосуються організаційного розвитку підприємства та управління людськими ресурсами. Використовуючи такі інструменти, як організаційний дизайн, індивідуальні та групові втручання, дизайн роботи та більш традиційні втручання людей, організаційний розвиток може мати вплив на всіх рівнях організації, а саме організаційному, груповому та індивідуальному.

Кінцевою метою розвитку організації є підвищення конкурентоспроможності організації з метою створення успішного бізнесу, який є конкурентоспроможним на ринку. Це можна зробити за рахунок збільшення прибутку, націнки, частки ринку, морального духу, культурних цінностей або інших джерел конкурентних переваг.

Висновки. Сьогодні відбувається процес переходу підприємств на нові моделі управління малими підприємствами, в основу яких покладено розроблення та впровадження комплексних змін, які покликані

«осучаснити» функціонування всіх сфер його діяльності. Складність перетворень зумовлює необхідність своєчасних та комплексних змін у діяльності малого підприємства, а саме у технологіях, що використовуються, методах управління, вимогах до компетенції фахівців та до форм взаємодії із зовнішнім середовищем.

Проте лише усвідомлювати необхідності змін недостатньо, вкрай важливо визначити влучний момент для здійснення змін та скористатися ним. Досягти поставленої мети та отримати очікуваний результат можна, лише здійснюючи організаційний розвиток плановано та системно.

Для поліпшення і підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств та забезпечення їх економічної ефективності необхідно використовувати інноваційні підходи до управління організаційним розвитком.

Подальші дослідження щодо управління організаційним розвитком на малих підприємствах необхідно зконцентрувати на особливостях їхньої діяльності, а також на готовності їх до нових організаційних перетворень.

Список літератури:

1. Gibbons Mike What Is Organizational Development + Why Startups Should Care. URL: <https://peoplemanagingpeople.com/topics/organizational-development-startups> (дата звернення: 23.04.2021).
2. What is Organizational Development? A Complete Guide. URL: <https://www.digitalhrtech.com/organizational-development/> (дата звернення: 23.04.2021).
3. Забродська Г.І., Забродська Л.Д. Організаційний розвиток підприємства: основи визначення дефініції. *Молодий вчений*. 2017. № 4.4(44.4). С. 55–59. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/4.4/13.pdf> (дата звернення: 23.04.2021).
4. Коробка С.В. Особливості управління малим підприємством у сучасних умовах *Вісник ХНАУ імені В.В. Докучаєва. Економічні науки*. 2012. № 9. С. 129–134.
5. Коробка С.В. Управління підприємством малого бізнесу. *Науковий вісник ЛНУВМБТ імені С.З. Гжицького*. 2010. Т. 12. № 3(45). Ч. 5. С. 137–141.
6. Мироненко Ю.Д., Тереханов А.К. Организационное развитие компании. URL: http://www.cfin.ru/management/strategy/change/for_org_dev.shtml (дата звернення: 23.04.2021).
7. Мішук Є.В., Чала С.В. Особливості формування організаційної структури управління на малому підприємстві. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 24. С. 76–79. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2015_24_18 (дата звернення: 23.04.2021).
8. Ольвінська Ю.О. Роль менеджмент-освіти у розвитку малого бізнесу. *Формування ринкової економіки. Управління людськими ресурсами: проблеми теорії та практики*. 2007. Т. 1. Ч. II. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2219/1/> (дата звернення: 23.04.2021).
9. Ралко О.С. Еволюція поняття організаційний розвиток підприємства. URL: <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1622/1/Evolution%20of-%20definition%20the%20category%20organisational%20development%20of%20> (дата звернення: 23.04.2021).
10. Рарок О.В. Менеджмент малих підприємств: проблеми і перспективи. *Молодий вчений*. 2016. № 6. С. 100–104. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2016_6_27 (дата звернення: 23.04.2021).

References:

1. Gibbons Mike What Is Organizational Development + Why Startups Should Care. Available at: <https://peoplemanagingpeople.com/topics/organizational-development-startups> (accessed 23 April 2021).
2. What is Organizational Development? A Complete Guide Available at: <https://www.digitalhrtech.com/organizational-development/> (accessed 23 April 2021).
3. Zabrodskaya H.I., Zabrodskaya L.D. (2017) Organizational development of the enterprise: bases of definition definition]. *Molodyi vchenyi*, no. 4.4 (44.4), pp. 55–59. Available at: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/4.4/13.pdf> (accessed 23 April 2021).
4. Korobka S.V. (2012) Osoblyvosti upravlinnia malym pidpriemstvom v suchasnykh umovakh [Features of small business management in modern conditions]. *Visnyk KhNAU imeni V.V. Dokuchaieva. Ekonomichni nauky*, no. 9, pp. 129–134.
5. Korobka S.V. (2010) Upravlinnia pidpriemstvom maloho biznesu [Small business management]. *Naukovyi visnyk LNUVMBT imeni S.Z. Gzhytskoho*, vol. 3(45), part 5, pp. 137–141.
6. Myronenko Yu.D. Terekhanov A.K. Orhanyzatsyonnoe razvytye kompanyy [Organizational development of the company]. Available at: http://www.cfin.ru/management/strategy/change/for_org_dev.shtml (accessed 23 April 2021).
7. Mishchuk Ye.V., Chala S.V. (2015) Osoblyvosti formuvannia orhanizatsiinoi struktury upravlinnia na malomu pidpriemstvi [Features of formation of organizational structure of management at the small enterprise]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, no. 24, pp. 76–79. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2015_24_18 (accessed 23 April 2021).
8. Olvinska Yu.O. (2007) Rol menedzhment-osvity u rozvytku maloho biznesu [The role of management education in small business development]. *Formuvannia rynkovoї ekonomiky: Zb. nauk. prats. Spets. vyp. Upravlinnia liudskymy resursamy: problemy teorii ta praktyky*. Kyiv: KNEU, vol. 1, part. II. Available at: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2219/1/> (accessed 23 April 2021).
9. Ralko O.S. Evoliutsiia poniattia orhanizatsiinyi rozvytok pidpriemstva [Evolution of the concept of organizational development of the enterprise]. Available at: <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1622/1/-Evolution%20of%20definition%20the%20category%20organisational%20development%20of%20> (accessed 23 April 2021).
10. Rarok O.V. (2016) Menedzhment malykh pidpriemstv: problemy i perspektyvy [Management of small enterprises: problems and prospects]. *Molodyi vchenyi*, no. 6, pp. 100–104. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2016_6_27 (accessed 23 April 2021).

Ліпич Л.Г.

доктор економічних наук, професор,
Луцький національний технічний університет

Хілуха О.А.

кандидат економічних наук, доцент,
Львівський університет бізнесу та права

Кушнір М.А.

кандидат економічних наук, старший викладач,
Український католицький університет

Lipych Lubov

Lutsk National Technical University

Khilukha Oksana

Lviv University of Business and Law

Kushnir Myroslava

Ukrainian Catholic University

СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ ЯК БАГАТОВИМІРНИЙ ПРОСТІР ПАРАДОКСІВ

STRATEGIC ENTERPRISE MANAGEMENT AS A MULTIDIMENSIONAL SPACE OF PARADOXES

Очікуванням стратегічного управління підприємства є намагання вибрати найкращу стратегію. Обґрунтовано, що парадокс стратегії полягає у тому, що подібна або навіть однакова стратегія, добре спланована та ефективно реалізована, може принести підприємству як успіх, так і невдачу. Примирення суперечностей у бізнесі є фундаментальною навичкою та проявом креативності (менеджмент як мистецтво). У статті представлено приклади стратегічних парадоксів, з якими стикається керівництво підприємств під час прийняття ключових стратегічних рішень, пов'язаних із розвитком. Доведено, що дуалізм парадоксів дає змогу побудувати теоретичний багатовимірний простір усіх можливих стратегій. Стверджується, що багатовимірний простір стратегічних парадоксів постійно розширюється. Установлено, що теорія стратегічного управління повинна постійно вирішувати свій основний парадокс: використання базових принципів (наука) та створення нових рішень (мистецтво).

Ключові слова: багатовекторність, парадоксальність, стратегія, стратегічні парадокси, креативність управління, майстерність управління, наука управління.

Ожиданием стратегического управления предприятия является попытка выбрать наилучшую стратегию. Обосновано, что парадокс стратегии состоит в том, что подобная или даже одинаковая, хорошо спланированная и эффективно реализованная стратегия может принести предприятию как успех, так и неудачу. Примирение противоречий в бизнесе является фундаментальным навыком и проявлением креативности (менеджмент как искусство). В статье представлены примеры стратегических парадоксов, с которыми сталкивается руководство предприятий при принятии ключевых стратегических решений, связанных с развитием. Доказано, что дуализм парадоксов позволяет построить теоретическое многомерное пространство всех возможных стратегий. Утверждается, что многомерное пространство стратегических парадоксов постоянно расширяется. Установлено, что теория стратегического управления должна постоянно решать свой основной парадокс: использование базовых принципов (наука) и создание новых решений (искусство).

Ключевые слова: многовекторность, парадоксальность, стратегия, стратегические парадоксы, креативность управления, мастерство управления, наука управления.

The expectation of strategic management of the enterprise is an attempt to choose the best strategy. It is established that there are no optimal strategies developed earlier and implemented later. An effective strategy is one that inspires and charges employees with energy: by implementing it, they make it successful. We find out if and to what extent the strategy is successful ex post, after its implementation. A fundamental common feature of successful enterprises is the ability to manage multivectority and paradox. It is substantiated that the paradox of the strategy is that a similar or even the same strategy, well planned and effectively implemented, can bring the company both success and failure. That is, strategies with the best chances of success also carry a high risk of failure. The paradox combines contradictions and is an expression of a cognitive attitude that rejects reductionism, which simplifies reality. Reconciliation of contradictions in business is a fundamental skill and a manifestation of creativity (management as an art). The ability to adaptively search for the ideal balance is called ambidexterity, in the effective use of diametrically different options. The article presents examples of strategic paradoxes faced by the management of enterprises in making key strategic decisions related to development. It is proved that the dualism of paradoxes allows to construct a theoretical multidimensional space of all possible strategies. It includes all completed and implemented strategies, as well as those that have not yet been implemented. The number of possible strategies in such a

space is approaching infinity. The introduction of new business models and new strategies can be considered the effect of studying the multidimensional space of strategies. Each new technical or organizational invention may be accompanied by an expansion of this space by adding a new, unknown dimension. It is argued that the multidimensional space of strategic paradoxes is constantly expanding. It is established that the theory of strategic management must constantly solve its main paradox: the use of basic principles (science) and the creation of new solutions (art).

Key words: *multivectority, paradoxicality, strategic, strategic paradoxes, creativity of management, skill of management, science of management.*

Постановка проблеми. Управління – це прикладна наука, в якій домінуючим чинником є ефективність досягнення намічених цілей. Управлінські знання еволюціонують із розвитком цивілізації, зокрема з розвитком технологій, що значною мірою визначають організаційні форми діяльності підприємств. Не зменшуючи значення менеджменту як академічної дисципліни, слід підкреслити, що триває дискусія щодо сутності самого управління. Багато авторів трактують менеджмент як поєднання знань та мистецтва [1; 2]. На думку Х. Мінцберга [2, с. 29], оскільки Ф. Тейлор називав свою концепцію раціоналізації праці науковим методом, «ми вважаємо, що Святий Грааль управління полягає у науковості та професіоналізмі». Безсумнівно, робота Тейлора мала великий вплив на промисловість США та Європи. Багато підприємств, застосовуючи її принципи, досягли підвищення ефективності. Однак після багатьох десятиліть «пошуку Святого Граалю» настав момент сказати, що управління – це не наука чи професія, а практична діяльність, якій можна навчитися переважно з досвіду і яка міцно закладена в контексті. [...] Успішне управління є [...] більшою мірою мистецтво, і воно покладається, в першу чергу, на майстерність. Мистецтво – це поле розуміння, бачень, як правило, інтуїтивних. Майстерність базується на навчанні через досвід для пошуку рішень реальних проблем» [2, с. 27]. Поняття управління як практичної діяльності було представлено Х. Мінцбергом у вигляді трикутника, вершинами якого є мистецтво, майстерність та наука. Мистецтво є джерелом ідей і має інтегруючу силу. Еволюційне вдосконалення може відбуватися завдяки майстерності, набутому досвіду, повторенням та рутині. З іншого боку, наука наводить порядок шляхом систематичного аналізу, заснованого на знаннях, і, перш за все, прагне встановити причинно-наслідкові зв'язки та сформулювати правила поведінки. Поведінка кожного менеджера унікальна, зумовлена специфікою певного моменту і конкретного середовища. Тому управлінські рішення, які є правильними в конкретній ситуації, за інших обставин можуть бути абсолютно неефективними. Не існує такого поняття, як «найкращий метод управління». Метод, що використовується, залежить від ситуації [2, с. 28–29]. У професії менеджера інтуїція, досвід, креативність та здатність синтезувати факти та використовувати можливості важливіші, ніж у професії інженера чи лікаря. Важко собі уявити хорошого конструктора чи хірурга, який не закінчив би спеціалізованого університету. З іншого боку, ми часто захоплюємося менеджерами, які не провели жодного дня в школі менеджменту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Першими розробниками теорії стратегічного управління вважаються такі західноєвропейські вчені, як Шендел, Хатте, Котлер. На думку вчених, під стратегічним управлінням слід розуміти «процес визначення і встановлення зв'язку організації з її оточенням, що полягає в реалізації вибраних цілей і в спробах досягнути бажаного стану відносин з оточенням за допомогою розподілу ресурсів, що дає змогу ефективно та результативно діяти організації та її підрозділам» [3]. Дещо інше бачення стратегічного управління запропонував Хіггенс, під яким він розуміє «процес управління з метою реалізації головної місії організації за допомогою управління її взаємодією з її оточенням». Окремі теоретичні уточнення щодо розуміння стратегічного управління також зроблено такими вченими, як Пірс та Робертсон. На їхню думку, поняття «стратегічне управління» включає набір рішень та дій із формулювання і виконання стратегій, розроблених для того, щоб досягнути конкретних цілей організації [4]. Особливу увагу у цьому сенсі слід приділити підходу А. Чандлера, у межах якого йому вдалося розробити модель стратегій диверсифікації та розвитку з ідентифікацією переліку форм відносин між стратегією організації та її організаційною структурою. Ученим обґрунтовано думку про те, що вибір стратегії традиційно передують створенню адекватної їй організаційної структури [5]. А. Чандлер – один із перших, хто сформулював визначення понять «стратегія» та «структура». Він стверджував, що «теза про те, що різні організаційні форми є результатом різних моделей розвитку, може бути сформульована більш чітко, якщо планування і реалізація такого розвитку будуть розумітися як стратегія, тоді організаційна форма, розроблена для адміністративного управління такими видами діяльності та ресурсами, являє собою структуру» [6]. У такому контексті стратегія визначається вченим як «встановлення основних довгострокових цілей і завдань розвитку організаційної структури та відповідне вироблення програми дій і розподіл ресурсів, необхідних для досягнення цих цілей», що вказує на певну методологічну досконалість дослідницького підходу А. Чандлера.

Не менш важлива роль у становленні методології стратегічного управління належить К. Ендрюсу. Його підхід до визначення стратегічного управління відрізняється певною методологічною новизною стосовно того, що вперше стратегія розглядається як важливий інструмент забезпечення організаційної єдності персоналу в межах конкретного структурного об'єднання [7].

У межах аналізу сучасних західноєвропейських підходів до визначення сутності стратегічного управ-

ління слід відзначити розробки дослідників «школи проектування». Більшість учених даної школи дотримувалася дихотомії в розумінні сутності концепції, що зводилася до формулювання переліку дій, який має слугувати концептуальній меті розвитку організації та процесуальній меті, спрямованій на безпосередню реалізацію стратегії [8].

Отже, не існує єдиного загально визнаного визначення стратегічного управління, але серед дослідників існує загальна згода щодо того, чим воно займається. Р. Наг, Д.С. Гамбрик і М.Я. Чен [9] сформулювали консенсусне визначення, яке враховує різноманітні погляди, школи та підходи. Таким чином, стратегічне управління має справу з важливими обдуманими та проаналізованими ініціативами, запропонованими радами директорів від імені їхніх власників, щодо використання наявних ресурсів для розширення можливостей компанії у зовнішньому середовищі, а отже, і для поліпшення її роботи.

Мета статті полягає у представленні специфіки та складності стратегічного управління через систему парадоксів.

Виклад основного матеріалу. Стратегія підприємства – це інструмент комунікації. Стратеги підприємства, тобто члени ради на чолі з її президентом, повинні бути впевнені, що зацікавлені сторони знають мету організації та спосіб її реалізації. Безперечно, менеджери, торгові представники та працівники повинні знати стратегію. Окрім того, її повинні знати акціонери, постачальники, клієнти та інші партнери. Місцева влада також повинна знати, наприклад, масштаб інвестицій, а місцеві громади – наскільки це вплине на якість їхнього життя. Звичайно, не всі деталі стратегії потребують або повинні бути відомі всім зацікавленим сторонам однаковою мірою.

Очікуванням стратегічного управління підприємства є намагання вибрати найкращу стратегію. Очевидно, питання полягає у тому, як визначити, що стратегія є найкращою. На нашу думку, найкраща стратегія забезпечує досягнення цілей правління, яке, своєю чергою, представляє інтереси власників. Отже, найкраща стратегія – та, яка найбільш ефективно відповідає цілям власників. Метою сотень мільйонів малих сімейних підприємств у всіх країнах є, перш за все, забезпечення гідного рівня життя. Однак у сучасному світі вирішальним чинником розвитку є великі міжнародні корпорації. У цьому разі їхньою першочерговою метою є збільшення вартості вкладеного капіталу, що можливе лише тоді, коли вартість акцій даної компанії зростає швидше, ніж вартість акцій інших компаній. Своєю чергою, темпи зростання акцій є продуктом принаймні трьох основних складників: збільшення чистого прибутку на акцію (EPS), розміру компанії, що визначається ринковими частками (або вартістю продажів), а також довірою акціонерів до правління, яка зможе забезпечити прибутковість у майбутньому.

Слід пам'ятати, що не існує універсальних і вічних стратегій. Історія бізнесу останніх десятиліть свід-

чить, що в одній і тій самій сфері, на одних і тих самих ринках підприємства, використовуючи різні стратегії, успішно працюють. Не існує оптимальних стратегій, розроблених раніше, а реалізованих потім. Ефективною стратегією є та, яка надихає, заряджає працівників енергією: вони реалізують її, роблячи її успішною [8, с. 116]. Ми з'ясуємо, чи і наскільки стратегія є успішною *ex post*, після її впровадження.

М. Портер виділяє три базові конкурентні стратегії, які мають універсальний характер, тобто можуть бути використані в будь-якому конкретному середовищі будь-яким підприємством і забезпечити конкурентні переваги: лідерство за витратами, диференціації, фокусування [10]. Відповідно до цієї класифікації, можна виділити три основні конкурентні підходи до розроблення конкурентної стратегії: прагнення стати виробником із низькими витратами (*cost leadership*); досягнення диференціації, заснованої на таких перевагах, як якість, показники діяльності, обслуговування, стиль, технологічна перевага, висока цінність (*diferentiation*); концентрація уваги на невеликій ніші на ринку шляхом якіснішого виконання роботи порівняно з конкурентами і задоволення специфічних потреб покупців (*focusing strategy*).

Ці стратегії вимагають від підприємств різних навичок та ресурсів. За постійного використання вони призводять до успіху. Найбільша роздрібна мережа США Wal-Mart, заснована Семюелем Волтоном, в якій працює понад 2 млн працівників, від моменту свого заснування в 1960-х роках використовує стратегію лідерства за витратами. Цю ж стратегію використовують засновники дисконтних мереж: К. Альбрехт (мережа Aldi) та Д. Шварц (мережі Lidl і Kaufland). Французька компанія LVMH (Louis Vuitton Moët Hennessy), що спеціалізується на продажі предметів розкоші, а її засновник Б. Арно є другим найбагатшим французом (Forbes 2020), використовує стратегію диверсифікації. Доречним прикладом використання стратегії фокусування є компанія Ryanair, яка виходила на ринок, на якому вже були успішні конкуренти. Ryanair запропонували квитки на авіаперельоти за рекордно низькими цінами на літаках, які вже попередньо використовувалися і не були надто великими. Перельоти здійснювалися лише в межах США, що не потребувало великих витрат на паливо. Це зацікавило пасажирів, які раніше користувалися іншими видами транспорту. Орієнтація на інший сегмент споживачів допомогла компанії досягти успіху.

Стратегічний менеджмент – це сфера управління, в якій креативність менеджменту підприємства має вирішальне значення. Історія бізнесу ХХ ст. показує, що відносно стабільні успіхи досягли ті компанії, які були піонерами впровадження нових бізнес-моделей (наприклад, Ford, General Motors, Dell, Walmart, Apple, Amazon) або нових технологій (наприклад, General Electric, IBM, Kodak, Apple, Microsoft, Nokia). У компанії-піонерів швидко знаходилися свої послідовники, які часто перевершували їх (наприклад, Dell

у 90-х роках випередила IBM і Apple, а через декілька десятків років була переможена HP). У кожній галузі діяльності ми маємо справу з ефектом імітації найкращих технічних чи організаційних рішень. Бізнес нічим не відрізняється. Тому можна говорити про бізнес-моду на імітації найкращих практик. Таким чином, поширюються стратегічні концепції, включаючи бізнес-модель та технічні винаходи.

Т.Я. Петерс та Р.Х. Уотермен [11] на основі досліджень найкращих американських корпорацій дійшли висновку, що основоположною спільною рисою успішних підприємств є здатність управляти багатовекторністю та парадоксальністю. Це, безсумнівно, оригінальне та новаторське твердження, яке не відповідає існуючим поглядам на управління, зокрема стратегічне.

Термін «парадокс» походить від грецького слова *paradoxos* (несподіваний, неймовірний, дивний). Парадоксом називаємо формулювання, яке спочатку здається неправдоподібним або безглуздим, оснований на поєднанні двох елементів, які здаються взаємовиключними та несумісними згідно із загально визнаними переконаннями. Прикладом суперечливих (парадоксальних) дій може бути сентенція, що приписується древнім римлянам: «Хочеш миру – готуйся до війни» (лат. *Si vis pacem, para bellum*). Сьогодні ця сентенція є основною доктриною оборонного стримування, прийнятою державами – членами НАТО. Своєю чергою, у давньокитайській дуалістичній філософії існувала концепція про взаємодію протилежних сил *інь* та *ян* [12].

Джек та Сюзі Велч [13, с. 84] стверджують, що парадокс тісно пов'язаний з управлінням бізнесом. Наприклад, менеджер повинен поєднати короткострокове управління з реалізацією довгострокових цілей. За словами сім'ї Велч, робота будь-якого керівника – збалансувати ці суперечливі цілі. Великі транснаціональні компанії є потужними двигунами економічного розвитку, вони дають роботу сотням мільйонів людей, створюють нові технології, сприяють поліпшенню умов життя, але водночас використовують непропорційно велику кількість світових невідновлюваних ресурсів. Водночас вони генерують інновації, що зменшують споживання сировини та зменшують викиди забруднюючих речовин. Отже, корпорації є джерелом як деградації природи, так і рішенням для протидії їй.

М.Р. Рейнор зазначає, що парадокс стратегії полягає у тому, що подібна або навіть однакова стратегія, добре спланована та ефективно реалізована, може принести підприємству як великий успіх, так і вражаючу невдачу. Тобто стратегії з найбільшими шансами на успіх також несуть високий ризик невдачі [14].

Парадокси стосуються суперечностей, які впливають на поведінку підприємств, супроводжують рішення менеджерів або спричинені стратегіями підприємств. Парадокс поєднує суперечності й є виразом когнітивного ставлення, що відкидає редуccionізм, який надто спрощує реальність. У бізнесі ми говоримо про напру-

женість між двома суперечностями (поглядами, концепціями чи рішеннями). Примирення є фундаментальною навичкою та проявом креативності (менеджмент як мистецтво). Здатність адаптивно шукати ідеальний баланс отримала назву амбідекстерності, тобто ефективного використання діаметрально різних опцій. Історія бізнесу останніх десятиліть показує, що в одній і тій самій галузі, в той самий час і на тих самих ринках компанії успішно працюють, використовуючи різні стратегії. Тому немає оптимальної стратегії, розробленої раніше, а реалізованої потім. Консалтингові компанії, які започаткували стратегічну консалтингову діяльність (наприклад, Boston Consulting Group, McKinsey, Booz Allen Hamilton), намагаються перевершити одна одну, вигадуючи нові стратегічні концепції, такі як аутсорсинг, управління вартістю, управління проектами тощо. Коли Китай став фабрикою світу завдяки своїм низьким витратам, аутсорсинг здавався вічним, але є багато свідчень того, що початку другого десятиліття XXI ст. бізнес-мода на аутсорсинг минає і компанії повертають виробництво на вітчизняні ринки. Безсумнівно, аутсорсинг не зникне, але перестане панувати.

Вище ми говорили, що управління – це поєднання теорії, практики та мистецтва. У стратегічному управлінні особливо важливі елементи практики та мистецтва. Знання, досвід та інтуїція менеджерів є основою для створення ефективних бізнес-стратегій. Успіху в бізнесі, навіть в одній і тій самій галузі, можна досягти різними способами. Кожна конкурентна перевага тимчасова. Це пов'язано з різними причинами: конкуренти імітують новатора, інший новатор з'являється з новим винаходом чи бізнес-моделлю, і, нарешті, середовище постійно змінюється. Парадокси у стратегічному управлінні неминучі через вищенаведене представлення управління як поєднання мистецтв, практики і науки. Багато компаній мали успіх, оскільки порушили загальноприйняті схеми управління. Таким чином, можна говорити про ренту «творчого руйнування» у стратегічному управлінні. Хорошим прикладом цього є південнокорейський Samsung Electronics, який зміцнив свої позиції завдяки гібридній системі управління [15]. Ця система базується на вмілому поєднанні двох різних культур управління: східної та західної. Samsung поєднала дві несумісні системи цінностей: прагнення Заходу до досконалостей в організації, винагороджуючи працівників за досягнення незалежно від віку, східна традиція – повага до старших працівників.

У табл. 1 представлено приклади стратегічних парадоксів, з якими зустрічається керівництво компанії під час прийняття ключових стратегічних рішень, пов'язаних із розвитком. Звичайно, це не вичерпує всіх можливих стратегічних парадоксів, з якими стикаються управлінські ради в бізнес-реаліях.

Дуалізм парадоксів дає змогу побудувати теоретичний багатовимірний простір усіх можливих стратегій. Для прикладу, у таблиці простір буде 10-мірним. Він включає всі завершені та реалізовані стратегії, а також ті, які досі не були реалізовані. Кількість мож-

Приклади вибраних стратегічних парадоксів

	Стратегічні напрями		
1	Реалізація основної мети підприємств	Короткостроковий період (ріст вартості акцій акціонерів)	Довгостроковий період (збільшення цінності для зацікавлених сторін)
2	Стратегічне мислення	Аналітичне (логіка)	Інтуїтивне (креативне)
3	Стратегічне мислення	Експлорація (розвідка)	Експлуатація
4	Стратегічні зміни	Револьюційні (жорстокі)	Еволюційні (поступові)
5	Стратегічні рішення	Централізація	Децентралізація
6	Стратегічні рішення	Спеціалізація	Диверсифікація
7	Стратегічні рішення	Лідерство за витратами	Фокусування
8	Стратегічні рішення	Екстенсивний розвиток	Інтенсивний розвиток
9	Реалізація стратегії	Вільна адаптація	Виконавча дисципліна
10	Реалізація стратегічних рішень	Конкуренція	Кооперація

ливих стратегій у такому просторі наближається до нескінченності.

Упровадження нових бізнес-моделей та нових стратегій можна вважати ефектом дослідження багатовимірного простору стратегій. Більше того, кожен новий, значний технічний (вакцина проти COVID-19) або організаційний (спосіб автоматизованої оцінки тендерних пропозицій) винахід може супроводжуватися розширенням цього простору, додавши новий, поки невідомий вимір. Наприклад, винахід Інтернету ввів цифровізацію економічної діяльності. Тобто можна стверджувати, що багатовимірний простір стратегічних парадоксів постійно розширюється. Кожне підприємство реалізує свою унікальну стратегію навіть тоді, коли багато конкурентів працюють на одному ринку та в одній сфері. Ця неоднорідність зумовлена різноманітністю ресурсів, включаючи людські, і перш за все харизматичністю засновника, який, як правило, є головним стратегом компанії. Дж. Велч у своїх автобіографічних книгах неодноразово підкреслював, що основною роллю президента компанії є управління цінностями організації. Вищезгадані Пітерс та Уотермен [11] зазначають, що майже кожна успішна компанія створювалася сильним лідером. Успішним компаніям притаманна корпоративна культура, основана на цінностях та практичній діяльності цих великих лідерів. Ось чому ці цінності зберігаються навіть через десятки років після відходу засновника. Торгова мережа Wal-Mart, заснована Семюелем Уолтоном у 1962 р., є найкращою ілюстрацією вищезазначеного. У згаданому вище багатовимірному просторі можливих стратегій є підприємства, що не шукають золотої середини, а вибирають одну з альтернатив.

Загальновизнано, що чим вищий рівень управління, тим більше менеджерів покладається на інтуїцію [16]. Цього вимагає специфіка стратегічних рішень (стратегічне планування, поглинання, організаційні зміни, маркетинг, людські ресурси, дослідження нових продуктів тощо). Переважна більшість цих рішень є одноразовими та унікальними.

Висновки. Від стратегічного управління очікують визначення найкращої стратегії: для певного підприємства, у певний час та в конкретних економічних умовах. Однак не існує поняття «найкращий метод управління». В управлінні не існує універсальних правил. Кожна реальна проблема є унікальною, має кілька рішень, які швидко застарівають. Історія бізнесу останніх десятиліть показує, що підприємства, які використовують різні стратегії, успішно працюють в одній галузі і на одних і тих самих ринках.

Парадокси повинні розв'язуватися кожним підприємством, використовуючи індивідуальні когнітивні методи управління. На них важко встановити жорсткі норми. Досвід успішних компаній показує, що у цій сфері інтуїція (досвід і талант) відіграє більшу роль, аніж використання теоретичних зразків. Тобто недоцільно рекомендувати підприємству використовувати конкретну стратегію з набору існуючих. Багато успішних бізнес-моделей та революційних винаходів були створені всупереч думці експертів та загальноприйнятій практиці. Упровадження нових бізнес-моделей та нових стратегій можна назвати ефектом відкриття (дослідження) багатовимірного простору стратегії. Кожен новий важливий технічний винахід може розширити цей простір, додавши новий, невідомий досі вимір.

Отже, можна зробити висновок, що багатовимірний простір стратегічних парадоксів постійно розширюється. Стратегічне управління полягає у вирішенні парадоксів, тому слід прагнути зробити процедури вирішення цих парадоксів більш об'єктивними. Зростаюча кількість публікацій із застосування поведінкової економіки у стратегічному менеджменті породжує нову якість. Тобто можна очікувати, що подальші публікації сприятимуть зміцненню нормативної основи стратегічного управління. Теорія стратегічного управління повинна постійно вирішувати свій основний парадокс: використання базових принципів (наука) та створення нових рішень (мистецтво).

Список літератури:

1. Griffin R.W. Podstawy zarządzania organizacjami, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 2005.

2. Mintzberg H. Zarządzanie, Ofcyna aWolters Kluwer business, Warszawa. 2012.
3. The art of the long view. New York. Doubleday, 2001. 450 p.
4. Strategic Management: Consept and Cases. University of Alabama, Business Publication Inc. 4-th ed. Plano, Texas, 1987. 345 p.
5. Чандлер А. Видимая рука: управленческая революция в американском бизнесе. Москва, 2006. 327 с.
6. Чандлер А. Стратегия и структура: разделы с истории промышленного производства. Москва : Прогресс, 2008. 511 с.
7. Corporate Strategy: Resources and the Scope of the Firm. Irwin. Chicago, 2007. 570 p.
8. Mintzberg H., Ahlstrand B., Lampel J. Strategy Safari: A Guided Tour through the Wilds of Strategic Management, Free Press. New York, 1998.
9. Nag R., Hambrick D.C., Chen M.J. What is Strategic Management, Really? Inductive Derivation of a Consensus Denition of the Field. *Strategic Management Journal*. 2007. Vol. 28. № 9. P. 935–955.
10. Портер М. Стратегія конкуренції: Методика аналізу галузей і діяльності конкурентів. Київ : Основи, 1998. 390 с.
11. Peters T.J., Waterman R.H. In Search of Excellence: Lessons from America's Best Run Companies, Harper & Row, New York, 1982.
12. Лукьянов А.Е. Становление философии на Востоке. Древний Китай и Индия. Москва, 1989. URL: http://platona.net/load/knigi_po_filosofi/istorija_vostochnaja/lukjanov_a_e_stanovlenie_filosofii_na_vostoke_drevnij_kitaj_i_indija_1989/14-1-0-1800 (дата звернення: 06.05.2021).
13. Велч Д., Велч С. Переможець. Київ : Наш Формат, 2017. С. 84.
14. Рейнор М.Э. Стратегический парадокс. Москва : Юрайт, 2009. С. 19.
15. Khanna T., Song J., Lee K. The Paradox of Samsung Rise. *Harvard Business Review*. July-August. 2011. P. 142–147.
16. Hayashi A.M. When to Trust Your Gut. *Harvard Business Review*. February. 2001.

References:

1. Griffin R.W. (2005) Podstawy zarządzania organizacjami, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa. (in Poland)
2. Mintzberg H. (2012) Zarządzanie, Ofcyna aWolters Kluwer business, Warszawa. (in Poland)
3. The art of the long view (2001). New York. Doubleday. 450 p. (in English)
4. Strategic Management: Consept and Cases. (1987) University of Alabama, Business Publication Inc. 4-th ed. Plano. 345 p. (in English)
5. Chandler A. (2006) Vidimaya ruka: upravlencheskaya revolyutsiya v amerikanskom biznese [The Visible Hand: The Management Revolution in American Business]. Moskva. 327 p. (in Russian)
6. Chandler A. (2008) Strategiya i struktura: razdelyi s istorii promyishlennogo proizvodstva [Strategy and structure: sections from the history of industrial production]. Moskva. Progress. 511 p. (in Russian)
7. Corporate Strategy: Resources and the Scope of the Firm. (2007). Irwin. Chicago, 2007. (in English)
8. Mintzberg H., Ahlstrand B., Lampel J.(1998) Strategy Safari: A Guided Tour through the Wilds of Strategic Management, Free Press, New York. (in English)
9. Nag R., Hambrick D.C., Chen M.J. (2007) What is Strategic Management, Really? Inductive Derivation of a Consensus Denition of the Field. *Strategic Management Journal*, vol. 28, no. 9. (in English)
10. Porter M. (1998) Stratehiia konkurentzii: Metodyka analizu haluzei i diialnosti konkurentiv [Competition strategy: Methods of analysis of industries and competitors] Kyiv. Osnovy. 390 p. (in Ukrainian)
11. Peters T.J., Waterman R.H. (1982) In Search of Excellence: Lessons from America's Best Run Companies, Harper & Row, New York. (in English)
12. Lukyanov A.E. (1989) Stanovlenie filosofii na Vostoke. Drevniy Kitay i Indiya [Formation of philosophy in the East. Ancient China and India]. Moskow. Available at: http://platona.net/load/knigi_po_filosofi/istorija_vostochnaja/lukjanov_a_e_stanovlenie_filosofii_na_vostoke_drevnij_kitaj_i_indija_1989/14-1-0-1800 (accessed 06 May 2021). (in Russian)
13. Velch D., Velch S. (2017) Peremozhets [Winner]. Kyiv. Nash Format. 2017. 264 p. (in Ukrainian)
14. Reynor M. E. (2009) Strategicheskii paradox [Strategic paradox]. Moskva. Yurayt. P. 19. (in Russian)
15. Khanna T., Song J., Lee K. (2011) The Paradox of Samsung Rise, *Harvard Business Review*, July-August, pp. 142–147. (in English)
16. Hayashi A.M. (2001) When to Trust Your Gut, *Harvard Business Review*, February. (in English)

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-666X/2021-73-6>
УДК 338.488

Голод А.П.

доктор економічних наук, доцент,
Львівський державний університет фізичної культури
імені Івана Боберського

Феленчак Ю.Б.

кандидат економічних наук, доцент,
Львівський державний університет фізичної культури
імені Івана Боберського

Підвальна О.Г.

доктор економічних наук, доцент,
Вінницький національний аграрний університет

Holod Andrii, Flenchak Yuliia

Lviv State University of Physical Culture named after Ivan Boberskyj

Pidvalna Oksana

Vinnytsia National Agrarian University

СОЦІАЛЬНИЙ ТУРИЗМ: СУТНІСТЬ, СТРУКТУРА ТА ІННОВАЦІЙНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ

SOCIAL TOURISM: ESSENCE, STRUCTURE AND INNOVATIVE DIRECTIONS OF DEVELOPMENT

У статті розглянуто наукові підходи до розуміння та дослідження соціального туризму й обґрунтовано теоретико-методологічні засади та практичні напрями забезпечення інноваційного розвитку цього виду економічної діяльності. Проаналізовано теоретичні напрацювання низки авторів, що досліджували соціальний туризм, стосовно визначення цього поняття, його структури. Розглянуто практичні проблеми організації соціального туризму, зокрема перешкоди, які виникають на шляху інноваційного розвитку цього виду економічної діяльності. Виокремлено та охарактеризовано три блоки видів соціального туризму за організаційними особливостями. Досліджено специфіку соціалізації соціальних видів туризму та обґрунтовано інноваційні напрями їх розвитку. Зроблено висновок про вагомую роль соціального туризму з огляду на специфіку сучасного етапу суспільного розвитку, а також його центральне значення у структурі соціальної доктрини туризму.

Ключові слова: соціальний туризм, структура, види, інноваційний розвиток, організація.

В статье рассмотрены научные подходы к пониманию и исследованию социального туризма и обоснованы теоретико-методологические основы и практические направления обеспечения инновационного развития этого вида экономической деятельности. Проанализированы теоретические наработки ряда авторов, исследовавших социальный туризм, по определению этого понятия, его структуры. Рассмотрены практические проблемы организации социального туризма, в частности препятствия, возникающие на пути инновационного развития этого вида экономической деятельности. Выделены и охарактеризованы три блока видов социального туризма по организационным особенностям. Исследована специфика социализации социальных видов туризма и обоснованы инновационные направления их развития. Исследована специфика социализации социальных видов туризма и обоснованы инновационные направления их развития. Сделан вывод о весомой роли социального туризма с учетом специфики современного этапа общественного развития, а также о его центральном значении в структуре социальной доктрины туризма.

Ключевые слова: социальный туризм, структура, виды, инновационное развитие, организация.

The article deals with the scientific approaches to understanding and research of social tourism and substantiates the theoretical and methodological principles and practical areas of this type of economic activity innovative development. The theoretical developments of authors who studied social tourism in relation to the definition of this concept, its structure are analyzed. Topical issues are the coordination of the conceptual and terminological apparatus, clarification of methodological approaches to understanding the nature and structure of social tourism. The practical problems of the organization of social tourism, in particular, the obstacles that arise on the way of innovative development of this type of economic activity are considered. Given the identified barriers that significantly limit the active development of social tourism, ensuring the availability of recreation for low-income groups requires the development and implementation of a number of specific measures, which include defining the state social policy in tourism, development and adoption

of legislation and regulations that would regulate relations in the field of social tourism, the creation of social infrastructure in tourism, providing systems and mechanisms to support certain social segments of the population on opportunities to receive social tourism services, training skilled workers to work in the social tourism system. Three blocks of social tourism types by organizational features are singled out. The specifics of socialization of social types of tourism (sports-health, medical-health, sports, inclusive, ecological, rural, ethnic, religious, festival) are investigated and innovative directions of their development are substantiated. It is concluded that the whole set of interconnected organizational forms of innovation within the region forms a tourism system, the main purpose of which in modern conditions should be to ensure regional and national tourism competitiveness, taking into account the influence of social factors. Social tourism has an important role given the specifics of the current stage of social development, as well as its central place in the structure of the social doctrine of tourism.

Key words: social tourism, structure, types, innovative development, organization.

Постановка проблеми. Сучасний туризм є важливим соціальним явищем, яке охоплює значну частину населення багатьох країн, а соціальна компонента туристичної діяльності настільки вагома, що враховується практично в усій галузевій стратегічній документації на всіх просторових рівнях. Поряд із цим сучасний ринок, насамперед у сфері обслуговування, характеризується надзвичайно високою конкурентністю. Для того щоб виграти конкурентну боротьбу, не лише суб'єкти економічної діяльності, а й держави та регіони мають розробляти й упроваджувати різні види інновацій. Основні стратегічні цілі інновацій у сучасному туризмі – забезпечення сталого розвитку туристичних регіонів та дестинацій, а також гарантування соціальної безпеки туризму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж останніх років актуальності набули дослідження соціальної проблематики розвитку туризму, результати яких висвітлені у працях Л. Богущ, В. Гришкіної, К. Задорожної, О. Зибаревої, Т. Котенко, Л. Немець, Ю. Салюти, К. Сегіди, Л. Шевчук та ін. Водночас багато науковців (Г. Гарбар, К. Задорожна, О. Колотуха та ін.) займалися також дослідженням соціального туризму як явища та виду економічної діяльності.

Однак, незважаючи на те що методичні та прикладні питання розвитку соціального туризму на локальному, регіональному та державному рівнях в українській науці загалом досить ґрунтовно досліджені, формування теоретико-методологічних засад цього напрямку соціально-економічних досліджень усе ще перебуває на початковому етапі. Актуальними питаннями є узгодження поняттєво-термінологічного апарату, уточнення методологічних підходів до розуміння сутності і структури соціального туризму.

Мета статті полягає в аналізі наукових підходів до розуміння та дослідження соціального туризму й обґрунтування теоретико-методологічних засад і практичних напрямів забезпечення інноваційного розвитку цього виду економічної діяльності.

Виклад основного матеріалу. У загальному розумінні соціальний туризм трактують як подорожі, що субсидуються з джерел позабюджетного фінансування та за рахунок коштів, що виділяються з державного бюджету на соціальні потреби. Метою соціального туризму є не отримання прибутку, а підтримка людей із низьким рівнем доходу для реалізації їхнього права на відпочинок [5].

Слід зазначити, що в останній час у наукових дослідженнях поряд із вищезгаданим трактуванням виокремилася визначення соціального туризму в широкій інтерпретації, що відображає масовий характер споживання туристичних послуг [9]. Поряд із цим, як зазначає К. Задорожна, у науковій літературі можна зустріти поняття «соціальні мотиви туризму» та «туризм із соціальними цілями». У першому випадку йдеться про звичайні поїздки для спілкування з друзями, родичами, однодумцями, а також із міркувань престижу і підтримки соціального статусу. Туризм із соціальними цілями пов'язаний із приналежністю до тих чи інших соціальних груп або громадських, колективних рухів і передбачає організацію контактів між їхніми представниками (молодіжний, робітничий, феміністський туризм тощо) [4, с. 38].

У більш вузькій, спеціалізованій інтерпретації визначення соціального туризму конкретизується і визначається науковцями як сектор туристського відпочинку, де споживачі отримують субсидії з коштів, що виділяються державою на соціальні потреби, або з інших джерел фінансування з метою створення умов для подорожі та відпочинку окремим соціальним групам (школярам, молоді, що працює, учнівської молоді з малозабезпечених сімей, студентам, багатодітним родинам, пенсіонерам, ветеранам, особам з обмеженими можливостями та іншим соціально вразливим групам населення), яким державні та інші організації надають соціальну підтримку [8].

У сучасних умовах у світовій економіці значення соціального туризму, як і туризму загалом, постійно зростає, оскільки розширюються цілі та напрями туристичної діяльності, а доступність занять туризмом (у тому числі й фінансова) значно сприяє таким процесам. Однак для значної кількості громадян нашої країни туристичні подорожі як у межах країни, так і закордонні, є фактично недоступними у зв'язку з важким політичним та соціально-економічним становищем у країні. Більше того, для окремих соціальних груп населення (багатодітні родини, особи з обмеженими можливостями) з різних причин часто неможливим є навіть заняття туризмом вихідного дня.

Науковці зазначають, що розвиток соціального туризму і належна його підтримка на державному рівні дали б змогу залучити до занять туристичною діяльністю значну кількість осіб згаданих категорій, надаючи їм не завжди доступні для них самостійно можливості

активного способу життя, рекреації та оздоровлення, пізнання і залучення до культурних цінностей засобами туризму, що також значно сприяло б підвищенню рівня згуртованості, духовності та толерантності в країні та суспільстві загалом [2].

Загалом в основі побудови концепції соціального туризму закладено три основні принципи:

- 1) забезпечення відпочинку всіх і кожного члена суспільства шляхом широкого залучення до сфери туризму людей із низьким рівнем доходів;
- 2) субсидування туризму для малозабезпечених;
- 3) активна участь центральних урядових, муніципальних, суспільних і комерційних структур у його розвитку [1].

Як зазначають дослідники, функціонування закладів у сфері соціального туризму, незважаючи на значну соціальну затребуваність його послуг, стикається зі значними труднощами, які перешкоджають його активному розвитку як окремого туристичного сектору та як сектору соціального обслуговування (рис. 1).

З огляду на виділені перешкоди, які суттєво обмежують активний розвиток соціального туризму, забезпечення доступності відпочинку для верств населення з невисоким рівнем доходів вимагає розроблення та здійснення низки конкретних заходів, до числа яких слід віднести визначення соціальної політики держави в галузі туризму, розроблення і прийняття законодавчих і нормативних актів, які б регулювали відносини у сфері соціального туризму, створення соціальної інфраструктури у туризмі, забезпечення систем і механізмів підтримки окремих соціальних верств населення щодо можливостей отримання послуг соціального туризму, підготовка кваліфікованих працівників для роботи у системі соціального туризму.

Також слід наголосити на некомерційній характеристиці соціального туризму, що суттєво впливає на зацікавленість суб'єктів туристичної діяльності у його розвитку й активізації. Одним зі способів мінімізації впливу некомерційності соціального туризму, тобто його орієнтації не на прибуток, а на соціальний ефект від його здійснення, може стати запровадження дер-

жавних дотацій на ведення цього виду діяльності, а також перегляд податкового законодавства для сфери соціального туризму, пільгове кредитування та ін.

Розвиток соціального туризму частково або повністю субсидіюється з різних джерел, завдяки чому він охоплює категорію людей із невисоким рівнем доходів та робить туризм більш масовим явищем. Сучасні світові тенденції розвитку туризму демонструють певні ініціативи у сфері соціального та оздоровчого туризму з метою надання можливості якомога більшій частині населення проводити відпустку всередині своєї країни або за кордоном, відновлювати здоров'я і працездатність із мінімальними фінансовими витратами [1].

Розвиток соціального туризму у світі характеризується такими особливостями, як:

- активна участь у його розвитку і популяризації соціальних організацій (пенсійних фондів, профспілок тощо);
- різноманітність фінансової підтримки (позики з низькими відсотковими ставками, субсидії, податкові пільги та ін.);
- використання інноваційних методів роботи у соціальній сфері, що орієнтуються на підвищення рівня життя (у тому числі й відпочинку) та стандартів охорони здоров'я [1, с. 10].

Однак сьогодні дискусійним є питання щодо видів соціального туризму та критеріїв їх виділення. Зокрема, О.В. Колотуха пропонує виділяти види соціального туризму за соціально-віковими та мотиваційними ознаками. На його думку, за соціально-віковою ознакою до соціального туризму слід відносити: дитячо-юнацький туризм, молодіжний (студентський) туризм, туризм для людей похилого віку, туризм для інвалідів. Мотиваційна ознака класифікує соціальний туризм на спортивний, сільський (зелений), екологічний, а також всі інші види туризму для вищезазначених соціально-вікових категорій [6, с. 178].

Подібних поглядів щодо виділення видів соціального туризму на основі мотивації занять туризмом притримується К. Задорожна й як пріоритетні види соціального туризму виділяє: дитячо-юнацький, само-

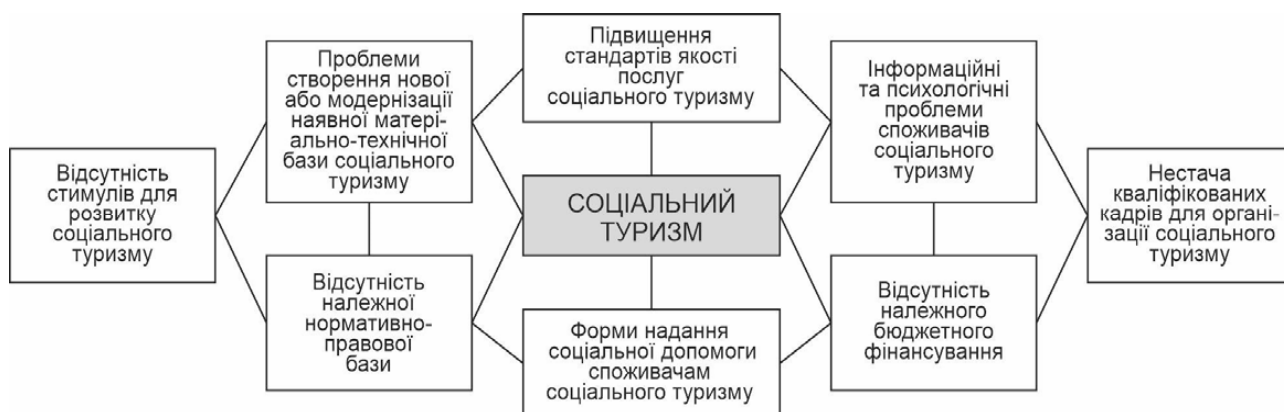

Рис. 1. Перешкоди, які стримують розвиток соціального туризму

Джерело: складено за [2]

діяльний (спортивно-оздоровчий), лікувально-оздоровчий, екологічний, культурно-пізнавальний, сімейні подорожі, туризм для молоді та ветеранів, для інвалідів тощо [4].

Однак, на нашу думку, цей перелік видів соціального туризму не є вичерпним, оскільки основна ідея соціального туризму – його різноаспектна соціальна доступність із метою створення можливостей для залучення якомога більшої кількості населення до активного відпочинку з мінімальними фінансовими витратами – є присутньою у багатьох інших видах туризму. Бюджетність та мотиваційні запити клієнтів соціального туризму сприяють розвитку сфери соціального туризму, орієнтованого переважно на внутрішніх туристів, які планують відновлювати здоров'я і працездатність усередині своєї країни. Соціальний туризм передбачає також і відпочинок туристів за кордоном, однак з урахуванням гнучкості цінової політики туроператорів і турагентів та субсидіювання державними та недержавними фондами (благодійні організації, релігійні громади, допомога меценатів тощо).

Система соціального туризму передбачає надання окремим категоріям населення не тільки пільгових путівок, а й істотних знижок під час розміщення в готелях та у закладах харчування, також пільг на придбання квитків на різні види туристичного обслуговування та на послуги транспорту. Для прикладу, у всьому світі існує налагоджена система молодіжних хостелів (дешевих готелів типу студентських гуртожитків),

що дає змогу молодим людям у віці до 25 років отримувати суттєві знижки під час розміщення, харчування, пересування.

Таким чином, головною метою соціального туризму є його соціальна спрямованість, яка полягає не тільки у виконанні ним функції відпочинку, а й у культурному, освітньому, професійному розвитку населення. Як слушно зазначає Г. Гарбар, соціальний туризм відображає зрілість соціальних відносин, впливає на стабільність суспільства, якість життя його громадян, тому його розвиток має бути спрямований на формування у людей уявлення про те, що туризм сприяє не тільки відпочинку, а й саморозвитку, самовдосконаленню людини та суспільства у цілому [3].

З урахуванням усього викладеного вище ми пропонуємо розглядати організаційну структуру соціального туризму як систему, яка складається з трьох блоків, які відрізняються між собою специфікою організації та надання туристичних послуг відповідно до соціального статусу основного контингенту його учасників (рис. 2), адже основними споживачами послуг соціального туризму є школярі, молодь, багатодітні родини, пенсіонери, малозабезпечені громадяни, особи з обмеженими можливостями та ін., туристичні подорожі для яких включають надання базового (мінімального) набору туристських послуг за відповідною таким послугам вартістю.

Із таких позицій до першого блоку організаційної структури соціального туризму ми відносимо лікувальний та спортивно-оздоровчий види туризму, організація, розвиток і функціонування яких вимагають узгодженості у вимогах щодо діяльності лікувально-оздоровчого та власне туристичного складників у його межах.

Розвиток лікувально-оздоровчого та спортивно-оздоровчого туризму залежить від стану та розвитку санаторно-курортної бази та їх матеріально-технічного забезпечення, а утримання й експлуатація таких закладів перебуває у компетенції державного та місцевих бюджетів і часто має дотаційний характер, зумовлений високою собівартістю послуг, що надаються. Значний вплив на розвиток лікувально-оздоровчого та спортивно-оздоровчого туризму має рівень кваліфікації персоналу, оскільки значну частку у кадровому забезпеченні вищезгаданих закладів становлять працівники медичної сфери.

Таким чином, надання лікувально-оздоровчих та спортивно-оздоровчих послуг, що мають на меті цілеспрямоване поліпшення функціональних можливостей організму людини, зумовлює задоволення базових потреб у відпочинку та відновленні здоров'я окремих соціальних груп.

До іншого блоку, до організаційної структури соціального туризму ми відносимо спортивний та інклюзивний туризм, які також характеризуються наявністю специфічних вимог до матеріально-технічного та кадрового забезпечення, а саме, окрім наявності власне туристичного досвіду, є вимоги до відповід-

Рис. 2. Структура соціального туризму за організаційними особливостями

ності матеріально-технічної бази для занять згаданими видами туризму та наявності у кадрового персоналу спеціального досвіду роботи з певними групами споживачів туристичних послуг та у спеціалізованих видах туризму.

До третього блоку організаційної структури соціального туризму відносимо види туризму, які характеризуються наявністю менших вимог до матеріально-технічного та кадрового забезпечення, однак орієнтуються на доступність відповідних подорожей для широкого кола осіб та задоволення їхніх рекреаційно-пізнавальних потреб. До цієї категорії ми відносимо екологічний, етнічний, сільський, релігійний, фестивальний туризм та інші види туризму, для яких визначальним критерієм пропозиції їхніх послуг є доступність (інформаційна, інфраструктурна, фінансова, психологічна) для соціально вразливих та маломобільних груп населення.

Аналізуючи інноваційні процеси у туристичній сфері, слід урахувати її системний характер і, розглядаючи економічні процеси у туристичній сфері держави, окремих регіонів слід розглядати як підсистему її туристичного комплексу, а окремі туристичні дестинації у межах регіону повинні трактуватися як підсистеми нижчого ієрархічного рівня. У таких умовах постає

питання трактування елементарних одиниць аналізу інноваційної діяльності у туристичній сфері, і можуть бути сформовані два головні підходи – функціональний та просторовий.

Із погляду функціонального підходу елементарною одиницею аналізу туристичної інноваційної діяльності є галузь або ж вид економічної діяльності у межах певної адміністративної одиниці. За іншим, більш вузьким трактуванням як форми організації інноваційної діяльності у туристичній сфері на елементарному рівні варто розглядати туристичні підприємства. Із позицій просторового підходу інноваційну діяльність у туризмі доцільно аналізувати на рівні регіону (чи окремих системних формувань такого рівня) або на рівні окремих просторових утворень, що сформовані у межах регіону під впливом туристичної діяльності. Такими елементарними просторовими утвореннями є туристичні дестинації, саме виникнення і розвиток яких є елементом інноваційного розвитку туризму в регіоні [7].

З урахуванням єдності двох зазначених підходів та на основі запропонованої схеми структури соціального туризму можна виокремити інноваційні пріоритети розвитку соціальних видів туризму (табл. 1).

Соціальні аспекти розвитку туризму на регіональному рівні можуть аналізуватися як у контексті ви-

Таблиця 1

Інноваційні пріоритети розвитку соціальних видів туризму

Блоки	Види туризму	Напрями соціалізації	Інноваційні пріоритети
I	Спортивно-оздоровчий	Забезпечення активного дозвілля, формування здорового способу життя різних соціальних груп, освіта та фізичне виховання дітей та молоді	Розроблення нових форм спортивно-оздоровчої діяльності, спеціалізованих програм для різних категорій споживачів
	Лікувально-оздоровчий	Лікування та профілактика захворювань у поєднанні з оздоровчими видами рекреації та туризму, реалізація соціальних програм, забезпечення соціально-економічного розвитку курортних територій	Модернізація матеріально-технічної бази санаторно-курортних закладів, диверсифікація джерел і форм фінансування відповідних соціальних програм
II	Спортивний	Підвищення спортивної кваліфікації, підготовка кадрів для організації активних видів туризму	Використання Інтернету і мультимедійних технологій для підвищення видовищності та популярності спортивно-туристичних заходів
	Інклюзивний	Соціальна адаптація осіб з обмеженими можливостями, реалізація соціальних програм	Удосконалення системи підготовки кадрів для організації інклюзивних турів, підвищення інфраструктурної доступності туристичних об'єктів
III	Екологічний	Формування екологічної свідомості, культури, зокрема серед дітей і молоді; освітньо-інформаційна функція; можливість безпечного туристичного використання природоохоронних територій	Упровадження положень сталого розвитку в комерційну, організаційну та маркетингову діяльність у туристичній сфері
	Сільський	Фінансова доступність, забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територій	Формування кластерів сільського туризму, категоризація агроосель
	Етнічний	Формування національних цінностей, забезпечення міжкультурної взаємодії, збереження і відтворення традиційної культурної спадщини	Упровадження інтерактивних методів проведення екскурсій, організація тематичних турів (наприклад, етногастрономічних)
	Релігійний	Психологічна доступність, духовне збагачення, збереження традиційної культурної спадщини	Активізація Інтернет-маркетингу релігійних турів, диференціація їх тематики та напрямів
	Фестивальний	Інформаційна доступність, широкий вибір тематичних рекреаційно-пізнавальних програм для повноцінного задоволення потреб різних соціальних груп, забезпечення соціально-економічного розвитку територій	Розширення використання реклами фестивальних заходів у соціальних мережах

вчення передумов та факторів інноваційної діяльності у цій сфері, так і в межах концепції сталого розвитку з акцентом на збереження ландшафтного і культурного різноманіття.

Виділені інноваційні напрями регіонального розвитку туризму в умовах соціалізації економіки не можуть бути реалізованими без забезпечення ефективного функціонування відповідних організаційних форм, якими можуть бути органи державної влади та місцевого самоврядування; наукові та освітні заклади; місцеві громади та інші спільноти; туристичні підприємства та організації; заклади сфери обслуговування, транспортні та інші мережі; заклади технічного обслуговування, консалтингові організації; дестинації; засоби масової інформації та ін.

Висновки. Отже, уся сукупність взаємозв'язаних організаційних форм інноваційної діяльності у межах регіону формує туристичну систему, основною ціллю функціонування якої в сучасних умовах має бути забезпечення регіональної і національної туристичної конкурентоспроможності з урахуванням впливу соціальних чинників. Роль соціального туризму і на національному, і на регіональному рівні є досить вагомою з огляду на специфіку сучасного етапу суспільного розвитку, пов'язаного як із пандемічними загрозами, так і з загальним зниженням рівня доходів населення. З огляду на це, саме соціальний туризм має бути центральною компонентою соціальної доктрини туризму – системи концептуальних положень, принципів, підходів та практичних механізмів оптимізації процесів соціалізації туризму.

Список літератури:

1. Александрова А.Ю. Международный туризм. Москва : Аспект Пресс, 2001. 464 с.
2. Бадин А.А. Маркетинговый инструментарий развития социального туризма в российских условиях. *Экономический вестник Ростовского государственного университета*. 2008. Т. 6. № 3. Ч. 2. С. 222–225.
3. Гарбар Г.А. Місце і роль соціального туризму в сучасній Україні. *Сучасні тенденції розвитку туризму : матеріали III всеукр. наук.-практ. конференції (I частина)*. Миколаїв : ВП «МФ КНУКІМ», 2015. С. 40–43.
4. Задорожна К.І. Суспільна значущість розвитку інституту соціального туризму в Україні: проблеми та їх розв'язання. *Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика*. 2015. Вип. IV(60). С. 38–46.
5. Кляп М.П., Шандор Ф.Ф. Сучасні різновиди туризму : навчальний посібник. Київ : Знання, 2011. 334 с.
6. Колотуха О.В. Соціальний туризм в Україні: проблеми та перспективи розвитку. *Культура народів Причорномор'я*. 2009. № 176. С. 125–127.
7. Підвальна О.Г., Феленчак Ю.Б. Соціальні аспекти інноваційного розвитку туризму в регіоні. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2020. № 2(58). С. 152–158.
8. Трубилин А.Г. Социальный туризм как сегмент развития внутреннего туризма территории. *Вестник АГУ*. 2017. № 4(210) С. 99–108.
9. Фролова Е.А. Управление развитием сферы услуг социального туризма в России : автореф. дис. Москва, 2015. 27 с.

References:

1. Aleksandrova A.Ju. (2001) Mezhdunarodnyj turizm [International tourism]. Moscow: Aspekt Press, p.464.
2. Badin A.A. (2008) Marketingovyy instrumentarij razvitija social'nogo turizma v rossijskih uslovijah [Marketing tools for the development of social tourism in Russia]. *Jekonomicheskij vestnik Rostovskogo gosudarstvennogo universiteta*. Т. 6, no. 3 (2), pp. 222–225.
3. Harbar H.A. (2015) Mistse i rol sotsialnoho turyzmu v suchasniij Ukraini [The place and role of social tourism in modern Ukraine]. *Suchasni tendentsii rozvytku turyzmu: materialy III vseukr. konferentsii (I chastyna)*. Mykolaiv: VP «MF KNUKIM», pp. 40–43.
4. Zadorozhna K.I. (2015) Suspilna znachushchist rozvytku instytutu sotsialnoho turyzmu v Ukraini: problemy ta yikh rozv'язannia [Social significance of the development of the institute of social tourism in Ukraine: problems and their solutions]. *Demohrafiia, ekonomika pratsi sotsialna ekonomika i polityka*, vol. IV (60), pp. 38–46.
5. Kliap M.P., Shandor F.F. (2011) Suchasni riznovydy turyzmu: navch. posib [Modern varieties of tourism: textbook]. Kyiv: Znannia, p. 334.
6. Kolotukha O.V. (2009) Sotsialnyi turyzm v Ukraini: problemy ta perspektyvy rozvytku [Social tourism in Ukraine: problems and prospects of development]. *Kultura narodov Prychernomor'ia*. no. 176, pp. 125–127.
7. Pidvalna O.H., Felenchak Yu.B. (2020) Sotsialni aspekty innovatsiinoho rozvytku turyzmu v rehioni [Social aspects of innovative tourism development in the region]. *Vcheni zapysky Universytetu «KROK»*, no. 2 (58), p. 152–158.
8. Trubilin A.G. (2017) Socialnyj turizm kak segment razvitija vnutrennego turizma territorii [Social tourism as a segment of domestic tourism development]. *Vestnik AGU*, no. 4 (210), pp. 99–108.
9. Frolova E.A. (2015) Upravlenie razvitiem sfery uslug socialnogo turizma v Rossii : avtoref. diss [Management of development of the sphere of social tourism services in Russia: author's ref. diss.]. Moscow, p. 27.

Тарасенко Д.Л.

доктор економічних наук, доцент,
Донецький державний університет управління

Тарасенко О.В.

кандидат економічних наук,
Донецький державний університет управління

Тіщенко М.І.

студент,
Донецький державний університет управління

Tarasenko Denys, Tarasenko Oleksii, Tishchenko Maksym

Donetsk State University of Management

ІНДИКАТОРИ СТАЛОЇ МІСЬКОЇ МОБІЛЬНОСТІ

SUSTAINABLE CITY MOBILITY INDICATORS

Процес урбанізації є глобальним та супроводжується зростанням навантаження на довкілля та ускладнення пересування міськими просторами. Основною парадигмою розвитку сучасних міст стає сталий розвиток, який передбачає баланс між задоволенням потреб сучасності та можливостями розвитку для майбутніх поколінь. Стратегічне транспортне планування у сучасних європейських містах здійснюється у вигляді розроблення та реалізації Планів сталої міської мобільності. Міста України не стоять осторонь європейських тенденцій та поступово розробляють і реалізують плани міської мобільності. Невід'ємним складником транспортного планування є система індикаторів сталої міської мобільності, розроблення яких для українських міст потребує вивчення міжнародного досвіду та урахування потреб та національних особливостей країни.

Ключові слова: сталий розвиток, урбанізація, план сталої міської мобільності, індикатори сталої міської мобільності, інституціональне забезпечення міської мобільності.

Процес урбанізації супроводжується ростом навантаження на навколишню середовищу та затrudненнями переміщення населення по городу. Основной парадигмой развития современных городов становится устойчивое развитие, которое предполагает баланс между потребностями современности и возможностями развития для будущих поколений. Стратегическое транспортное планирование в современных европейских городах осуществляется в форме разработки и реализации планов устойчивой городской мобильности. Города Украины не стоят в стороне европейских тенденций и постепенно разрабатывают и реализуют планы городской мобильности. Неотъемлемой составляющей транспортного планирования является система индикаторов устойчивой городской мобильности, разработка которых для украинских городов требует изучения международного опыта и учета национальных особенностей страны.

Ключевые слова: устойчивое развитие, урбанізація, план устойчивой городской мобильности, индикаторы устойчивого городской мобильности, институциональное обеспечение городской мобильности.

The article deals with the sustainable urban mobility indicators framework. Currently, over half of the world's population resides in cities. This urbanization trend is expected to continue and more than 80 per cent of humanity is expected to live cities by 2050. The urbanization process is accompanied by economic growth, but also drives the consumption of materials and energy, the production of waste, and the emission of greenhouse gases and impacts city mobility quality. Sustainable development is the main paradigm of modern city development which presupposes a balance between the needs of the present and development opportunities for future generations. Strategic transport planning in modern European cities takes the form of developing and implementing Sustainable Urban Mobility Plans. Ukrainian cities do not stand aside from European trends and are gradually developing and implementing urban mobility plans. An integral part of transport planning is the development of indicators of sustainable urban mobility. Sustainable mobility indicators provide information on current trends in the development of the society, city system viability, and the functioning of its elements. The development of effective, easily calculated, and interpreted indicators will reduce public costs and increase the efficiency of strategic transportation planning. The development of indicators of sustainable urban mobility involves careful analysis and systematization of data and finally results in indicators frameworks development. Sustainable mobility indicators frameworks based on important relationships between infrastructure needs and the environment, infrastructure and transportation impacts on the economy, environment, and social well-being. These frameworks can be used to help agencies refine their visions as well as develop policies, planning procedures, and measurement and monitoring systems for achieving sustainable city mobility. The development of such frameworks for Ukrainian cities requires the study of international experience and taking into account the national characteristics of the country.

Key words: sustainable development, urbanization, sustainable urban mobility plan, indicators of sustainable urban mobility, institutional framework of urban mobility.

Постановка проблеми. Сучасні міста відіграють роль центрів сучасного життя, у яких концентруються можливості для роботи, освіти, дозвілля та зрос-

тання добробуту. Однак урбанізація породжує низку проблем, пов'язаних із подовженням часу, необхідного для переміщення містом, зростаючим навантаженням

на навколишнє середовище та суспільну нерівність. Отже, інтенсивна урбанізація вимагає створення орієнтованої на подальший розвиток, ефективної та координованої системи міської мобільності. Незважаючи на прогнози стосовно того, що сучасні засоби комунікації знизять попит на пересування містом, транспортний сектор демонструє високі темпи зростання як у Європі, так і у світі.

У країнах Європейського Союзу спроби впорядкувати питання розвитку міської мобільності на тлі зростання кількості учасників дорожнього руху почалися з 80-х років ХХ ст., зокрема у Франції з 1982 р. міські транспортні плани стали обов'язковими для міст із населенням понад сто тисяч мешканців. Подібні вимоги містило законодавство Великої Британії. Нарешті, у 2009 р. у «Плані дій у сфері міської мобільності» було запропоновано План сталої міської мобільності (далі – ПСММ) як актуальну концепцію планування у відповідь на виклики, пов'язані з проблемами транспорту та впорядкування міської території [1, с. 2749].

Україна не стоїть осторонь глобальних процесів урбанізації. Водночас хронічне недофінансування та неефективне використання коштів, певна хаотичність та непродуманість заходів у сфері міської мобільності, відсутність стратегічного бачення розвитку транспортної системи міст ускладнюють урахування інтересів різних груп користувачів та стають на заваді гармонійному розвитку міст України. Розроблення ПСММ з урахуванням позитивного досвіду європейських міст може стати ефективним інструментом упорядкування транспортної системи та функціонального простору міст. Ефективність стратегічного транспортного планування у місті значною мірою залежить від якісної та зручної системи індикаторів сталої мобільності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі останнім часом з'явилася низка публікацій, у яких зроблено спроби розробити методіку визначення індикаторів ефективності системи міської мобільності. К. Джеон та А. Амекузді розробили перелік індикаторів та критеріїв, що забезпечують оцінку сталої розвитку транспортної системи, та запропонували інтегральний показник на основі суб'єктивних вагових коефіцієнтів [2]. Т. Літман запропонував систему сталих транспортних індикаторів та сформулював методіку їх підбору. Окрім того, було запропоновано розділення індикаторів на економічні, соціальні та екологічні [3, с. 335]. А. Добранскайте-Ніскота та ін. на підставі аналізу існуючих підходів доповнили класифікацію індикаторів сталої розвитку операційними та інституціональними [4].

Отже, можна стверджувати, що за результатами досліджень сформовано загальні методичні принципи та кілька підходів до визначення індикаторів сталої розвитку транспортної системи міст. Разом із тим дослідники підкреслюють, що для конкретної країни та навіть конкретного міста структура індикаторів може бути різною.

Серед вітчизняних науковців спостерігається зростання інтересу до проблем планування сталої міської мобільності. В. Маруніч та ін. аналізують перспективи інтегрованих транспортних систем та обґрунтовують необхідність створення комплексних систем управління міським транспортом [5]. М. Вороніна здійснила розрахунки індексу міської мобільності у містах світу та проаналізувала окремі заходи щодо сталої розвитку міської мобільності [6].

Однак можна стверджувати, що дослідження індикаторів сталої розвитку транспортної системи в містах України знаходиться на початковій стадії і потребує подальших досліджень.

Мета статті полягає в аналізі міжнародного досвіду розроблення систем індикаторів транспортного планування та визначенні методики оцінки сталої міської мобільності в Україні.

Виклад основного матеріалу. Європейська Комісія у документі під назвою «Настанови. Розроблення та виконання Плану сталої міської мобільності» визначає, що ПСММ є стратегічним планом, який має відповідати потребам у мобільності людей та бізнесу в містах та їх оточенні задля досягнення кращої якості життя. Він базується на існуючій практиці планування та принципах інтеграції, участі та оцінки [7, с. 8]. Ключові відмінності ПСММ від традиційних методів транспортного планування полягають, по-перше, у тому, що першочерговою метою планування є якість життя, яка трактується як сталість, соціальна рівність, економічна доцільність, охорона здоров'я та якість навколишнього середовища; по-друге, у комплексності та збалансованості розвитку всіх видів міської мобільності; по-третє, залучення широкого кола зацікавлених сторін до процесу планування [7, с. 7]. Окрім того, підкреслюється важливість чіткого визначення індикаторів виконання ПСММ.

Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає поняття «індикатор» як «...елемент, який відображає перебіг процесів або стан об'єкта спостереження, його якісні або кількісні характеристики у формі, зручній для сприйняття людиною» [8, с. 504].

Завданням індикаторів сталої розвитку є надання інформації про наявні тренди розвитку суспільства, функціонування компонентів та життєздатності системи у цілому. Можна сформулювати низку вимог до індикаторів сталої розвитку. По-перше, кількість індикаторів повинна бути настільки малою, наскільки це дасть змогу висвітлити діяльність усіх компонентів системи. По-друге, під час вибору індикаторів сталої розвитку потрібно враховувати думку всіх зацікавлених сторін. По-третє, індикатори повинні бути чітко визначеними, зрозумілими та практичним. По-четверте, індикатори повинні використовуватися як основа для прийняття рішень. Отже, розроблення дієвої системи індикаторів, які можна відносно легко обрахувати та інтерпретувати, дасть змогу скоротити суспільні витрати та підвищить ефективність проекту у цілому. Окрім того, доцільно розробити інтегральний індикатор ста-

лого розвитку, щоб відстежувати загальний тренд розвитку системи міської мобільності.

У науковій літературі загальноприйнятим є групування індикаторів сталого розвитку у групи за ознакою сфери застосування. Т. Літман спочатку запропонував розділення індикаторів сталого розвитку транспорту на економічні, соціальні та екологічні [3]. У пізнішій роботі він наводить детальнішу класифікацію, у якій виокремив уже дев'ять груп або категорій індикаторів, зокрема обсяг поїздок, забруднення повітря, шумове забруднення, дорожньо-транспортні пригоди, економічна продуктивність, доступність, використання земельних ресурсів, рівність, транспортна політика та планування [9, с. 8–9]. А. Добранскайте-Ніскота та ін. запропонували систему показників сталого розвитку транспортної мобільності SusTrans, у якій розділили 55 індикаторів на економічні, соціальні, екологічні, інституціональні та операційні [4, с. 14–15]. Виокремлення інституціонального виміру сталого розвитку транспортної мобільності є слушним, але запропонований набір індикаторів виглядає неповним. Зокрема, увагу дослідників сконцентровано на інвестиціях та видатках у сферах розроблення екологічно чистого транспорту та палива, вдосконалення громадського транспорту та запобігання забрудненню довкілля. Можна погодитися, що прискорений розвиток цих галузей та напрямів у майбутньому сприятиме інституціональним змінам, але проблема інституціональної підтримки стратегічного транспортного планування, на нашу думку, є дещо ширшою та включає у себе інструменти скорочення інформаційної асиметрії та зниження витрат контролю над поведінкою виконавців та розпорядників коштів під час реалізації заходів, які спрямовані на розвиток сталої міської мобільності.

Слід відзначити важливість інституціонального виміру сталого розвитку міської мобільності через низку особливостей сталої міської мобільності як блага.

По-перше, ефективна система міської мобільності є суспільним благом через те, що їй притаманні такі властивості, як неконкурентність, тобто збільшення кількості споживачів не призводить до скорочення граничної корисності окремого споживача, звісно, у певних межах, а також невинятковість, бо транспортна система міста є доступною для всіх мешканців і ніхто не може бути позбавлений права її використовувати. Через це виробництво такого блага приватним підприємством неможливе через існування проблеми «безквіткового пасажера», коли у споживача є можливість скористатися корисними властивостями блага, не сплативши за нього. Отже, вважається, що виробництвом суспільних благ повинна опікуватися держава, яка має можливість фінансувати їх виробництво за рахунок податків.

По-друге, для системи міської мобільності характерний позитивний мережевий зовнішній ефект, коли збільшення кількості споживачів збільшує цінність блага. Отже, чим розгалуженіша та більш комплексна система міської мобільності, чим більше можливостей для

швидкого та безпечного пересування містом доступні мешканцям, тим більша індивідуальна корисність кожного споживача, а отже, більшим є суспільний добробут.

По-третє, ПСММ є довгостроковим проектом, реалізація якого займає від 10 років, і через це для нього характерним є функціонування в умовах невизначеності, отже, є чутливим до технічного прогресу, інфляції, ставок відсотка, інвестиційного клімату, політичної ситуації.

По-четверте, реалізація ПСММ залежатиме від політичного циклу. Можна з упевненістю стверджувати, що міська влада буде використовувати певні етапи реалізації заходів ПСММ для здобуття політичної ренти та збільшення кількості голосів виборців. Згідно з теорією політичного циклу, виборці не здатні точно оцінити рівень компетентності місцевої влади і намагаються оцінити його виключно через індикатори добробуту, які можна відносно легко спостерігати. А будь-який політик завжди оцінює свої альтернативні витрати (максимальну втрачену вигоду від заняття будь-якою іншою діяльністю окрім політичної) нижче, ніж вигоди від перебування при владі, отже, природно воліє переобратитися на наступний термін. Таким чином, місцева влада намагатиметься узгоджувати терміни реалізації популярних проектів, зокрема у сфері міської мобільності, та дату місцевих виборів. Водночас реалізація потрібних, але непопулярних заходів відкладатиметься на період після виборів.

По-п'яте, реалізація ПСММ є результатом спільних зусиль багатьох зацікавлених сторін, зокрема органів міської влади, громадян міста, транспортних операторів, працевлагодівців, профспілок, комунальних підприємств, навчальних закладів та інших місцевих груп інтересів. Таким чином, виникають проблеми організації колективної дії, що може призводити до ситуацій, коли індивідуальна раціональність не призводить до групової раціональності через розбіжності в інтересах учасників процесу колективного прийняття рішень. Це призводить до суспільних утрат, пов'язаних з узгодженням інтересів учасників колективної дії.

По-шосте, в умовах сучасної України, коли громадянське суспільство поки що проходить стадію формування, основним провайдером міської мобільності виступає місцева влада, що також призводить до низки проблем, які викликані асиметрією інформації та опортуністичною поведінкою чиновників та крупного бізнесу, внаслідок чого інтереси широких мас містян можуть не бути враховані належним чином.

Таким чином, ПСММ є комплексним проектом, реалізація якого потенційно пов'язана зі значними проблемами саме в інституціональній площині. Отже, у системі індикаторів сталої міської мобільності, на нашу думку, повинні використовуватися індикатори інституціональному виміру сталого розвитку, що сприятиме прозорості, контрольованості та ефективності стратегічного транспортного планування, залученню інвестицій та кредитів та дасть змогу прискорити розвиток громадянського суспільства.

Інтегральний індикатор сталої міської мобільності, на нашу думку, повинен бути показником, за допомогою якого можна слідкувати за загальною динамікою таких сфер функціонування системи міської мобільності: техніко-економічної, соціальної, екологічної, інституціональної. Отже, доречним є розподіл показників сталої міської мобільності за відповідними групами.

Об'єднання економічних та технічних індикаторів в одну групу є доцільним з огляду на те, що ці показники зазвичай знаходяться у певному протиріччі одне з одним. Зростання економічних індикаторів зазвичай пов'язане зі зниженням витрат, а динаміка технічних індикаторів прямо залежить від технічної досконалості системи. Таким чином, необхідно поєднати ці групи показників в одній групі, щоб найвищі значення показників відображали найкраще співвідношення «ціна – якість». До індикаторів техніко-економічної групи можна включити:

- показники попиту на транспортні послуги у місті: кількість поїздок загалом, кількість поїздок за видами громадського транспорту, загальна кількість пасажирів громадського транспорту, кількість поїздок приватним транспортом за певний проміжок часу, середня тривалість поїздки;

- показники витрат на транспорт: загальні витрати, пов'язані з використанням приватного транспорту (витрати на паливо, оплату паркування тощо), витрати на громадський транспорт, транспортні податки, субсидії з бюджету міста транспортному сектору, розмір інвестицій у транспортну інфраструктуру;

- показники якості транспортної інфраструктури: щільність транспортної інфраструктури, частка транспортної інфраструктури, що потребує ремонту;

- показники технічного стану транспорту: кількість транспортних засобів на одного мешканця, середній вік транспорту, частка транспортних засобів, що відповідають сучасним стандартам, які регулюють уміст шкідливих речовин у вихлопних газах (Євро-5 або Євро-6).

Індикатори соціальної групи відображають різні аспекти міської мобільності на суспільний розвиток міської громади. До індикаторів соціальної групи можна включити:

- показники доступності транспорту: частка витрат на транспортні послуги у доходах домогосподарств, рівень облаштування міського транспорту та транспортної інфраструктури для людей з особливими потребами;

- показники здоров'я та безпеки: кількість випадків хронічних захворювань (особливо онкологічних та захворювань дихальної системи), кількість загиблих та серйозно травмованих у ДТП;

- показники зайнятості населення: вплив системи міської мобільності на динаміку робочих місць.

Екологічна група індикаторів відображає вплив транспортної системи міста на довкілля. До індикаторів екологічної групи можна включити:

- показники використання довкілля: рівень забруднення повітря, ґрунтів та вод, площа земель, що використовується для розташування транспортної інфраструктури, кількість випадків суттєвого забруднення довкілля (наприклад, через аварії на транспорті);

- показники енергоефективності: споживання палива та енергії за видами транспорту, використання відновлюваних джерел енергії на транспорті та транспортній інфраструктурі.

Група інституціональних індикаторів містить показники, які пов'язані з забезпеченням контролю над виконанням програм та проєктів із розвитку сталої міської мобільності. До групи інституціональних індикаторів можна включити:

- показники розкриття та доступу до інформації: показники публічності доступу до фінансової звітності, переліку операцій та платежів комунальних підприємств, які забезпечують міську мобільність, наявність та наповнення інформаційних ресурсів, присвячених міській мобільності, наявність інтелектуальних транспортних систем, які забезпечують управління дорожнім рухом, моніторинг транспорту та забезпечують доступ громадян до інформації про організацію транспортного обслуговування;

- показники забезпечення конкуренції та контролю: частка комунальних підприємств міста, які забезпечують роботу міського транспорту та транспортної інфраструктури, на яких створено професійні та незалежні наглядові ради, показники наявності регуляторних бар'єрів у транспортній галузі міста, рівень ринкової концентрації по видах транспорту.

Після вибору переліку індикаторів та їх групування для розрахунку інтегрального показника дані необхідно нормувати (стандартизувати), тобто провести уніфікацію шкали показників. Це необхідно для того, щоб мати змогу порівнювати значення різних індикаторів, що розраховано на підставі даних, які отримано у різних умовах. Різниця між нормуванням та стандартизацією полягає у тому, що нормування не передбачає зміну діапазону даних без зміни форми розподілу, а за стандартизації форма розподілу даних приводиться до нормального розподілу. Здебільшого нормування вважається достатнім.

Процес нормування залежить від того, чи збільшення конкретного індикатора поліпшує («стимулятор») чи погіршує («дестимулятор») загальну оцінку функціонування системи. Серед найпростіших та найчастіше вживаних можна виділити такі методи нормування [10]:

- на середнє значення:

$$\text{для стимуляторів: } z_i = \frac{x_{ij}}{\bar{x}},$$

$$\text{для дестимуляторів: } z_i = \frac{\bar{x}}{x_{ij}}, \quad (1)$$

де z_i – нормоване значення;

x_{ij} – початкове значення показника;

\bar{x} – середнє значення показника;

– на розмах варіації:

$$\text{для стимуляторів: } z_i = \frac{x_{ij} - x_{min}}{x_{max} - x_{min}},$$

$$\text{для дестимуляторів: } z_i = \frac{x_{max} - x_{ij}}{x_{max} - x_{min}}, \quad (2)$$

де x_{max} – найбільше значення показника x ;

x_{min} – найменше значення показника x .

Для розрахунку інтегрального показника найбільш поширеними методами є адитивна згортка та мультиплікативна згортка, тобто використання середніх арифметичної та геометричної [11, с. 37]. Адитивну згортку доцільно використовувати, якщо є підстави вважати, що якість функціонування системи, що вимірюється за допомогою інтегрального показника, залежить від суми компонентів та низькі показники окремих складників адекватно компенсуються високими показниками інших. Для інтегрального показника сталого розвитку подібне припущення, на нашу думку, є хибним, адже концепція сталого розвитку передбачає баланс між потребами сьогодення та захистом інтересів прийдешніх поколінь, тому мульти-

плікативна згортка для розрахунку інтегрального індикатора сталої міської мобільності є кращим рішенням. Таким чином, розрахунок інтегрального індикатора сталої міської мобільності відбуватиметься у два етапи. Спочатку потрібно виконати мультиплікативну згортку показників по кожній із груп. У результаті буде отримано інтегральні показники розвитку кожної зі сфер системи. Для результатів, що отримано, повторити процес мультиплікативної згортки і нарешті розрахувати інтегральний показник сталої міської мобільності.

Висновки. Планування сталої міської мобільності повинно спиратися на зручну та розгалужену систему індикаторів, які дають змогу оперативно відслідковувати існуючі тренди розвитку міста, стають підґрунтям для прийняття управлінських рішень та є інструментом для обміну інформацією та досвідом між містами. Індикатори сталого розвитку повинні охоплювати ключові сфери життя міста та враховувати інституціональні аспекти розкриття інформації, забезпечення вільної конкуренції та ефективного контролю над діяльністю місцевої влади з боку громади міста.

Список літератури:

1. Decker B., Hecimovic H., Wolek M. Sustainable Urban Mobility Planning in Central Eastern Europe. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 2012. № 48. P. 2748–2757.
2. Jeon, C.M., Amehudzi, A. Addressing Sustainability in Transportation System: Definitions, Indicators, and Metrics. *Journal of Infrastructure Systems*. 2005. Vol. 11. Issue 1. P. 31–50.
3. Litman T., Burwell D. Issues in sustainable transportation, *Int. J. Global Environmental Issues*. 2006. Vol. 6. № 4. P. 331–347.
4. Dobranskyte-Niskota A., Perujo Mateos Del Parque A., Jesinghaus J., Jensen P. Indicators to Assess Sustainability of Transport Activities – Part 2: Measurement and Evaluation of Transport Sustainability Performance in the EU27. Luxembourg : European Commission. 2009. 88 p.
5. Синергія технологій пасажирських перевезень в інтегрованих транспортних системах / В.С. Маруніч та ін. *Проблеми транспорту*. 2012. Вип. 9. С. 43–47.
6. Вороніна Р.М. Розвиток міської мобільності у світі. *Молодий вчений*. 2015. № 2(2). С. 13–16.
7. Wefering F., Rupprecht S., Bührmann S., Böhler-Baedeker S. Настанови. Розроблення та виконання Плану сталої міської мобільності / Європейська Комісія. Генеральний директорат з мобільності та транспорту. 2014. 152 с.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доп.) / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с. Litman T. Sustainable Transportation Indicators – A Recommended Research Program for Developing Sustainable Transportation Indicators and Data. Presented at 88th Annual Meeting of the Transportation Research Board, Washington, D.C., 2009. 14 p.
9. Марець О.Р., Вільчинська О.М. Теоретичні питання побудови інтегральних індикаторів. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Вип. 9. С. 1017–1020.
10. Григорук П.М., Ткаченко І.С. Методи побудови інтегрального показника. *Бізнес Інформ*. 2012. № 4(411). С. 34–38.

References:

1. Decker B., Hecimovic H., Wolek M. (2012) Sustainable Urban Mobility Planning in Central Eastern Europe. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, no. 48, pp. 2748–2757.
2. Jeon C.M., Amehudzi A. (2005) Addressing Sustainability in Transportation System: Definitions, Indicators, and Metrics. *Journal of Infrastructure Systems*, vol. 11, issue 1, pp. 31–50.
3. Litman T., Burwell D. (2006) Issues in sustainable transportation, *Int. J. Global Environmental Issues*, vol. 6, no. 4, pp. 331–347.
4. Dobranskyte-Niskota A., Perujo Mateos Del Parque A., Jesinghaus J., Jensen P. (2009) Indicators to Assess Sustainability of Transport Activities – Part 2: Measurement and Evaluation of Transport Sustainability Performance in the EU27. Luxembourg: European Commission. 88 pp.
5. Marunych V.S., Ishchenko M.H., Kharuta V.S., Vakarchuk I.M. (2012) Synerhiia tekhnolohii pasazhyrskykh perevezen v intehrovanykh transportnykh systemakh. *Problemy transportu: Zbirnyk naukovykh prats*, vol. 9. pp. 43–47.
6. Voronina R.M. (2015) Rozvytok miskoi mobilnosti u sviti [World Development of Urban Mobility]. *Molodyi vchenyi*, no. 2(2). pp. 13–16.

7. Wefering F., Rupprecht S., Bührmann S., Böhler-Baedeker S. (2014) *Nastanovy. Rozrobka ta vykonannya Planu staloi miskoi mobilnosti* [Guidelines Developing and Implementing a Sustainable Urban Mobility Plan]. Yevropeiska Komisiia. Heneralnyi Dyrektorat z Mobilnosti ta Transportu, p. 152.
8. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (2005) Ed. Busel V.T. Irpin.VTF «Perun». 1728 pp.
9. Litman T. (2009) Sustainable Transportation Indicators – A Recommended Research Program for Developing Sustainable Transportation Indicators and Data. Presented at 88th Annual Meeting of the Transportation Research Board, Washington, D.C. p. 14.
10. Marets O.R., Vilchynska O.M. (2016) Teoretychni pytannia pobudovy intehralnykh indyktoriv. *Hlobalni ta nationalni problemy ekonomiky* [Theoretical Issues of Integral Indicators Calculating], vol. 9, pp. 1017 – 1020.
11. Hryhoruk P.M., Tkachenko I.S.(2012) Metody pobudovy intehralnoho pokaznyka [Integral Indicator Constructing Methods]. *Biznes Inform*, no. 4(411), pp. 34–38.

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-666X/2021-73-8>
УДК 338

Пікуліна Н.Ю.

кандидат економічних наук, доцент,
Університет митної справи та фінансів

Лобза А.В.

доктор філософії в галузі економіки, старший викладач,
Університет митної справи та фінансів

Бикова А.Л.

кандидат економічних наук, доцент,
Університет митної справи та фінансів

Pikulina Nadiia, Lobza Alla, Bykova Adel

University of Customs and Finance

РОЗБУДОВА СМІТТЄПЕРЕРОБНОЇ ГАЛУЗІ ЯК ДІЄВИЙ ЗАСІБ ПОВОДЖЕННЯ З ВІДХОДАМИ

DEVELOPMENT OF RECYCLING INDUSTRY AS AN EFFICIENT MEANS OF WASTE MANAGEMENT

У статті розглянуто питання необхідності розбудови та оновлення інфраструктури сміттєпереробної галузі як дієвого засобу поводження з відходами. Авторами проаналізовано стан сфери утилізації сміття в Україні за 2018–2020 рр., наведено відомості про поводження з відходами життєдіяльності людства у розвинених країнах світу як досвід, що може бути застосований у нашій державі. За результатами дослідження запропоновано основні напрями вирішення проблеми подолання екологічної кризи через удосконалення нормативно-правової бази, підвищення свідомості населення щодо обов'язкового роздільного збирання побутового сміття, створення умов використання відходів як вторинних ресурсів. Наведено пріоритетність виконання завдань щодо першочергових кроків подолання соціально-економіко-екологічної проблеми сьогодення.

Ключові слова: відходи, сміттєпереробна галузь, якість життя, соціально-економіко-екологічна проблема.

В статье рассмотрен вопрос необходимости развития и обновления инфраструктуры мусороперерабатывающей отрасли как действенного способа обращения с отходами. Авторами проанализировано состояние сферы утилизации мусора в Украине за 2018–2020 гг., приведены сведения об обращении с отходами жизнедеятельности человечества в развитых странах мира как опыт, который может быть применен в нашем государстве. По результатам исследования предложены основные направления решения проблемы преодоления экологического кризиса через усовершенствование нормативно-правовой базы, повышение сознания населения относительно обязательного раздельного сбора бытового мусора, создание условий использования отходов как вторичных ресурсов. Определена приоритетность выполнения заданных относительно первоочередных шагов преодоления социально-экономико-экологической проблемы нынешнего времени.

Ключевые слова: отходы, мусороперерабатывающая отрасль, качество жизни, социально-экономико-экологическая проблема.

The article considers the necessity to develop the waste processing industry in Ukraine as an effective means of waste management. A situation, that consisted of formation, accumulation, storage, redoing, utilization and burial place of wastes in Ukraine, is investigated. The state of sphere of handling wastes in Ukraine after 2018–2020 ppis analysed. The necessity of estimation of the state of handling biowastes is conditioned by that a problem of garbage is a most issue of the day in the world. Wastes of production and consumption exist exactly so much, how many exist humanity. To the middle of XIX of century, when organic materials and substances were used, wastes presented only epidemiology threatto society. But development of industry, increase of quantity and population density have formed world garbage problem. Already in XX of century there were artificial wastes that is not subject to utilization, that resulted in the origin of world ecological crisis. The article examines the experience of waste management in developed countries, that allows to assert that a problem of garbage is a problem of international scale, that exists in the entire countries of the world. But each nation approaches its solution from different positions. Significant progress has already been made in some countries, but the perfect form has not yet been found. The article pays special attention to the issues of analysis of the current legal framework governing the mechanism of waste management. The National Waste Management Strategy for Ukraine until 2030, adopted in 2017, has an important value in this sense. Its essence is to create conditions to improve the quality of living standards through the introduction of a systematic approach to waste management at the state and regional levels and reduce waste generation and increase their recycling for reuse. The marked indicates the need to reform the law and comprehensive solution to the problem of efficient waste management. According to the results of the study, the basic directions of solving the problem of the structural handling wastes of production and consumption

in Ukraine are distinguished. Priority ones are: introduction of obligatory separate collection of household wastes; raising public awareness, educational activities; waste prevention and reuse; development of the waste processing industry and renewal of the waste management infrastructure; ensuring transparency and accessibility of information in the field of waste management.

Key words: *waste, waste processing industry, quality of life, socio-economic and environmental problem.*

Постановка проблеми. Сучасна ситуація з відходами виробництва та споживання формувалася в Україні протягом тривалого періоду і сьогодні характеризується як кризова. Проблема відходів в Україні вирізняється особливою масштабністю та значимістю як наслідок домінування в національній економіці ресурсоемних багатовідходних технологій. Така ситуація є вкрай негативною і загрозливою для якості життя усього людства, тому потребує вирішення її на державному, регіональному та місцевому рівнях, що і зумовлює актуальність теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблеми стану та поведінки з відходами виробництва та споживання присвячено чимало робіт українських науковців. Питання управління та поведінки з відходами розкриті в публікаціях В.Г. Петрука, І.В. Васильківського, С.М. Кватернюка, М.В. Романів. Екологічним та правовим аспектам утилізації побутових відходів присвячено праці О.І. Козій, О.М. Вахула, Р.А. Яцюк. Проблеми переробки сміття в Україні і країнах ЄС розглянуто у дослідженнях С. Артем'єва, В. Гайдабуки, А. Войцеховської, О. Ігнатенка, М. Мордовцева та ін. Але проблема відходів не є проблемою окремої території або конкретної держави, це проблема всієї планети та суспільства, тому необхідні подальші дослідження щодо пошуку шляхів конструктивного поведінки з відходами життєдіяльності людства.

Мета статті полягає у виокремленні актуальних проблем сучасного стану з нешкодження та переробки побутових відходів, що є загрозою для якості життя людини, усього суспільства і, відповідно, єдиною соціально-економіко-екологічною проблемою. Ситуація, що склалася, потребує удосконалення чинної нормативно-правової бази та розроблення напрямів ефективного впливу на свідомість кожної людини. Саме вивчення можливостей розбудови об'єктів та розроблення заходів, що забезпечують звільнення планети від наслідків згубної людської діяльності, надасть усьому живому на планеті «вільного дихання» та підтримання якісного рівня життя.

Виклад основного матеріалу. Якість життя кожної особистості та суспільства у цілому передбачає, перш за все, безпеку: фізичну, економічну, соціальну тощо. Але головне – це екологічна безпека планети, яка гарантує людині свіже повітря, чисту воду та чудовий краєвид навколо. Усі ці якісні показники життя людини в усьому світі сьогодні під загрозою через надмірне накопичення продуктів життєдіяльності людства у вигляді сміття та виробничих відходів. Тому однією з проблем планетарного масштабу сьогодні є проблема відходів: їх кількість постійно зростає, склад урізноманітнюється, не вистачає територій для їх розміщення, витрати на їх утилізацію збільшуються. У процесі

своєї життєдіяльності людина навіть не усвідомлює, що є причиною того, що невинно погіршується екологічний стан планети. Тобто проблема підтримання чистого довкілля давно вже перетворилася на соціально-економіко-екологічну: відходи є не тільки істотним чинником забруднення оточуючого середовища, а й причиною зниження якості життя, яка проявляється у погіршенні умов праці і відпочинку, у зростанні захворюваності населення.

Забруднення навколишнього середовища продуктами життєдіяльності людини носить універсальний характер: навіть за повного використання всіх компонентів різного роду відходів уникнути їх неможливо. Але без утворення відходів життєдіяльності людства неможливий процес виробництва та споживання у суспільстві. По тому, як людство ставиться до сміття, можна судити, наскільки суспільство цивілізоване. Що вищим є щабель розвитку, то гостріше постає проблема утилізації найрізноманітніших відходів [1, с. 122]. Таким чином, розвиток цивілізації та підвищення рівня життя сприяли збільшенню обсягу споживання товарів, продуктів і, відповідно, збільшенню накопичення відходів, що призвело до зростання екологічної загрози.

Кожний вид відходів формується по-різному, й єдиної специфіки їх утворення не існує. Історично склалися, що джерелом найбільшого забруднення оточуючого середовища в Європі є вугільні басейни: Рурський (Німеччина), Остравсько-Карвінський (колишня Чехословаччина), Сілезія (Польща). Але протягом останніх років центр забруднення перемістився на територію України: Чорнобиль, Дніпро – Кривий Ріг, Донецьк – Маріуполь. Проблема відходів в Україні вирізняється особливою масштабністю та значимістю як наслідок домінування в національній економіці ресурсоемних багатовідходних технологій. Зазначене зумовлене інтенсивністю процесів урбанізації в країні, що призводить до негативних наслідків: забруднення довкілля викидами, відходами виробництва та споживання через концентрацію промислових об'єктів на обмеженій території, зростання щільності населення на основі екстенсивного промислового розвитку. Відомо, що під час видобутку корисних копалин 93% видобутої з надр гірської маси йде у відходи, 98% з яких – це виробничі відходи, які, як правило, не піддаються утилізації. Основними джерелами промислових відходів України є понад 3,5 тис підприємств видобувної, металургійної, переробної, енергетичної, хімічної та інших галузей [1, с. 122–123]. Це призвело до створення специфічної структури відходів, де частка відходів виробництва сягає 85%, що є ресурсозінними або вторинною сировиною, яка може вирішити проблеми обмеженості ресурсів, зниження вартості готової продукції за рахунок використання дешевої сировини.

Кожного року в Україні протягом останніх 20-ти років утворювалося більше відходів виробництва, ніж у 12 провідних країнах ЄС разом узятих. Ці цифри не враховують величезних газових викидів в атмосферу та мінеральних речовин у водне середовище. Так, за даними дослідження Світового банку, Україна входить у ТОП-10 країн, що виробляють найбільшу кількість відходів на душу населення. Велика частина відходів в Україні – 26 млн метричних тонн – це тверді побутові та сільськогосподарські відходи [2].

Специфічною відмінністю твердих побутових відходів (ТПВ) є велика різноманітність і непередбаченість їх складу. Відходи споживання утворюються в процесі життя і діяльності людини всюди, де вона знаходиться: на виробничих підприємствах, у житлових будинках, громадських організаціях, торговельних, лікувальних та інших закладах. Відходи, що продукуються у незмірних кількостях і своєчасно не переробляються, стають забруднювачами довкілля, що призводить до погіршення якості життя людей.

Таким чином, побутові відходи починаючи з другої половини IX ст. стали незмінним супутником людської цивілізації. Щороку людство продукує мільярди тонн сміття, що в середньому досягає від 200 до 400 кг на особу залежно від чисельності та щільності населення. Прогнози Світового банку показують, що в 2025 р. мешканці міст продукуватимуть у середньому 1,42 кг/особу твердих побутових відходів на день. Нині цей показник становить 0,64 кг/особу [2]. Розрив між обсягами накопичення відходів та обсягами їх утилізації призвів до екологічної кризи у всьому світі, зокрема і в Україні, наслідки якої проявилися вже наприкінці XX ст. На той час (1996 р.) обсяг відходів становив 25 млрд т та займав площу понад 150 тис га. Для подолання цих наслідків у Постанові Верховної Ради України № 188/98-ВР від 05.03.1998 «Основні напрями державної політики України в галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» було зазначено, що екологічну ситуацію в Україні можна охарактеризувати як кризову, що формувалася протягом тривалого періоду через нехтування об'єктивними законами розвитку і відтворення природно-ресурсного комплексу України; у Постанові розроблено заходи щодо належного поводження з відходами [3]. Але, незважаючи на вжиті заходи, процес прогресуючого накопичення відходів продовжується. Так, у 2011 р. загальний обсяг сміття оцінено в 35 млрд т. Щороку продукується 46 млн м³ сміття, яке розташовано на площі 7,6 тис га, кількість смітників та полігонів досягає 4,5 тис одиниць [4].

У 2017 р. уряд задля подолання наслідків неконструктивного поводження з відходами схвалив «Національну стратегію управління відходами в Україні до 2030 року». Проблема, на розв'язання якої спрямована ця Стратегія, полягає у необхідності вирішення критичної ситуації, що склалася з утворенням, накопиченням, зберіганням, переробленням, утилізацією та захороненням відходів в Україні, що є загрозою якості життя українців [5].

Основними цілями та завданнями Національної стратегії управління відходами в Україні є:

- створення умов для підвищення стандартів життя населення шляхом упровадження системного підходу до поводження з відходами на державному та регіональному рівнях;
- зменшення обсягів утворення відходів та збільшення обсягу їх переробки для повторного використання;
- упровадження нових технологій збирання побутового сміття і селективного відбору цінних компонентів;
- упровадження промислових технологій утилізації відходів на обладнанні вітчизняного виробництва;
- створення чіткої прозорої законодавчої бази щодо поводження з відходами;
- упровадження освітніх програм, спрямованих на пробудження свідомості співгромадян щодо сортування відходів;
- запровадження податкових пільг для бізнесу, який інвестує гроші у вирішення екологічної ситуації в країні.

Однак проблема залишається невирішеною. Стан сфери поводження з відходами в Україні у 2020 р. відображено у даних Державної служби статистики: накопичено відходів понад 13 млрд т; площа полігонів та сміттєзвалищ досягає 9 тис га; кількість полігонів та сміттєзвалищ коливається від 6 до 6,5 тис од. Разом із тим слід зазначити, що систему інформації збору обсягів утворення відходів було впроваджено нещодавно, через це інформація досі має суттєві неточності та розбіжності залежно від джерел [4].

За матеріалами щорічних національних доповідей техногенної та природної безпеки в Україні проаналізовано основні показники стану сфери поводження з відходами за 2018–2020 рр. (табл. 1) [4].

Протягом аналізованого періоду щорічний обсяг утворення відходів залишається у межах 54 млн м³. Але вага сміття прогресуюче зростає і коливається від 9 млн т у 2018 р. до 15 млн т у 2020 р. Це зумовлено тим, що частка перевантажених полігонів та смітників залишається незмінною – на рівні 4,2%, а їх кількість щорічно поступово зростає, при цьому територія, яка зайнята сміттєзвалищами, залишається майже незмінною – на рівні 9 тис га. Показник утилізації відходів коливається у межах від 6% до 6,3%, але спалюється тільки 2% сміття. При цьому виявлено позитивні зміни у сфері поводження з відходами протягом останніх трьох років, а саме:

- скорочується кількість полігонів, що потребують паспортизації, з 1 800 од. у 2018 р. до 1 542 од. у 2020 р.;
- частка утилізованих відходів повільно зростає – до 6,3% у 2020 р. проти 6,1% у 2019 р., при цьому відсоток спалювання сміття у 2020 р. зменшився до 1,7% за рахунок зростання до 4,6% частки відходів, що спрямовані на переробку;
- відбувається рух відходів через ліквідацію стихійних смітників у межах 26,0 тис од., що дає змогу вивільнити щорічно понад 0,5 тис га землі;

Основні показники стану сфери поводження з відходами в Україні за 2018–2020 рр.

№ з/п	Показники	Роки		
		2018	2019	2020
1	Утворено відходів за рік			
1.1	Обсяг, млн м ³	54	53	54
1.2	Вага, млн т	9	13	15
2	Утилізовано відходів за рік			
2.1	Питома вага, %, у т.ч.:	6,2	6,1	6,3
	– спалено;	2,0	2,0	1,7
	– спрямовано на переробку	4,2	4,1	4,6
3	Стан полігонів та сміттєзвалища			
3.1	Кількість, од.	6000	6654	6450
3.2	Площа, тис га	9	9	9
3.3	Перевантажено, %	4,2	4,2	4,2
4	Полігони, що потребують паспортизації			
4.1	Кількість, од.	1800	1657	1542
4.2	Питома вага, %	30,0	24,9	23,9
5	Ліквідовано полігонів та сміттєзвалищ			
5.1	Кількість, од.	26,0	26,4	22,6
5.2	Площа, тис га	0,68	0,53	0,53
6	Упроваджено роздільне збирання відходів			
6.1	Кількість населених пунктів	1181	1462	1707

Джерело: складено авторами на підставі даних [4]

– поступово зростає кількість населених пунктів, де впроваджено роздільне збирання відходів: 2018 р. – 1 181 од., 2019 р. – 1 462 од., 2020 р. – 1 707 од. Разом із тим роздільне збирання побутових відходів у містах України здійснюється фрагментарно, переважно у центральних частинах населених пунктів. Перешкоджають роздільному збиранню і сортуванню побутових відходів недостатність коштів у місцевих бюджетах, збитковість комунальних підприємств, невідповідність тарифів на послуги з вивезення відходів, низькі доходи населення, непривабливий інвестиційний клімат у сміттєпереробній галузі. При цьому слід урахувати, що змішані (несортовані) відходи – сміття, що підлягає знищенню, а роздільно зібрані відходи – це вторинні ресурси (сировина), з яких можна виробити нові корисні речі.

Результати аналізу дають змогу стверджувати, що, відповідно до рішень «Національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року», сьогодні вже частково діють заходи щодо цивілізованого поводження з відходами.

Таке глобальне явище, як сміттєвий колапс, не можна не помічати, не можна ігнорувати, не можна повністю знищити або ліквідувати. Проте визначену проблему можна не лише подолати, а й отримати вигоди цивілізованим шляхом, урахувавши досвід передових країн. Необхідно забезпечити підвищення «сміттєвої культури» населення за рахунок своєчасного формування свідомості поводження з відходами споживання через його сортування. Особливо стратегічно привабливою аудиторією для формування свідомості є молодь, адже раніше вважалося, що для того щоб позба-

витися відходів, їх достатньо спалити або викинути на стихійний смітник. Нині змінився різновид сміття, його шкідливість непомірно зросла.

Ознакою сучасності в умовах пандемії COVID-19 є поява стихійних неспеціалізованих звалищ медичних відходів (маски, рукавички, спецодяг, шприци, крапельниці, голки тощо). Такі несанкціоновані смітники з'явилися на околицях невеликих міст та у передмістях обласних центрів України. Ця негативна ситуація зумовлена недотриманням вимог екологічної безпеки, нехтуванням установленим алгоритмом поводження з відходами, у тому числі безкарністю та браком підприємств, які мають ліцензію на надання послуг щодо вивезення та утилізації відходів.

Як було зазначено вище, поводження з побутовими відходами встановлено низкою законів: «Про відходи», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про житлово-комунальні послуги». Механізм надання суб'єктами господарювання незалежно від форми їх власності послуг із поводження з побутовими відходами у містах, селищах і селах визначено Правилами надання послуг з поводження з побутовими відходами, затвердженими Постановою Кабінету Міністрів України від 10 грудня 2008 р. № 1070 (зі змінами) [6].

Відповідно до Закону України «Про житлово-комунальні послуги», критерієм якості послуги з вивезення побутових відходів є дотримання графіка вивезення побутових відходів, дотримання правил надання та вимог законодавства щодо надання послуг з вивезення побутових відходів. Визначено, що для об'єктів державної та комунальної власності виконавець послуг визначається за результатом конкурсу, який прово-

диться відповідно до Порядку проведення конкурсу з надання житлово-комунальних послуг, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 21 липня 2005 р. № 631 [7].

Порядок проведення конкурсу на надання послуг із вивезення побутових відходів затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2011 р. № 1173 «Питання надання послуг з вивезення побутових відходів» [8], згідно з якою організатор конкурсу після визначення його переможцем конкурсною комісією приймається рішення та укладається договір на надання послуг із вивезення побутових відходів на певній території населеного пункту. Виконавець послуг із вивезення побутових відходів укладає договори про надання послуг із поводження з побутовими відходами із замовниками, він також зобов'язаний укласти договори про надання послуг із перероблення та захоронення побутових відходів із суб'єктами господарювання, що надають такі послуги відповідно до правил благоустрою території населеного пункту, розроблених з урахуванням схеми санітарного очищення населеного пункту. Установлено, що договори про надання послуг із поводження з побутовими відходами повинні містити інформацію про укладені договори між виконавцем послуг із вивезення побутових відходів та суб'єктами господарювання, що надають послуги з перероблення та/або захоронення побутових відходів. Зазначеній процедури, відповідно до Закону України «Про публічні закупівлі» [9], передують придбання замовником товарів, робіт і послуг у порядку, встановленому Законом. Головним критерієм оцінки тендерних пропозицій після проведення аукціону є найбільш економічно вигідна тендерна пропозиція, що визнана найкращою за результатами оцінки тендерних пропозицій відповідно до статті 29 Закону України «Про публічні закупівлі». Тобто ціною, що визначається електронною системою закупівель автоматично, та встановленням замовником відповідності до вимог тендерної документації. Отже, замовник визначає переможця закупівлі, укладає відповідно до норм зазначеного вище Закону договір та не може впливати на виконавця послуг із вивезення побутових відходів у частині їх доставки до місця перероблення та/або захоронення. Функція контролю у сфері поводження з відходами покладається вже на Державну екологічну інспекцію України – центральний орган виконавчої влади, який реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення й охорони природних ресурсів, поводження з відходами. Таким чином, на місцевому рівні поводження з відходами має контролювати місцеві державні адміністрації, виконавчі органи сільських, селищних, міських рад та громадські інспектори з благоустрою населених пунктів і громадські інспектори з охорони довкілля відповідно до законодавства.

Важливим складником зазначеного алгоритму має бути усвідомлення відповідальності усіма учасника-

ми процедури встановлених правил поводження з відходами, зменшення негативного впливу на природу та збереження навколишнього середовища.

Засобом вирішення даної проблеми може бути розбудова сучасної високотехнологічної вітчизняної сміттєпереробної галузі, що передбачає два напрями діяльності:

- галузь надає послугу щодо знищення сміття та відходів шляхом захоронення, спалювання;
- галузь створює продукт шляхом утилізації сортованих відходів у вторинний ресурс.

Конструктивно налагоджена система роздільного збору сміття може зменшити до 40% кількість відходів, що йдуть на сміттєзвалища через його утилізацію. Згідно із Законом України «Про відходи», утилізація – це використання відходів як вторинних матеріальних чи енергетичних ресурсів [10]. Тобто утилізація – це не спосіб позбутися відходів, а можливість раціонального їх використання з метою перетворення на вторинний ресурс.

Тому у сміттєпереробній галузі функціонують два типи підприємств: сміттєспалювальні та сміттєпереробні заводи, які займаються сортуванням відходів, відбираючи з них те, що може йти на подальшу переробку (скло, метал, пластик, папір і т. п.) і утилізацію тієї частини відходів, які не можна переробити на полігонах. Дослідження показують, що в Україні практично немає таких повноцінних підприємств. Нині функціонує близько 1 тис спеціалізованих заготівельних підприємств малого і середнього бізнесу, що мають ліцензію на збирання, заготовку вторинної сировини та надання послуг із вивезення ТПВ. Але цього недостатньо, тому що сміттєпереробна галузь матеріалоемна і потребує значних обсягів сировини як для спалювання (щоб отримати енергетичний ресурс), так і для переробки (щоб отримати вторинний матеріальний ресурс). Її особливістю є те, що це єдина галузь, що має сировину на поверхні, або просто на смітнику. Сировину для переробки не треба добувати, як руду, вугілля або кошовне каміння, чи вирощувати, як це відбувається у сільському господарстві, легкій або деревообробній промисловості. Тому для розташування підприємств сміттєпереробної галузі перш за все необхідна наявність сировинної бази, яка залежить від рівня індустріалізації виробництва, кількості та щільності населення, розвитку інфраструктури. Серед підприємств сміттєпереробної галузі окреме місце займають сміттєспалювальні заводи, що утилізують відходи шляхом їх видалення. У розвинених країнах це найбільш поширений тип сміттєпереробних підприємств. Усього у світі функціонує понад 2,5 тис сміттєспалювальних заводів. У США, наприклад, працює близько 500 заводів, у Німеччині та Франції – понад 100 у кожній. Серед мегаполісів світу найбільша кількість таких заводів у Пекіні – 32 [11]. Сучасні сміттєспалювальні заводи – це комплексні підприємства, на яких проводиться сортування відходів, їх спалювання і, що найголовніше, виробляється тепла та електрична енергія. По суті, вони являють собою класич-

ний приклад альтернативної енергетики й, окрім того, розв'язують проблему боротьби з відходами. В Україні в різний час функціонувало п'ять сміттєспалювальних заводів у Києві, Дніпрі, Харкові, Рівному та окупованому сьогодні Севастополі. Із них наразі працює тільки завод «Енергія» в Києві, який був уведений в експлуатацію в 1987 р. Щодня це підприємство переробляє 750 т твердих побутових відходів, що становить близько 25% від загальної кількості міського сміття. У результаті спалювання відходів завод виробляє до 200 тис Гкал теплової енергії, яка використовується для опалення та гарячого водопостачання 80 тис квартир у столичному житловому районі Позняки. Завод у Харкові пропрацював з 1982 по 2001 р. та з екологічних міркувань був поставлений на реконструкцію, яка закінчилася повним демонтажем. Аналогічна доля Дніпровського заводу, який реконструюється з 2012 р. Наймолодший завод, побудований у Рівному у 2013 р., пропрацював лише пів року і сьогодні працює без спалювання, а тільки на сортуванні відходів [11].

Аналіз стану сміттєпереробної галузі, функціонування якої є суттєвим чинником поліпшення якості життя суспільства та дієвим засобом належного поводження з відходами, дає змогу констатувати, що цей бізнес на початку XXI ст. в Україні перебуває на етапі формування. Тому необхідно вже сьогодні вживати кардинальних заходів щодо підвищення економічного інтересу до галузі перероблення відходів через удоско-

налення законодавчої бази щодо поводження з відходами; підвищення обґрунтованості рівня вартості послуг з утилізації сміття; посилення урізноманітнення мотивації зацікавленості населення щодо забезпечення роздільного збору побутових відходів.

Висновки. Отже, сучасний стан поводження з відходами промисловості та споживання в Україні свідчить про критичну ситуацію у цій сфері, оскільки знешкодження або переробка побутових відходів повністю не здійснюється, відбувається лише їх захоронення на полігонах або складання на звалищах. Тобто ситуація є вкрай негативною і потребує вирішення на державному, регіональному і місцевих рівнях [12]. Передусім це стосується вдосконалення нормативно-правової бази, створення алгоритму дій для кожного домогосподарства та суб'єкта господарювання з урахуванням світового досвіду та застосуванням прогресивних технологій.

Таким чином, проблему відходів доцільно розглядати з позиції того, що обсяг, структура виробництва і споживання, а також якість життя людини є єдиною системою і, відповідно, єдиною соціально-економіко-екологічною проблемою [12]. Дієвими засобами розв'язання цієї проблеми є розбудова в Україні вітчизняної сміттєпереробної галузі через співпрацю держави, бізнесу, населення з урахуванням таких важелів, як політична воля, створення привабливих умов для бізнесу, розвиток свідомості населення.

Список літератури:

1. Губарь О.В., Чумак О.В., Федорченко О.К. Особливості управління відходами в Україні: проблеми і шляхи їх вирішення. *Економіка природокористування і охорони навколишнього середовища*. 2017. № 16. С. 121–125.
2. Офіційний сайт Світового банку. URL: <https://www.worldbank.org/uk/country/ukraine> (дата звернення: 05.04.2021).
3. Постанова Верховної Ради України «Про Основні напрями державної політики України в галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 05.03.1998 № 188/98-ВР. Ліга Закон. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/info/F980188.html (дата звернення: 05.04.2021).
4. Національна доповідь про стан техногенної та природної безпеки в Україні за 2011, 2018, 2019, 2020 роки. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. URL: <https://mepr.gov.ua/news/35937.html> (дата звернення: 05.04.2021).
5. Національна стратегія управління відходами в Україні до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2017 р. № 820-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/820-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 05.04.2021).
6. Постанова Кабінету Міністрів України від 10 грудня 2008 року № 1070 (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1070-2008-%D0%BF#Text> (дата звернення: 05.04.2021).
7. Постанова Кабінету Міністрів України від 21 липня 2005 р. № 631. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/631-2005-%D0%BF#Text> (дата звернення: 05.04.2021).
8. Постанова Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2011 р. № 1173 «Питання надання послуг з вивезення побутових відходів». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1173-2011-%D0%BF#Text> (дата звернення: 05.04.2021).
9. Закон України «Про публічні закупівлі». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#n1510> (дата звернення: 05.04.2021).
10. Закон України «Про відходи». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187/98-вр#Text> (дата звернення: 05.04.2021).
11. Чи потрібні Україні сміттєспалювальні заводи? URL: <https://www.danfoss.com/uk-ua/about-danfoss/articles/dhs/does-ukraine-need-incineration-plant/> (дата звернення: 05.04.2021).
12. Пікуліна Н.Ю., Лобза А.В. Побутові відходи як загроза якості життя людства. *Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція «Інноваційні рішення в економіці, бізнесі, суспільних комунікаціях та міжнародних відносинах»*. URL: <https://drive.google.com/file/d/1IQ6DZtzxGCVg3yt-28vm3Ejview> (дата звернення: 25.05.2021).

References:

1. Hubar O.V., Chumak O.V., Fedorchenko O.K. (2017) Osoblyvosti upravlinnia vidkhodamy v Ukraini: problemy i shliakhy yikh vyrishennia [Features of waste management in Ukraine: problems and ways to solve them. Economics of nature management and environmental protection]. *Ekonomika pryrodokorystuvannia i okhorony navkolyshnoho sere-dovysysha*, no. 16, pp 121–125.
2. Ofitsiynyi sait Svitovoho Banku [Official site of the World Bank]. Available at: <https://www.worldbank.org/uk/country/ukraine> (accessed 05 April 2021).
3. Postanova Verkhovnoi rady Ukrainy «Pro Osnovni napriamy derzhavnoi polityky Ukrainy v haluzi okhorony dovkillia, vykorystannia pryrodnykh resursiv ta zabezpechennia ekolohichnoi bezpeky». *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*, 05.03.1998 № 188/98-VR. Liha zakon [Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine "On the Main Directions of the State Policy of Ukraine in the Field of Environmental Protection, Use of Natural Resources and Ensuring Environmental Safety". Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR). 05.03.1998 № 188/98-VR]. *Zakonodavstvo Ukrainy*. Available at: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/info/F980188.html (accessed 05 April 2021).
4. Natsionalna dopovid pro stan tekhnohennoi ta pryrodnoi bezpeky v Ukraini za 2011, 2018, 2019, 2020 roky [National report on the state of man-made and natural security in Ukraine for 2011, 2018, 2019, 2020]. Ministerstvo zakhystu dovkillia ta pryrodnykh resursiv Ukrainy. Available at: <https://mepr.gov.ua/news/35937.html> (accessed 05 April 2021).
5. Natsionalna stratehiia upravlinnia vidkhodamy v Ukraini do 2030 roku. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 8 lystopada 2017 r. № 820-r [National Waste Management Strategy in Ukraine until 2030: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of November 8, 2017 № 820-r.]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/820-2017-%D1%80#Text> (accessed 05 April 2021).
6. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 10 hrudnia 2008 roku № 1070 (zi zminamy) [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 10, 2008 № 1070 (as amended)]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1070-2008-%D0%BF#Text> (accessed 05 April 2021).
7. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21 lypnia 2005 roku №631 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of July 21, 2005 № 631]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/631-2005-%D0%BF#Text> (accessed 05 April 2021).
8. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16 lystopada 2011 roku № 1173 «Pytannia nadannia posluh z vy-vezennia pobutovykh vidkhodiv» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of November 16, 2011 № 1173 "Issues of providing services for the removal of household waste"]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1173-2011-%D0%BF#Text> (accessed 05 April 2021).
9. Zakon Ukrainy «Pro publichni zakupivli» [Law of Ukraine "On Public Procurement"]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#n1510> (accessed 05 April 2021).
10. Zakon Ukrainy «Pro vidkhody» [Law of Ukraine "On Waste"]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187/98-vr#Text> (accessed 05 April 2021).
11. Chy potribni Ukraini smittiespaliuvalni zavody? [Does Ukraine need incinerators?]. Available at: <https://www.danfoss.com/uk-ua/about-danfoss/articles/dhs/does-ukraine-need-incineration-plant/> (accessed 05 April 2021).
12. Pikulina N.Iu., Lobza A.V. Pobutovi vidkhody yak zahroza yakosti zhyttia liudstva [Household waste as a threat to the quality of human life]. *Proceedings of the Innovatsiini rishennia v ekonomitsi, biznesi, suspilnykh komunikatsii-akh ta mizhnarodnykh vidnosynakh*. Available at: <https://drive.google.com/file/d/11Q6D3yt-28vm3EjloOBHtUcF/view> (accessed 25 May 2021).

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-666X/2021-73-9>

УДК 336.71

Алексєєнко І.І.

кандидат економічних наук, доцент,
Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця

Лелюк С.В.

кандидат економічних наук, доцент,
Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця

Полтїніна О.П.

кандидат економічних наук, доцент,
Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця

Aleksieienko Inna, Leliuk Svitlana, Poltinina Olga

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

СТАБІЛЬНІСТЬ ФІНАНСОВОГО РИНКУ ЯК КЛЮЧОВИЙ ВАЖІЛЬ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

FINANCIAL MARKET STABILITY – KEY LEVER ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE STATE

Економічні питання розвитку держави, на сучасному етапі, багато в чому залежать від розвитку фінансової сфери. Такі тенденції продиктовані глобалізаційними процесами, в рамках яких, реальний сектор економіки відіграє меншу роль в забезпеченні сталого розвитку. Зміст статті ґрунтується на основах аналізу та доведеної взаємозв'язку рівня розвитку банківського сектору з рівнем економічного зростання та стабільності країни. Акцентовано увагу на притаманній Україні банкоцентричній моделі розвитку фінансового ринку. Досліджені показники розвитку банківського сектору. Проаналізована діяльність окремих банківських установ за визначними показниками стабільності їх розвитку: достатності регулятивного капіталу та ліквідності. Досліджено динаміку зміни ВВП та визначено залежність його рівня від рівня власного капіталу банків.

Ключові слова: валовий внутрішній продукт, власний капітал банку, достатність регулятивного капіталу, показник покриття ліквідності (LCR), коефіцієнт чутливості (β).

Экономические вопросы развития государства на современном этапе, во многом зависят от развития финансовой сферы. Такие тенденции продиктованы глобализационными процессами, в рамках которых, реальный сектор экономики играет меньшую роль в обеспечении устойчивого развития. Содержание статьи основывается на результатах анализа и обосновании взаимосвязи уровня развития банковского сектора с уровнем экономического роста и стабильности страны. Акцентируется внимание на присущей Украине банкоцентричной модели развития финансового рынка. Исследованы показатели развития банковского сектора. Проанализирована деятельность отдельных банковских учреждений по показателям стабильности их развития: достаточности регулятивного капитала и ликвидности. Исследована динамика изменения ВВП и определена зависимость его уровня от уровня собственного капитала банков.

Ключевые слова: валовой внутренний продукт, собственный капитал банка, достаточность регулятивного капитала, показатель покрытия ликвидности (LCR), коэффициент чувствительности (β).

Economic issues of the state's development at the present stage, largely depend on the development of the financial sphere. That is dictated by the reduction of the role of the real sector in the economy of the development of the state. Based on the experience of developed countries, we can state that the functioning of the effective banking system is the lever of development of the country's economy. The modern Ukrainian economy still cannot demonstrate the adequacy of the development of the financial market. The banking sector is most effective in this area. The issue of regulating the adequacy of bank capital is also relevant for the Ukrainian economy. The solution of this issue, to a certain extent, is embedded in the process of Ukraine's implementation of international standards for regulating the activities of banks. In this direction, the NBU has developed a program of measures to update regulatory requirements for banks. The paper argues the feasibility of a bank-centric financial market model for Ukraine. An analysis of the dynamics of the formation of bank capital has been carried out. The indicators of its sufficiency are considered separately. The results of the analysis of the compliance of Ukrainian banks with international liquidity standards are presented. Analysis of banks' capital security, dynamics of its absolute values with the rate of formation of gross domestic product was carried out. The bank's capital adequacy indicators are used as criteria for assessing their stability. The methodology used to assess the relationship between banks' equity and gross domestic product

through sensitivity ratio (β). The level of communication between the indicators was determined by the value of the correlation ratio. Separately, an analysis of the impact of banks' equity on the level of gross domestic product for individual periods was carried out. The purpose of this analysis is to find out the peculiarities of banks' activities. As a result, it was proved that there is a connection between the indicator of the level of banks' equity capital and the gross domestic product. Additionally, the article describes the problems that hinder the development of the financial market in Ukraine. Government support for the banking sector is the basis for its development.

Key words: gross domestic product, the bank's equity, the adequacy of regulatory capital, liquidity coverage ratio (LCR), sensitivity ratio (β).

Постановка проблеми. Сучасні, складні умови виживання кожної з ланок фінансової системи держав світу та України зокрема, вимагає запровадження дієвих кроків на шляху збалансування вимог до забезпечення нагальних соціальних потреб суспільства та можливостей збереження економічної стабільності. Успішність виконання цього завдання залежить від стабільності та розвитку банківської системи та кожного банку зокрема, що є одними із суб'єктів, які задіяні в процесах соціального та економічного розвитку. Спираючись на досвід країн із розвинутою ринковою економікою, можна констатувати, що лише функціонування адекватної ринковим умовам банківської системи є одним із головних важелів створення ефективної, глобалізованої економіки країни. Тому здатність вирішення цих завдань залежить передусім від механізмів управління банківським капіталом, який є одним із найважливіших показників банківської діяльності, що забезпечує потрібний рівень капіталізації банків, характеризує їх фінансову платоспроможність, ліквідність, та формує можливості подальшого розвитку. Світова практика доводить, що високий рівень капіталізації банківської системи є ознакою стабільності в державі.

Актуальним питання регулювання достатності банківського капіталу є і для українського фінансового простору. З метою дотримання міжнародних стандартів регулювання діяльності банків, визначених Базельським комітетом та директивами Європейського Союзу, Національний банк України розробив програму заходів оновлення регуляторних вимог до банків на 2021–2024 рр. Їхня мета – підвищити фінансову стійкість як кожного окремого банку, так і банківського сектору загалом, забезпечити їхню захищеність та здатність протистояти кризовим явищам. За словами першого заступника Голови Національного банку України К. Рожкової: «Зазначені вимоги сфокусовані на забезпеченні достатнього рівня капіталу та ліквідності, адже це є запорукою платоспроможності та надійності банку. Щоб гарантувати збереження коштів вкладників та інших кредиторів, регулятор має упевнитися, що всі суттєві ризики, притаманні діяльності банку, покриті капіталом. Саме капітал покликаний поглинати неочікувані збитки, на які наражається банк» [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підвищення основних вимог до банківського капіталу та його забезпечення на рівні, адекватному ринковим умовам банківської системи України, досліджували вітчизняні вчені М. Алексеєнко, О. Дзюблюк, Н. Шелудько, О. Сугоняко, О. Кіреєва, Ю. Слав'янська, В. Гець, Н. Ткачук, Ж. Довгань та ін. Однак мінливість еко-

номічних явищ, прояв наслідків пандемії COVID-19, постійна змінюваність вимог до функціонування фінансового сектору країни, що розвивається, вимагає постійного моніторингу стану, корегування програм та планів діяльності банківського сектору, як ключового важеля економічного розвитку держави.

Метою статті є визначення впливу достатності власного капіталу банківських установ на рівень економічного розвитку країни.

Виклад основного матеріалу. Сучасний фінансовий ринок України слід досі вважати таким, що розвивається, а тому і вибір моделі його розвитку, які вже існують в світовій практиці і дотримання якої забезпечить позитивний результат, буде залежати від багатьох факторів. Критеріями для обрання моделі мають стати: стадія розвитку фінансового ринку, стабільність в країні (політична та економічна, наразі додається фактор прояву всесвітньої кризи, викликаної пандемією COVID-19), нормативно-правової бази, місця банківського сектору в забезпеченні економічного розвитку держави. У світовому фінансовому просторі своє право на існування підтвердили такі типи моделей фінансових ринків: банкоцентрична, фондоцентрична, змішана, ісламська.

Банкоцентрична, або континентальна, модель передбачає, що основою фінансового ринку є діяльність банків, їх роль у механізмі економічного розвитку визначальна (Франція, Німеччина, інші країни Європи, Японія). Згідно з фондоцентричною, або англосаксонською, моделлю роль банківської системи в механізмі економічного розвитку незначна (наприклад, у США, Великій Британії). Змішана модель займає проміжне становище на «шкалі переходу» від банкоцентричного фінансового ринку до системи з домінуванням фондового ринку. Ісламська модель характеризується порівняно спрощеною інституційною структурою фінансового ринку, його обмеженою ліквідністю, закритістю, уніфікацією фінансових інструментів, переважанням великих родинних інвесторів, відсутністю масових дрібних інвесторів та спекулянтів, фрагментарною участю банків. Банкоцентрична модель розвитку фінансового ринку поширена у країнах з трансформаційною економікою, для яких характерна недосконала правова система, фондоцентрична – переважно у країнах з розвинутою економікою [2, с. 58].

Процеси розвитку фінансового українського ринку вказують на те, що властивою до них є банкоцентрична модель. На переконання цього вказують обсяги ресурсів, які обертаються в банківському секторі і на фондовому ринку. Фондовий ринок характеризується,

насамперед, обсягом біржової торгівлі цінними паперами. За результатами торгів на організованому ринку протягом січня-грудня 2020 р. обсяг біржових контрактів з цінними паперами склав 335,41 млрд грн [3]. Активи банківського сектору станом на 1 січня 2021 р. склали 1 822,84 млрд грн [1].

Притаманна українському фінансовому ринку банкоцентрична модель відводить банкам визначальну роль у забезпеченні економічного зростання. Відповідний рівень розвитку банківського сектору прямо залежно чинить вплив на стан економіки. Прослідити і довести цю залежність можливо скориставшись результатами всебічного аналізу рівня капіталу банків та показника ВВП.

Достатній рівень капіталу є визначальним елементом стабільності банків та їхнього ефективного розвитку, оскільки: достатній рівень капіталу є ключовим елементом довіри до банківської системи, а отже, і до національних грошей; висококапіталізовані банки ефективніше виконують функцію розподілу ресурсів в економіці за рахунок економії на масштабах (економії витрат), мають значні інвестиційні можливості; добре капіталізовані банки виявляють певну інертність до проявів нестабільності у фінансових системах і таким чином забезпечують свою стабільність, перешкоджають поширенню так званих «кризових явищ»; достатній рівень капіталу для банку є ключовим чинником його конкурентоспроможності та фінансової стійкості [4]. ВВП прийнятий загальним макроекономічним показником оцінювання стану економічного розвитку.

Динамічний аналіз показників оцінки рівня капіталу банків та ВВП України у 2010–2020 рр. (табл. 1) вказує на щорічне зниження частки власного капіталу банків у ВВП зі значення 10,9% у 2010 р. до 5,1% у 2020 р.

Такі дані свідчать про низький рівень капіталізації банківського сектору, низький рівень конкурентоспроможності вітчизняних банків, відсутність стабільності функціонування. Важливим показником розвитку банківського сектору є переважання темпів зростання

власного капіталу банків на темпами зростання ВВП. Однак, за аналізований період не спостерігається стабільності у забезпеченні розвитку. За показником співвідношення темпів зростання власного капіталу та ВВП негативні тенденції у формуванні власного капіталу банків проявлялися у 2010 р. та впродовж 2015–2018 рр. (значення показника нижче значення «1»).

Переламним для банківської системи України став 2014 р. (рис. 1), період загострення російської агресії, що негативно позначилось і на банківському секторі проявом і загостренням кризових явищ: кількість банківських установ зменшилась вдвічі, а більшість, з тих що функціонували несли збитки.

Ситуації почала покращуватися з 2018 р., коли вперше за багато років діяльність українських банків стала знов прибутковою, що відбулось через зміни у політиці формування страхових резервів (за рахунок скорочення витрат) та поліпшення якості кредитного портфеля. Однак за висновками експертів, не зважаючи на тенденції нарощення джерел формування власного капіталу банків, «рівень капіталізації банківської системи України не відповідає масштабу завдань, що стоять перед нею (у першу чергу – забезпечення безумовного збереження заощаджень населення та коштів юридичних осіб і відновлення кредитування реального сектору економіки)» [6].

Абсолютним виміром стійкості діяльності банківського сектору є показник регуляторного капіталу, який призначений для захисту від ризиків, які бере на себе банк та покриття збитків від їх наслідків. Достатність регулятивного капіталу позначається на надійності банку, а вимоги законодавства щодо його розміру і нормативів виконання створює умови надійності та стабільності функціонування. Незважаючи на невисокі темпи нарощення докризового потенціалу банківського сектору України, механізми держави щодо регулювання діяльності банків, поступово повертає довіру населення, а самі банки стають рушійною силою у процесі перерозподілу та забезпечення фінансовими

Таблиця 1

Рівень власного капіталу банків та ВВП України, 2010–2020 рр.

Показник	Власний капітал, млн грн	Темпи зростання власного капіталу, %	Валовий внутрішній продукт, млрд. грн	Темпи зростання ВВП, %	Частка капіталу у ВВП, %	Співвідношення темпів зростання власного капіталу та ВВП	
Роки	2010	118212	99,12	1082569	118,5	10,9	0,8
	2011	137725	116,51	1316600	121,6	10,5	1,0
	2012	155487	112,90	1408889	107,0	11,0	1,1
	2013	170196	109,46	1454931	103,3	11,7	1,1
	2014	192599	113,16	1566728	107,7	12,3	1,1
	2015	148023	76,86	1979458	126,3	7,5	0,6
	2016	144431	97,57	2383182	120,4	6,1	0,8
	2017	170389	117,97	2982920	125,2	5,7	0,9
	2018	189400	111,20	3558706	119,3	4,2	0,9
	2019	197362	132,10	3974564	111,7	5,0	1,2
	2020	212577	107,71	4194102	105,5	5,1	1,0

Джерело: розраховано самостійно за даними [5]

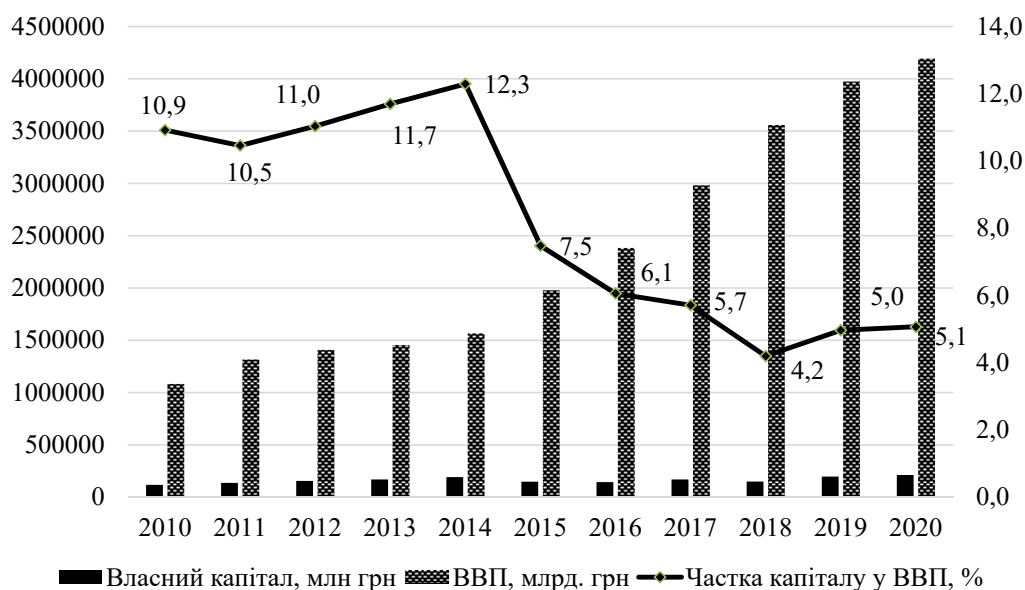

Рис. 1. Динаміка показників власного капіталу банків та ВВП України, 2010–2020 рр.
Джерело: [5]

ресурсами реальний сектор економіки. Відповідно до глосарію Національного банку України стабільність банківської системи (stability of banking system) – комплексна характеристика стану банківської системи, при якому реалізується її сутність і призначення в економічній системі країни, адекватно та ефективно виконуються її функції, а також забезпечується спроможність підтримувати рівновагу та відновлювати стан після зовнішніх потрясінь чи посилення диспропорцій, будь-яких відхилень від безпечних параметрів, спричинених кризовими явищами (спадом економіки, фінансовою кризою, трансформацією економіки тощо) [1]. Безперечним є факт того, що банківська система є тим ключовим важелем, який має сприяти відновлюванню стану економіки після сучасних зовнішніх та внутрішніх потрясінь.

Стан діяльності окремих банків у післякризовий період доводять спроможність банківського сектору посприяти відновленню балансу економічного зростання (табл. 2) [7–12].

Рівень достатності регулятивного капіталу досліджено за нормативами НБУ, які висуває вимоги до його наявності у сумі не менше 200 млн грн (Н1) та нормативу адекватності регулятивного капіталу (Н2), який має перевищувати 10%. Проаналізовані дані табл. 2 доводять, що банки не порушують дані нормативи, а їх стан характеризується здатністю своєчасно та в повному обсязі розрахуватися за взяті на себе зобов'язання. Виключенням стала діяльність ПриватБанку та Укресімбанку, норматив адекватності регулятивного капіталу для яких не була виконаний у 2016 р. і склав 2,1% та 9,89% відповідно. Однак дана статистика цілому

Таблиця 2

Показники достатності регулятивного капіталу окремих банків України

Банк	Показники	Роки				
		2016	2017	2018	2019	2020
ПриватБанк	Н1, млрд грн	3,14	17,6	19,6	19,2	35,3
	Н2, %	2,1	17,36	17,5	14,15	28,09
Укресімбанк	Н1, млрд грн	7,82	10,36	11,15	13,69	15,05
	Н2, %	9,89	13,91	12,75	20,2	23,27
Ощадбанк	Н1, млрд грн	18,15	33,33	20,14	12,97	18,23
	Н2, %	13,03	18,84	13,4	13,6	18,89
УкрСиббанк	Н1, млрд грн	5,87	6,35	6,41	6,11	7,25
	Н2, %	21,37	26,41	20,18	24,13	24,48
ОТП Банк	Н1, млрд грн	2,56	3,63	5,26	7,78	9,57
	Н2, %	12,3	15,1	18,4	24,6	25,4
Райффайзен Банк Аваль	Н1, млрд грн	9,49	10,48	11,28	10,67	10,47
	Н2, %	19,48	23,14	20,82	19,13	18,04
Укргазбанк	Н1, млрд грн	4,91	5,01	5,73	7,21	8,4
	Н2, %	18,57	13,3	12,07	15,23	14,31

незначно відбилася на довгостроковому рейтингу обох банків, оскільки станом на 2017 р. обидва банки знаходилися в статусі державних і своєчасна підтримка (докапіталізація ПриватБанку) акціонером в особі Держава України, дозволила стабілізувати ситуацію.

Забезпеченню фінансової стабільності як кожного окремого банку, так і банківської системи країни в цілому, сприяло запровадження НБУ з 1.12.2018 р. обов'язковим до виконання нормативу коефіцієнта покриття ліквідності (LCR). Розроблений Базельським комітетом з банківського нагляду у відповідь на глобальну фінансову кризу 2007–2008 рр. З 2015 р. норматив є обов'язковим для банків країн ЄС відповідно до положень CRR/CRD IV. На сьогодні LCR запроваджено у 45 країнах світу, у тому числі в тих, які не є членами Базельського комітету з банківського нагляду. Він більш ефективно за діючі нормативи відображає рівень стійкості банку до короткострокових шоків ліквідності – характерного для кризових періодів, коли відбувається значний відплив коштів клієнтів. Виконання LCR свідчатиме, що банк забезпечений ліквідністю в обсязі, достатньому для повного виконання ним зобов'язань упродовж 30 днів в кризових умовах. Нормативи LCR відповідають загальноприйнятим у світі підходам оцінки ліквідності і є зрозумілими для міжнародних інвесторів [1]. Використання даного нормативу дає можливість передбачати і прогнозувати ризики ліквідності з урахуванням майбутніх надходжень і потреб в ліквідних коштах і тим самим забезпечити фінансову стабільність банків за рахунок попередження і зниження ризику ліквідності [13, с. 109].

За нормативним значенням LCR має перевищувати 100%. Аналіз діяльності банків, з періоду запровадження даного нормативу (рис. 2), вказує на відсутність порушень коефіцієнту покриття ліквідності. Тобто на тлі загострення кризових явищ, викликаних наслідками пандемії COVID 19, українські банки зберігають здатність їх подолання та виконати зобов'язання в короткостроковій перспективі.

Значення коефіцієнта покриття ліквідності за даними аналізу перевищує норматив у 100% для дослідженої групи банків, більшість з них досягає середнього значення LCR у 300%. Але недостатньо ефективним слід вважати політику Укресімбанку щодо формування рівня ліквідності, адже занадто високі значення показника LCR (584,2% у 2018 р. та 839,1% у 2019 р.) свідчать про недостатню ефективність використання активів банку.

Загалом слід підсумувати, що покращення стану функціонування банківського сектору в Україні, має забезпечити стабілізацію економічного розвитку за умови заглиблення фінансової сфери у процес формування ВВП. Наявність зв'язку між змінами ВВП залежно від зростання чи зменшення суми власного капіталу банківської системи країни здійснимо на основі підходу запропонованого в роботах О. Лисенок та М. Диби [14; 15]. Синтетичним показником оцінювання такого впливу пропонується використовувати β -коефіцієнт, який дозволить виявити не лише наявність зв'язку, а й ступінь залежності між ними.

Пропонуємо методичний підхід до розрахунку показника чутливості (β) застосувати до загального аналізованого періоду 2010–2020 рр. і дослідити його зміни в

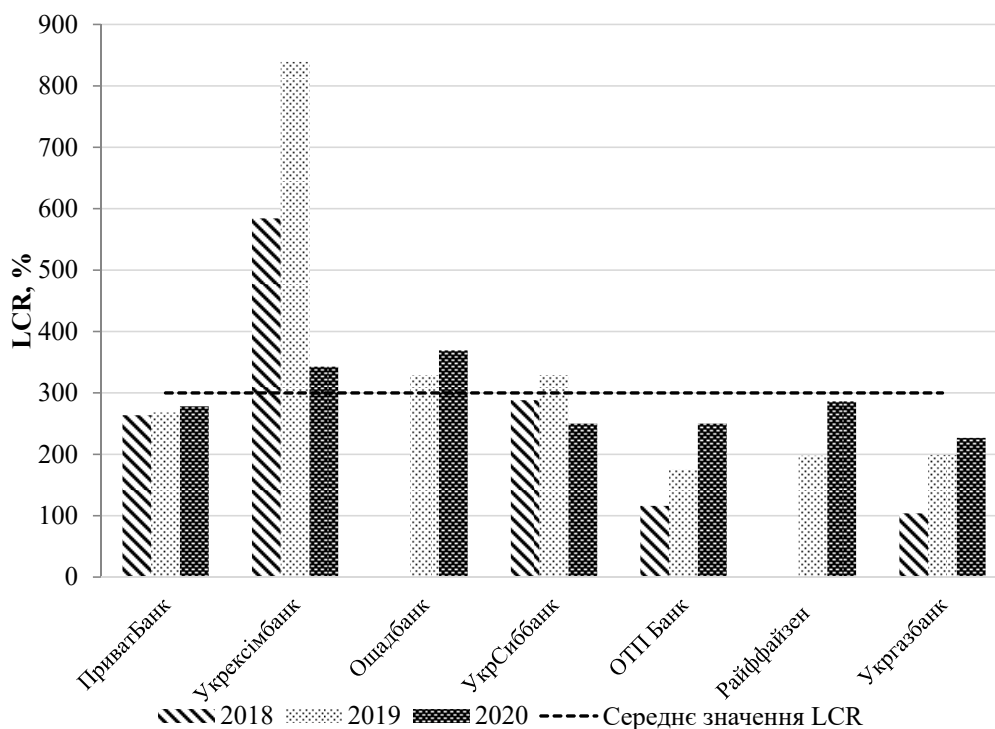

Рис. 2. Динаміка показника LCR банків України, 2018–2020 рр.

періоди, розділені на «докризисний» стан 2010–2015 рр. та «післякризовий» – 2016–2020 рр. Назви періодів є умовними, оскільки період 2010–2015 рр. – є часом реабілітації наслідків глобальної фінансової кризи 2007–2008 рр., яка було обтяжена у 2014 р. подіями на Сході країни; 2016–2020 рр. – розпочавши процес відновлення, вступив у нову фазу кризи, яка масштабно проявляється через пандемію COVID-19 (табл. 3). Умовно валовий внутрішній продукт (ВВП) позначимо через Y , показник власного капіталу банку (ВКБ) – X .

Критеріями оцінювання показника β є: якщо $\beta = 0$ – це означає, що зміна ВВП не залежить від зміни власного капіталу банків; якщо коефіцієнт бета знаходиться в межах $0 < \beta < 1$ – це означає, що зміна ВВП помірковано залежить від зміни власного капіталу банків; якщо $\beta = 1$ – це означає, що ВВП зростає рівно на стільки, на скільки зростає власний капітал банків; якщо $\beta > 1$, то ВВП буде зростати швидшими темпами ніж власний капітал банків [14, с. 265–266].

Критерієм оцінювання наявності зв'язку між власним капіталом банків та ВВП є коефіцієнт кореляції (R), який має перевищувати значення 0,7; що свідчить про тісний зв'язок між показниками. За даними табл. 3 для періоду 2010–2015 рр. його значення склало 0,36; а отже не можливо вказати на наявність залежності зростання (зниження) рівня ВВП від розміри власного капіталу банків. Таку ситуацію можна пояснити низьким рівнем розвиненості фінансового ринку України та переважання джерел його формування за рахунок діяльності реального сектору економіки. Посилення ролі сфери послуг у формуванні ВВП в наступні періоди змінило ситуацію на протилежну. Коефіцієнт кореляції за аналізовані 2016–2020 рр. склав 0,79. Отже можемо констатувати факт наявності зв'язку між зростанням розміру власного капіталу банків та рівнем ВВП. Саме на позитивні зміни слід вказати, адже показник β склав достатнє високе

значення (22,3), а отже прискорення темпів нарощення власного капіталу банків має сприяти зростанню ВВП, ще більшими темпами. Загальний аналіз коефіцієнта чутливості за період 2010–2020 рр. підтверджує запропоновано гіпотезу. Зв'язок між показниками достатньо тісний (коефіцієнт кореляції дорівнює 0,74); значення показник чутливості перевищує одиницю і складає 18,5.

Висновки. Проведене дослідження, покликане для обґрунтування впливу та значення фінансової системи країни, зокрема банківського сектору, на її економічний розвиток, доводить необхідність запровадження заходів із підтримки та регулювання розвитку даного сектору. Рівень капіталізації банків залежить не лише від ефективної їх діяльності, вона має забезпечуватися підтримкою держави у сфері доступності кредитів, привабливості депозитів, мінімізації ризиків в сфері прояву політичної та економічної нестабільності. Місія стратегії розвитку фінансового ринку України, яка визначає його драйвером сталого та інклюзивного розвитку економіки України та сприяє підвищенню добробуту громадян через забезпечення ефективного акумулювання, розподілу та обігу фінансових ресурсів в економіці [1], посилює висновки щодо визначення сталості фінансового сектору ключовим важелем економічного розвитку держави, але при цьому залишаються проблеми, які гальмують подальший розвиток: кредитна активність банків та небанківських фінансових установ відновлюється, але їхній внесок в економічне зростання має бути більшим; кредитування реального сектору банківськими та небанківськими фінансовими установами стримується недостатнім захистом прав кредиторів, а також проблемою непрацюючих кредитів; значна частка державного сектору обмежує конкуренцію на ринку банківських послуг; державна підтримка кредитування реального сектору економіки, передусім малих та середніх підприємств,

Таблиця 3

Результати оцінювання коефіцієнта чутливості (β) до змін показників власного капіталу банків та ВВП

Показники		Періоди		
Назва	Формула розрахунку	2010–2015 рр.	2016–2020 рр.	2010–2020 рр.
Середнє значення ВВП, млрд грн	$\bar{Y} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N y_i$	1468195,8	3418694,8	2008256,357
Середнє значення ВКБ, млрд грн		153707	182831,8	147700,5714
Коваріація змінних Y та X	$COV(X, Y) = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N (x_i - \bar{X}) ** (y_i - \bar{Y})$	2785406321	15449586614	43350837992
Стандартне відхилення показника Y	$\sigma = \sqrt{\frac{1}{N} \sum_{i=1}^N (x_i - \bar{X})^2}$	298824,4	740276,4	1217201,6
Стандартне відхилення показника X		25827,4	26308,2	48402,4
Коефіцієнт кореляції	$R = \frac{COV(X, Y)}{\sigma_x * \sigma_y}$	0,36	0,79	0,74
Коефіцієнт β	$\beta = \frac{R * \sigma_y}{\sigma_x}$	4,2	22,3	18,5

залишається фрагментованою та недостатньо ефективною; фондовий ринок очищений і прозорий, однак обсяги операцій з акціями і облігаціями підприємств є

дуже низькими; інфраструктура ринків капіталу та організованих товарних ринків залишається неефективною та недостатньо розвинутою.

Список літератури:

1. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/> (дата звернення: 06.05.2021)
2. Гарбар Ж. Обґрунтування вибору моделі розвитку фінансового ринку України. *Збірник наукових праць ЧДТУ. Серія: Економічні науки*. 2014. Вип. 37. Ч. III. С. 58–67.
3. Офіційний сайт Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/news/insights/> (дата звернення: 07.05.2021)
4. Тимошенко О.П. Особливості капіталізації банківської системи в умовах трансформаційної економіки. *Актуальні проблеми економіки*. 2007. № 11 (77). С. 167–171.
5. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/> (дата звернення: 07.05.2021)
6. Шемаєва Л.Г. Проблеми та перспективи зміцнення стійкості фінансової системи України. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-05/rozgornuta-versiya-dopovidi-shemaevoi-l.g.pdf> (дата звернення: 05.05.2021)
7. Офіційний сайт ПриватБанку. URL: <https://privatbank.ua/> (дата звернення: 05.05.2021)
8. Офіційний сайт Укресімбанку. URL: <https://www.eximb.com/> (дата звернення: 05.05.2021)
9. Офіційний сайт Ошадбанка. URL: <https://oschadbank.ua/ua/> (дата звернення: 05.05.2021)
10. Офіційний сайт ОТП Банку. URL: <https://ru.otpbank.com.ua/> (дата звернення: 05.05.2021)
11. Офіційний сайт Райффайзен Банк Аваль. URL: <https://www.aval.ua/> (дата звернення: 05.05.2021)
12. Офіційний сайт Укргазбанк. URL: <https://www.ukrgasbank.com/> (дата звернення: 05.05.2021)
13. Руденко О., Волкова В. Особливості управління ліквідністю банків України в умовах запровадження нормативу LCR. *Економіка і організація управління*. 2018. № 2 (30). С. 103–110.
14. Лисенок О. Капіталізація вітчизняних банків та вплив на валовий внутрішній продукт. *Вісник ЖДТУ*. 2013. № 2 (64). С. 261–266.
15. Диба М. Капіталізація банківської системи як чинник підвищення надійності економіки України. *Фінанси України*. 2008. № 6. С. 77–88.

References:

1. Oficijnyj sajт Nacionalnogo banku Ukrayiny [Official site of the National Bank of Ukraine]. Available at: <https://bank.gov.ua/> (accessed 06 April 2021).
2. Garbar Zh. (2014) Obgruntuvannya vyboru modeli rozvytku finansovogo rynku Ukrayiny [Justification of the choice of the model of development of the financial market of Ukraine]. *Zbirnyk naukovyx prac ChDTU. Seriya: Ekonomichni nauky*, no. 37, p. III, pp. 58–67. (in Ukrainian)
3. Oficijnyj sajт Nacionalnoyi komisiyi z cinnyx paperiv ta fondovogo rynku [Official site of the National Commission on Securities and Stock Market]. Available at: <https://www.nssmc.gov.ua/news/insights/> (accessed 07 April 2021).
4. Tymoshenko O.P. (2007) Osoblyvosti kapitalizaciyi bankivskoyi systemy v umovax transformacijnoyi ekonomiky [Features of capitalization of the banking system in a transformational economy]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 1 (77), pp. 167–171.
5. Oficijnyj sajт Ministerstva finansiv Ukrayiny [Official site of the Ministry of Finance of Ukraine]. Available at: <https://index.minfin.com.ua/> (accessed 07 April 2021).
6. Shemayeva L. G. Problemy ta perspektivy zmichnennya stijkosti finansovoyi systemy Ukrayiny [Problems and prospects of strengthening the stability of the financial system of Ukraine]. Available at: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-05/rozgornuta-versiya-dopovidi-shemaevoi-l.g.pdf> (accessed 05 April 2021). (in Ukrainian)
7. Oficijnyj sajт PryvatBanku [Official site of PrivatBank]. Available at: <https://privatbank.ua/> (accessed 05 April 2021).
8. Oficijnyj sajт Ukreksimbanku. [Official site of Ukreximbank]. Available at: <https://www.eximb.com/> (accessed 05 April 2021).
9. Oficijnyj sajт Oshhadbanka. [Official site of Sberbank]. Available at: <https://oschadbank.ua/ua/> (accessed 05 April 2021).
10. Oficijnyj sajт OTP Banka. [Official site of OTP Bank]. Available at: <https://ru.otpbank.com.ua/> (accessed 05 April 2021).
11. Oficijnyj sajт Rajffajzen Bank Aval [Official site of Raiffeisen Bank Aval]. Available at: <https://www.aval.ua/> (accessed 05 April 2021).
12. Oficijnyj sajт Ukrgazbank. [Official site of Ukrgasbank]. Available at: <https://www.ukrgasbank.com/> (accessed 05 April 2021).
13. Rudenok O., Volkova V. (2018) Osoblyvosti upravlinnya likvidnistyu bankiv Ukrayiny v umovax zaprovadzhennya normatyvu LCR [Features of liquidity management of banks of Ukraine in the conditions of introduction of the LCR standard]. *Ekonomika i organizacziya upravlinnya*, no. 2 (30), pp. 103–110.
14. Lysenok O. (2013) Kapitalizaciya vitchyznyanyx bankiv ta vplyv na valovyj vnutrishnij produkt [Capitalization of domestic banks and the impact on gross domestic product]. *Visnyk ZhDTU*, no. 2 (64), pp. 261–266.
15. Dyba M. (2008) Kapitalizaciya bankivskoyi systemy yak chynnyk pidvyshhennya nadijnosti ekonomiky Ukrayiny [Capitalization of the banking system as a factor in improving the reliability of Ukraine's economy]. *Finansy Ukrayiny*, no. 6, pp. 77–88.

Васютинська Л.А.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри проєктного менеджменту,
Одеський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління
при Президентіві України

Vasyutynska Lyudmila

Odessa Regional Institute of Public Administration
NAPA under the President of Ukraine

ФІНАНСУВАННЯ ІНФРАСТРУКТУРНИХ ПРОЄКТІВ НА ЗАСАДАХ ПУБЛІЧНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА: ФОРМИ ТА ІНСТРУМЕНТИ

FINANCING OF PUBLIC INFRASTRUCTURE PROJECTS ON THE BASIS OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP: FORMS AND TOOLS

У статті обґрунтовано суть проєктного фінансування інфраструктури на засадах публічно-приватного партнерства та досліджено форми і інструменти, які використовується у ході фінансової взаємодії публічного і приватного партнерів. Пояснено розуміння публічного інфраструктурного проєкту через розмежування його за цільовим спрямуванням та відповідно до зміни існуючого об'єкта нерухомості. Розкрито особливості реалізації публічних інфраструктурних проєктів. Досліджено основні засоби державної підтримки щодо фінансування проєктів публічно-приватного партнерства. З огляду на існуючу практику обґрунтовано інструменти інвестування інфраструктурних проєктів для публічного інвестора та приватного партнера. Розглянуто практику фінансування TIF-проєктів та визначено можливості їх застосування в Україні.

Ключові слова: публічно-приватне партнерство, інфраструктурний проєкт, фінансові інструменти, публічний партнер, приватний партнер.

В статье обоснована суть проектного финансирования инфраструктуры на основе государственно-частного партнерства, а также исследованы формы и инструменты, которые используются в ходе финансового взаимодействия публичного и частного партнеров. Объяснено понимание публичного инфраструктурного проекта посредством разграничения его по целевому направлению и в соответствии с изменением существующего объекта недвижимости. Раскрыты особенности реализации публичных инфраструктурных проектов. Исследованы основные средства государственной поддержки по финансированию проектов государственно-частного партнерства. Учитывая существующую практику, обоснованы инструменты инвестирования инфраструктурных проектов для публичного инвестора и частного партнера. Рассмотрена практика финансирования TIF-проектов и определены возможности их применения в Украине.

Ключевые слова: государственно-частное партнерство, инфраструктурный проект, финансовые инструменты, публичный партнер, частный партнер.

The significance of public-private partnership for the development of the socio-economic system of the state is extremely high, as public-private partnership can and should be positioned as one of the financial mechanisms capable of providing not only extensive but also intensive economic growth of territories and regions mainly for by financing the development of transport, social, service infrastructure and utilities, as well as to promote accelerated modernization in high-tech sectors of the national economy. In the article, the essence of project financing of infrastructure based on public-private partnership is substantiated, as well as the forms and tools that are used in the course of financial interaction between public and private partners are investigated. The essence of project financing of infrastructure based on public-private partnership is substantiated, the forms and tools that are used in the course of financial interaction between public and private partners as well are investigated. The understanding of a public infrastructure project is explained through differentiating it according to the goal direction and in accordance with the change of the existing real estate object. The main means of state support for financing public-private partnership projects is investigated. Taking into account the existing practice, it is reasonable to invest in infrastructure projects for a public investor and a private partner. The increased risks of the private partner are due to the fact that public-private partnership projects provide a higher cost of the project compared to budget funding. In addition, it is worth noting the potential cost of the project after to contract, taking into account the variability of the external environment. The practices of implementing TIF-projects are investigated and the essence of the financing instruments used for this are disclosed. The peculiarity of the application of TIF-projects is that these are used by local governments for the development of local territories or individual districts. These investigations provide opportunity to determine the conditions for the application of financing the increase in the tax rate in Ukraine.

Key words: public-private partnership, infrastructure project, financial instruments, public partner, private partner.

Постановка проблеми. Значимість публічно-приватного партнерства (ППП) для розвитку соціально-економічної системи держави є вкрай великою, оскільки

ППП може і повинно позиціонуватися як один із фінансових механізмів, здатних забезпечити не тільки екстенсивне, а й інтенсивне економічне зростання те-

риторій та регіонів, головним чином, за рахунок фінансування розвитку транспортної, соціальної, сервісної інфраструктури та комунальних послуг, а також сприяти прискореній модернізації у високотехнологічних галузях національної економіки. Водночас поява нових форм взаємовідносин між економічними агентами, постійне ускладнення соціально-економічної життя у цілому, потреба модернізації діючої інфраструктури на тлі обмеженості бюджету не дають змоги повною мірою виконувати державою свої функції, тому виникає потреба у залученні приватного капіталу. Водночас поступальний розвиток ринкових відносин змушує бізнес шукати нові об'єкти для інвестування з метою збільшення прибутків. Вигоди, які можуть виявитися від взаємодії цих зацікавлених сторін у ході вирішення соціально-економічних проблем, забезпечують синергетичний ефект для суспільства. Необхідність формування ефективних механізмів фінансування, які базуються на балансі інтересів і принципах максимізації взаємних вигід, визначає актуальність тематики дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематикою організації і функціонування публічно-приватного партнерства переймаються дослідники різних сфер наукових інтересів, зокрема В. Геєць, А. Десяло, М. Дерябіна, М. Клинова, С. Перегудов, С. Черевіков.

Здобутки науковців у рамках дослідженої тематики є досить значними, особливо у питаннях розкриття суті державно-приватного партнерства, визначення його переваг, форм реалізації і регулювання, з'ясування форм і методів взаємодії держави та бізнесу, оцінки поточного стану розвитку ППП в Україні, дослідження зарубіжного досвіду та ін.

Попри значну кількість напрацювань у цій сфері, низку актуальних завдань у ракурсі окресленої проблематики не розв'язано. Зокрема, потребують вивчення особливості проектного фінансування ППП з огляду на розкриття суті інфраструктурного проекту та його фінансового забезпечення.

Мета статті полягає в обґрунтуванні суті проектного фінансування інфраструктури на засадах ППП і дослідженні форм та інструментів, які використовуються у ході фінансової взаємодії публічного та приватного партнерів.

Виклад основного матеріалу. Як зазначається в літературних джерелах, вкладення капіталів в інфраструктурні проекти не набуло активності серед інституціональних вкладників і приватних економічних агентів, хоча потреба в такій інвестиційній діяльності з огляду на період життєвого циклу інфраструктурних активів існує.

За оцінками Світового банку, десятивідсоткове зростання інфраструктурних активів безпосередньо веде до збільшення ВВП від 1% до 10% [1], а отже, недостатня або слаборозвинена інфраструктура являє собою одну з найбільших перешкод для соціально-економічного розвитку держави.

Партнерство держави з приватними економічними агентами передбачає узгодженість їхніх цілей щодо

одержання вигід від цієї взаємодії. При цьому ефективність узгодженості залежить від достатньої і надійної передачі ризиків приватному партнеру. Окрім того, уряд визначає якість і кількість послуг, необхідних від приватного партнера, якому можуть бути доручені проектування, будівництво, фінансування, експлуатація, управління інфраструктурними активами, а також надання послуг державі або населенню, що використовує цей інфраструктурний актив.

Для з'ясування предмету проектного фінансування є сенс поглибити розуміння публічного інфраструктурного проекту через розмежування їх за цільовим спрямуванням:

- проекти, що спрямовані на забезпечення транспортної інфраструктури, наприклад тунелі, мости, порти, дороги, залізничні системи і мережева інфраструктура;

- проекти з надання комунальних послуг, наприклад виробництво електроенергії, видалення відходів, централізоване тепlopостачання, водопостачання і телекомунікації;

- соціальні проекти, об'єктом яких є соціальна та сервісна інфраструктура, яку, своєю чергою, можна розділити на стандартні активи, наприклад адміністративні будівлі, і активи за індивідуальним замовленням, наприклад школи, університети, лікарні та великі культурні установи.

Ще одна особливість проектного фінансування інфраструктури полягає у розмежуванні проектів відповідно до зміни існуючого об'єкта нерухомості. Йдеться про greenfield-проекти та brownfield-проекти. Перші являють собою девелопмент індустріальних територій (освоєння нових, незабудованих територій), тобто девелопер не обмежений у можливостях використання території з огляду на існування старих активів. Інші – це проекти, які мають за мету створення нового активу на основу існуючої інфраструктури, тобто являють собою редевелопмент індустріальних територій, екобаланс яких порушений у результаті господарської діяльності. Переваги перших і других досить розмиті, хоча на перший погляд brownfield-проекти є більш капіталомісткими, ніж greenfield-проекти, але не слід відкидати переваги brownfield-проектів з огляду на існуючі комунікаційні мережі, які можуть біти використані під час реалізації такого проекту.

В останні десятиліття модель публічно-приватного партнерства використовувалася урядами в усьому світі як засіб для інвестування в публічну інфраструктуру. Причини застосування ППП у цьому сенсі не потребують доказів, адже держава знижує свої ризики за рахунок приватного партнера і, крім цього, капітальні витрати також знижуються у рамках життєвого циклу активу. Проте приватний партнер, беручи на себе додаткові ризики, хоче отримати певні вигоди й одержати дохід. Саме такий контекст закладається в угоду між державою та приватним партнером. Однак ці переваги мають свою ціну. Підвищені ризики приватного партнера зумовлені тим, що проекти ППП передбача-

ють більш високу вартість проєкту порівняно з бюджетним фінансуванням. Окрім цього, варто звернути увагу на потенційне подорожчання проєкту після укладення контракту з огляду на мінливість зовнішнього середовища.

Обґрунтування моделі ППП для фінансування інфраструктури відрізняється від країни до країни. Для деяких країн ППП – спосіб оптимального перерозподілу бюджетних коштів у зв'язку з неможливістю здійснювати бюджетне інвестування, оскільки фонди капітальних видатків у структурі бюджету є досить обмеженими. Для інших причина полягала в тому, щоб отримати максимальне співвідношення ціни й якості.

Реалізація публічних інфраструктурних проєктів має свої особливості, які полягають у тому, що держава є найбільш зацікавленою стороною в реалізації такого проєкту, оскільки у результаті отримуються суспільні блага. Загальна мета державного суб'єкта щодо продукту проєкту полягає у створенні найбільш можливої цінності від вкладених коштів. При укладанні договору між державним представником і приватним партнером оцінюються ризики проєкту і визначається та їх частина, яка може бути передана кожному з партнерів.

Проєктне фінансування може використовуватися в усіх моделях ППП, оскільки будь-який проєкт має бути забезпечений ресурсами, у тому числі й фінансовими коштами, а отже, через фінансовий механізм здійснюється залучення інвестицій і управління ними впродовж життєвого циклу проєкту.

Якщо досліджувати потенційні інструменти фінансування публічних інфраструктурних проєктів, то традиційна класифікація фінансових інструментів передбачається положеннями Міжнародного стандарту фінансової звітності, але в українських реаліях такий інструментарій не застосовується в повному обсязі. Державна підтримка з огляду на норми закону «Про державно-приватне партнерство» [2] обмежується низкою заходів стосовно приватного партнера. Ці заходи фінансуються в рамках укладених угод через такі форми забезпечення:

- надання гарантій, тобто відповідальність за взяті приватним партнером зобов'язання несе публічний партнер, формуючи гарантований державний борг;

- програмно-цільове бюджетування, тобто у рамках бюджетних програм відповідного бюджету здійснюється фінансування визначених заходів на безповоротній основі (наприклад, через субсидіювання або здійснення державних закупівель);

- використання державної та комунальної власності з метою фінансування будівництва, реконструкції, реставрації, капітального ремонту, технічного переоснащення тощо об'єктів суміжної інфраструктури (залізничних, автомобільних шляхів, ліній зв'язку, засобів тепло-, газо-, водо- та електропостачання, інженерних комунікацій тощо).

З огляду на існуючу практику, потенційними інструментами інвестування інфраструктурних проєктів для публічного інвестора можуть бути такі:

- придбання акцій проєктної компанії публічним партнером із метою отримання частини прибутку від операційної діяльності, що посилює інституціональну структуру інфраструктурного проєкту. Такий механізм зазвичай реалізується за допомогою бюджетних інвестицій;

- бюджетні кредити, які надаються приватному партнеру під повне ліквідне забезпечення. На практиці такий інструмент є альтернативою субвенціям, але на відміну від останніх він відповідає принципам платності, строковості та зворотності;

- TIF-позики (Tax Increment Financing – TIF) або фінансування за рахунок боргу в очікуванні майбутніх податкових платежів, які за обсягом забезпечать повернення вкладених коштів [3].

Якщо перші два інструмента є застосовуваними у тій або іншій мірі в українській практиці, то TIF-проєкти не мають поширення в Україні. Слід звернути увагу, що TIF-проєкти є інструментом органів місцевого самоврядування і використовуються для розвитку території або окремих районів.

Для з'ясування переваг щодо використання такого інструменту досліджувався міжнародний досвід, з огляду на який визначено його способи використання:

- випуск TIF-облігацій. Виникаючи зобов'язання погашаються за рахунок майбутніх податкових платежів. Відмінною рисою таких облігацій є відсутність рейтингу, що робить їх більш прибутковим і водночас більш ризиковим фінансовим інструментом [4, с. 54]. Існує практика, коли органи місцевого самоврядування здійснюють рефінансування, тобто викупають TIF-облігації без рейтингової оцінки з більш високим купоном і заміняють їх облігаціями інвестиційного напрямку з більш низькою процентною ставкою, як тільки проєкт стабілізується і вийде за межі ризиків розвитку. На цьому етапі місцевий уряд вважає, що рівень ризику проєкту досяг прийнятного рівня і його доцільно «включити» у свою загальну базу зобов'язань;

- надання позики на створення інфраструктури, яка погашається за рахунок майнових платежів у зв'язку з використанням активу як продукту інфраструктурного проєкту [5, с. 4–6].

Практика реалізації TIF-проєктів досить поширена у США, Канаді, Великобританії та Індії. У США, наприклад, на основі TIF набули поширення інфраструктурні проєкти з підвищення енергоефективності діючих електростанцій, розвитку локальних територій та ін.

В Україні використання такого інструменту, як TIF-проєкти, неможливо на нинішньому етапі, оскільки існують обмеження адміністративного характеру. По-перше, йдеться про адміністративні бар'єри, які виникають у зв'язку з проблемами щодо розмежування повноважень між різними рівнями бюджетної системи. По-друге, виникає необхідність у створенні державних інвестиційних фондів, що потребує певного законодавчого забезпечення. По-третє, існує складність в обліку і розподілі податкових надходжень із причин відсутності роздільного обліку податків.

Проте досвід використання ТІФ-проектів можливо адаптувати до використання в Україні через формування державних інвестиційних фондів, джерелами фінансування яких можуть бути компенсаційні виплати, одержувані у вигляді платні за використання активу, створеного на засадах ППП через проектне фінансування (наприклад, плата за проїзд через міст, плата за використання шляхів, плата за електроенергію або водопостачання тощо).

Якщо досліджувати джерела фінансування приватного партнера, то варто зауважити, що інструменти є – акції та довгострокові позики.

Учасники фінансового ринку виходячи з існуючої практики фінансування інфраструктурних проектів на засадах ППП становлять найбільшу питому вагу (60–80%) через використання таких фінансових інструментів, як акції та довгострокові кредити. Безумовно, для цього національні фондові ринку мають бути достатньо розвинуті.

Порівняно з традиційними корпоративними облігаціями проектні облігації у світовій практиці мають такі відмінності [6, с. 24]:

- цільове використання коштів інвесторів;
- прив'язка до експлуатації конкретних об'єктів;
- підвищена надійність у зв'язку зі складним механізмом розподілу ризиків;
- довгостроковий період обороту, який залежить від терміну будівництва (реконструкції) інфраструктурного об'єкта і періоду його експлуатації/окупності;

– забезпечення облігаційного випуску, у тому числі державними гарантіями, заставами майнових прав, страхуванням ризиків, банківськими гарантіями, поручительствами та іншими способами забезпечення.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти висновку, що використання фінансового механізму партнерства викликано об'єктивною необхідністю забезпечення економічного зростання за допомогою консолідації фінансових ресурсів бізнесу і держави з метою фінансування соціально та економічно значущих проектів за мінімального рівня ризиків і з оптимальними витратами.

Проект – це форма ППП, яка має відміну від інших форм, оскільки існує в чітко обмежених часових рамках, як правило, охоплює кілька видів діяльності, а також несе значні ефекти (у тому числі зовнішні).

Під час реалізації ППП-проекту шляхом застосування різного фінансового інструментарію у забезпеченні інфраструктури приватний партнер отримує можливість здійснювати господарську діяльність, пов'язану з експлуатацією суспільно значущих об'єктів, що дає йому можливість отримувати фінансові потоки від експлуатації цих об'єктів і в такий спосіб формувати свій прибуток.

Досліджувана проблематика є достатньо широкою і потребує подальшого дослідження. Зокрема, до питань, які потребують поглиблення, можна віднести такі, як аналіз та контроль ефективності інвестицій, спрямованих на фінансування інфраструктурних проектів на засадах ППП.

Список літератури:

1. Beckers Frank. *Symbulos Infrastructure Consultancy External Adviser to McKinsey & Company: New approach to infrastructure PPP*, 2015. 56 p.
2. Про державно-приватне партнерство : Закон України від 01.07.2010 № 2404-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 40. Ст. 524.
3. Richard F. Dye, David F. Merriman. *Tax Increment Financing A Tool for Local Economic Development*. Retrieved. URL: <https://www.lincolinst.edu/sites/files/pubfiles/tax-increment-financing-lla060102.pdf> (дата звернення: 28.03.2021).
4. Ларионова И.В., Лаврушин О.И. *Формирование финансовой поддержки банками и финансовыми организациями инвестиционных проектов и мероприятий по энергосбережению и повышению энергоэффективности: монография / под ред. И.В. Ларионовой*. Москва : КноРус, 2017. 119 с.
5. Eldrup A., Schütze P.A. *Path to economic growth and development of the Danish welfare model*. Copenhagen : DJØF Publishing. 2013. 116 p.
6. Манкулова Ж. *Альтернативные источники финансирования инфраструктурных проектов. Корпоративный юрист*. 2008. № 10. С. 24–26.

References:

1. Beckers Frank (2015) *Symbulos Infrastructure Consultancy External Adviser to McKinsey & Company: New approach to infrastructure PPP*, 2015.
2. Pro derzhavno-pryvatne partnerstvo : Zakon Ukrainy vid 01.07.2010 №2404-VI [On public-private partnership: Law of Ukraine of 01.07.2010 42404-VI]. *Verkhovna Rada Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, no. 40, p. 524. (in Ukrainian).
3. Richard F. Dye, David F. Merriman. *Tax Increment Financing. A Tool for Local Economic Development*. Available at: <https://www.lincolinst.edu/sites/files/pubfiles/tax-increment-financing-lla060102.pdf> (accessed 28 April 2021).
4. Laryonova, Y.V., Lavrushyn, O.Y. (2017) *Formirovanie finansovoy podderzhki bankami i finansovymi organizatsiyami investitsionnykh projektov i meropriyatij po energosberezheniyu i povysheniyu energo-effektivnosti* [Formation of financial support by banks and financial organizations for investment projects and measures for energy saving and energy efficiency]. Moscow: KnoRus. (in Russia)
5. Eldrup A., Schütze P.A. (2013) *Path to economic growth and development of the Danish welfare model*. Copenhagen: DJØF Publishing.
6. Mankulova Zh. (2008) *Alternativnye istochniki finansirovaniya infrastrukturykh projektov* [Alternative sources of financing for infrastructure projects]. *Korporativnyi yuryst*, vol.10, pp. 24–26. (in Russia)

Данік Н.В.

кандидат економічних наук, доцент,
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

Новак К.С.

студентка,
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

Яковенко А.В.

студентка,
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

Danik Nataliia, Novak Kateryna, Yakovenko Anastasiia

V.O. Sukhomlynskyi National University of Mykolaiv

ОЦІНКА РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ НЕСТІЙКОСТІ

EVALUATION OF FUNCTIONAL PERFORMANCE OF THE BANKING SYSTEM OF UKRAINE IN CONDITIONS FINANCIAL INSTABILITY

У статті висвітлено проблеми функціонування банківського сектору України протягом 2018–2021 рр. як одного із визначальних секторів фінансового ринку та національної економіки у цілому. Під час аналізу стану банківського сектору встановлено закономірності та загальні тенденції функціонування банківського сектору України, проведено відповідні розрахунки. Охарактеризовано вплив світових фінансових криз на діяльність банківських структур, які повинні функціонувати в умовах постійної фінансової нестабільності. Розраховано основні показники прибутковості, рентабельності та нормативні коефіцієнти ліквідності, на основі яких авторами складено рейтинг стабільності банківських структур в динаміці за останні три роки. Ураховуючи сучасну ситуацію в банківському секторі України, визначено основні проблеми його функціонування та описано перспективи розвитку банківської галузі країни.

Ключові слова: банківська система, банківський сектор, економічні нормативи, прибутковість, рентабельність, нестабільність, криза.

В статье освещены проблемы функционирования банковского сектора Украины в течение 2018–2021 гг. как одного из основных секторов финансового рынка и национальной экономики в целом. При анализе состояния банковского сектора установлены закономерности и общие тенденции функционирования банковского сектора Украины, проведены соответствующие расчеты. Охарактеризовано влияние мировых финансовых кризисов на деятельность банковских структур, которые должны функционировать в условиях постоянной финансовой нестабильности. Рассчитаны основные показатели прибыльности, рентабельности и нормативные коэффициенты ликвидности, на основе которых авторами составлен рейтинг стабильности банковских структур в динамике за последние три года. Учитывая современную ситуацию в банковском секторе Украины, определены основные проблемы его функционирования и описаны перспективы развития банковской отрасли страны.

Ключевые слова: банковская система, банковский сектор, экономические нормативы, прибыльность, рентабельность, нестабильность, кризис.

The article covers the problems of the functioning of the banking sector of Ukraine during 2018–2021, as one of the main sectors of the financial market and the national economy as a whole. When analyzing the state of the banking sector, regularities and general trends in the functioning of the banking sector of Ukraine have been established, and appropriate calculations have been made. The impact of global financial crises on the activities of banking structures, which must operate in conditions of constant financial instability, is described. Today, the whole world, including Ukraine, is on the verge of a global financial and economic crisis. This raises the question of whether Ukrainian banks have the necessary margin of resilience to vulnerabilities to the financial and economic crisis. In recent years, the functioning and development of the banking system has been characterized by increased financial stability, the level of bank capitalization, liquidity, some improvement in asset quality, reducing risks in banking, as well as the presence of positive structural changes. Today, Ukraine's banking system operates in a complex socio-economic and legal environment, most of which - macroeconomic instability, irrational structure of the industrial complex, the crisis of science and technology, imperfect fiscal and monetary policy, low level of effective demand - complicate sustainable development banking sector and increase competitiveness. In conditions of instability, intensification of turbulent processes, the development of the banking system requires new innovative approaches to determining the mechanisms of effective functioning and stable development based on a system-synergetic approach, which led to the choice and relevance of the chosen topic of this scientific article. Efficiency of banks is a multicomponent, multifaceted, multidimensional system characteristic that depends on many factors and is an effective indicator of performance of functions and achievement of goals and objectives of banks development provided financial stability based on financial stability and dynamic balance, achievement of multiplicative and synergistic effects.

Key words: banking system, banking sector, economic standards, profitability, profitability, instability, crisis.

Постановка проблеми. У нинішній ситуації банківська система України переживає складний період. Багато невирішених проблем, спричинених попередніми кризами та економічними та політичними потрясіннями, продовжують негативно впливати на банківську систему, роблячи її неефективною, нестабільною та вразливою до різних шоків. В останні роки багато банків оголосили про банкрутство і перебувають у процесі ліквідації, частина з яких ліквідується самостійно. Проблема підвищення стабільності та ефективності діяльності комерційних банків, зменшення їхньої участі на ринку банківських послуг є важливою для вирішення. У цьому сенсі, ураховуючи вплив внутрішніх та зовнішніх чинників, було проведено всебічне вивчення проблем та перспектив розвитку динамічно мінливої банківської системи України з подальшим представленням алгоритму підвищення стабільності банківських структур.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останні роки в Україні відбулися серйозні зміни, пов'язані з очищенням від корумпованих та ненадійних банків, що викликало увагу вчених до аналізу цього процесу та його наслідків для економіки країни. У роботі приділено увагу працям А.О. Костюченко [1] та фахівців НБУ [4], Міністерства фінансів [3]. Високо оцінюючи внесок зарубіжних та вітчизняних авторів у розвиток методологічної бази оцінювання ефективності діяльності банків, зазначимо, що у більшості праць переважає загальноекономічний підхід. Водночас проблему оцінювання результативності банківської діяльності з позиції провадження банківського бізнесу в науковій літературі досліджено та розкрито недостатньо. Також досі не висвітлено питання антициклічного регулювання розвитку банківської інфраструктури як важливої передумови успішного функціонування національної банківської системи. Отже, глибшого дослідження потребує розроблення теоретичних основ і практичних рекомендацій щодо розвитку банківської діяльності в умовах фінансової нестійкості.

Мета статті полягає в оцінці результативності розвитку банківської галузі з подальшим визначенням майбутніх перспектив банківництва в Україні.

Виклад основного матеріалу. Сучасний стан розвитку української економіки вимагає постійної уваги

до банківської системи загалом та комерційних банків зокрема, реалізації політики, спрямованої на створення сприятливих умов для стабільних та ефективних операцій. Ця необхідність зумовлена тим, що банківська система є однією з найважливіших та найбільш інтегрованих структур у ринковій економіці, а також одним із найважливіших чинників політики економічного зростання, адже через неї здійснюється процес накопичення економічних ресурсів у суспільстві та забезпечується їх найбільш ефективно та раціонально використання.

В останні роки на національному, регіональному та глобальному рівнях тенденція до зростання економічних та політичних потрясінь була дуже очевидною. Зіткнувшись зі зростаючою турбулентністю, банківська система України, яка накопичує політичні, макроекономічні та інституційні ризики, знаходиться не в найкращому становищі.

Робота українських банків останніми роками здійснювалася за таких несприятливих умов, як незадовільний стан економіки у цілому, спад промислового виробництва, неплатоспроможність більшості господарських одиниць, реальні втрати статутних фондів банків від девальвації національної валюти, інфляція, непомірні податки тощо.

Світова фінансова криза 2020 р. – це глибока фінансова криза, найгірша з часів Великої депресії та кризи 2008 р., яка знаходиться в активній фазі з жовтня 2020 р. Криза почала проявлятися в лютому та березні, а пізніше – у квітні 2020 р. Рушійною силою осені був коронавірус SARS-CoV-2, який уразив Китай, а потім і весь інший світ.

Надійність банків є важливим показником для фізичних та юридичних осіб. Фізичні та юридичні особи готові вносити грошові кошти на банківські рахунки з гарантіями повернення, отримувати позики, що гарантуватимуть стабільність процентної ставки та відсутність ризиків щодо ліквідації банківської установи. Міністерство фінансів щоквартально дає оцінку стабільності та надійності банків, яка оцінюється за п'ятибальною системою. У четвертому кварталі 2020 р. рейтинг очолив «Райффайзен Банк Аваль» з оцінкою 4,66 бали (табл. 1).

Отже, спираючись на представлений вище рейтинг, авторами було доведено, що, вибираючи надійний та

Таблиця 1

Загальний рейтинг стабільності українських банків за IV квартал 2018–2020 рр.

№	Банк	IV кв. 2018	IV кв. 2019	IV кв. 2020
1	Укрсиббанк	4,49	4,62	4,16
2	Райффайзен Банк Аваль	4,58	4,84	4,66
3	ОТП Банк	4,15	4,45	4,27
4	Креді Агріколь Банк	4,06	4,59	4,31
5	ПриватБанк	3,59	4,11	3,91
6	Кредобанк	3,85	4,06	3,96
7	Прокредит Банк	4,03	4,18	3,85
8	ПУМБ	3,67	3,90	3,70
9	Альфа-банк	3,53	3,85	3,74

Джерело: розроблено на основі [2]

стабільний банк в Україні, потрібно враховувати такі моменти та користуватися такими порадами:

- співпраця з малими, маловідомими банками є ризикованим рішенням, оскільки порівняно з великими, кваліфікованими банками ці банки схильні ліквідуватися першими;

- варто інвестувати в прибутковий банк, таким чином зменшується ризик утратити власні гроші;

- власні кошти краще довірити іноземним банкам, оскільки ці банки найповільніше реагують на політичну та економічну ситуацію в країні.

Рентабельність банку – це один важливий показник під час аналізу ефективності його діяльності. Однак те, що банк є прибутковим, ще не означає, що він є надійним. Але якщо банк не приносить прибутку протягом декількох років, важко розглядати його як банк, з яким можна співпрацювати.

Дослідимо прибутковість комерційних банків за останні три роки з інтервалом в один рік. П'ятірка найприбутковіших банків за березень 2021 р. трішки змінилася порівняно з березнем 2019 р. У березні 2019 р. лідером був «ПриватБанк» (5185 млн грн прибутку), далі йшли «Райффайзен Банк Аваль» (672 млн грн), ПУМБ (521 млн грн), «Альфа-Банк» (351 млн грн) і «Універсал Банк» (57 млн грн). У березні ж 2021 р. лідером залишається «ПриватБанк» (1 309 млн грн прибутку), далі знов – «Райффайзен Банк Аваль» (758 млн грн), 3-є місце займає знову ПУМБ (676 млн грн), 4-е – «Універсал Банк» (472 млн грн), за ним йде «Альфа-Банк» (426 млн грн).

Детальну інформацію наведено на рис. 1, де ми на прямій прибутковості «ПриватБанку» найбільш наочно можемо спостерігати вплив пандемії на банківський сектор, адже різкий спад прибутковості цього банку (більше ніж у сім разів у 2021 р. порівняно з 2020 р.) найбільше зумовлений цим фактором.

Із метою забезпечення стабільної роботи банку та своєчасного виконання своїх зобов'язань перед вкладниками, а також уникнення неправильного розподілу ресурсів та втрат капіталу через властиві банку ризики Національний банк установив процедури визначення економічних нормативів, що є обов'язковим для всіх банків.

У табл. 2 подано розрахунки економічних нормативів у банківському секторі України за період з 01.03.2018 по 01.03.2021.

Як видно з даних табл. 2, на протязі всього періоду з 2018 по 2021 р. норматив достатності регулятивного капіталу був вищим за нормативне значення у 10% та мав тенденцію до збільшення з 16,91% до 22,59%, тобто відбулося збільшення на 33,59%. Норматив достатності основного капіталу більше базового значення (7%), і економічний норматив протягом досліджуваного періоду виконується. Збільшення відбулося на 42,69%.

Норматив короткострокової ліквідності за період 01.03.2018–01.03.2021 не опускався нижче 87,79% та відповідає нормативному значенню, він установлюється для контролю над здатністю банку виконувати прийняті ним короткострокові зобов'язання за рахунок ліквідних активів. Також спостерігаємо виконання нормативу Н7 за період 01.03.2017–01.03.2021 у межах 18,14–21,04%, що не перевищує норму 25%.

Економічний норматив Н8 за аналізований період має тенденцію до зменшення на 54,15% (з 180,53% до 97,75%). Норматив кредитного ризику як елемент економічних нормативів діяльності банків має на меті не допустити надмірну концентрацію кредитного ризику в банку, оскільки неплатоспроможність одного або кількох контрагентів може суттєво дестабілізувати банк та навіть призвести до його банкрутства.

За оптимального значення показника Н9 не більше 25% норматив максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами становив у 2018 р. 16,90%, у 2021 р. – 3,61%. Зменшення цього показника на 78,64% свідчить про зниження кредитного ризику в банківській системі України. Також виконується норматив Н11, але має майже нульове значення протягом аналізованого періоду за граничного рівня 15%.

Виходячи з вищезазначених розрахунків, та проведеного ґрунтовного дослідження, впливає, що в Україні існують декілька основних проблем із банківською системою:

1. Конкуренція в банківському секторі обмежена. Насправді конкуренція на ринку банківських послуг

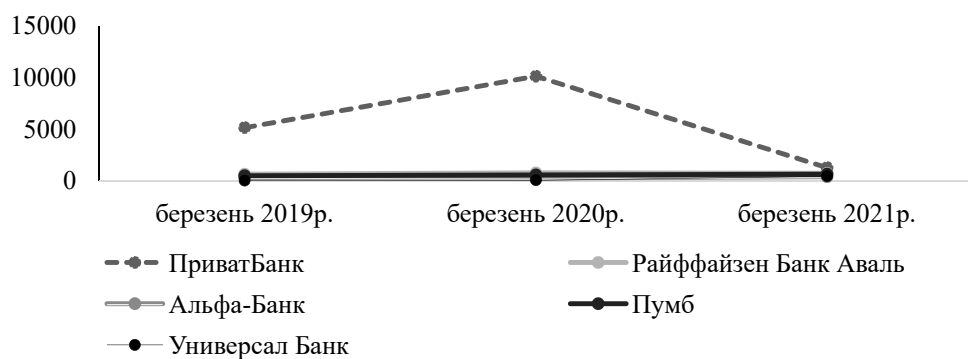

Рис. 1. Прибутковість банків за 2019–2021 рр. в Україні, млн грн

Джерело: розроблено на основі [3]

Розрахунок економічних нормативів у банківському секторі з 01.03.2018 по 01.03.2021

Норматив		01.03.2018	01.03.2019	01.03.2020	01.03.2021	Зміна 2021 / 2018, %	Відмітка про виконання
H2	Норматив достатності (адекватності) регулятивного капіталу	16,91	21,39	22,36	22,59	133,59	Виконується
H3	Норматив достатності основного капіталу (не менше 7%)	15,67	16,93	20,12	22,36	142,69	Виконується
H6	Норматив короткострокової ліквідності (не менше 60%)	95,83	93,44	95,62	87,79	91,61	Виконується
H7	Норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (не більше 25%)	21,04	19,10	18,14	20,09	95,48	Виконується
H8	Норматив великих кредитних ризиків	180,53	169,54	112,55	97,75	54,15	Виконується
H9	Норматив максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами	16,90	8,90	6,70	3,61	21,36	Не виконується
H11	Норматив інвестування у цінні папери окремо за кожною установою	0,0001	0,0005	0,0002	0,0002	200,00	Виконується

Джерело: розроблено на основі [4]

спостерігається лише між групою найбільших банків (близько 20). Ринкова конкуренція є важливим фактором упорядкування банківської системи, а в деяких випадках відсутність конкуренції в банківській системі України уповільнює еволюційні процеси та дає можливість існувати банкам із низькою ефективністю та конкурентоспроможністю. Таким чином, процеси консолідації в банківських системах центральних та західних країн є відповіддю на посилені попит клієнтів та посилення конкуренції на фінансових ринках цих країн, у тому числі завдяки глобалізації та інтеграції фінансових систем у світову фінансову архітектуру. Українська банківська система є вразливою та неконкурентоспроможною, і відсутність іноземних інвестицій ще раз підтверджує цей факт.

2. Відсутність привабливості іноземного капіталу до банківських установ України. За відсутності внутрішніх стимулів для зростання та розвитку банківської системи можна не сподіватися на зовнішній вплив. Однак потенційний інвестор стикається з низькою значних ризиків, які суттєво обмежують інтерес до іноземного капіталу в банківському секторі України. Це, своєю чергою, уповільнює надходження в Україну сучасних економічних та управлінських технологій та зменшує конкурентні стимули українських банків застосовувати такі технології у своїх операціях.

3. Низька довіра до банківської системи. Незважаючи на стрімке зростання депозитної бази банківської системи України, що має місце останнім часом, довіра до банківського сектору з боку інвесторів та населення все ще є недостатньою. Також негативно впливають на рівень довіри до банківського сектору низька культура користування фінансовими послугами, недостатня робота банків з клієнтами та відсутність прозорості та об'єктивної інформації про діяльність окремих бан-

ківських установ і системи у цілому. Якість зовнішнього та внутрішнього аудиту банків усе ще є незадовільною [5].

Отже, ми бачимо, що банківська система України зазнала значних утрат під час фінансової кризи, хоча наслідки могли б бути й гіршими, тому для подолання фінансової кризи та мінімізації її негативних наслідків важливо впровадити такі антикризові заходи, як:

- створення в Україні стабілізаційного фонду за рахунок банківських відрахувань;
- розроблення інструментів обмеження спекулятивного режиму фінансування;
- упровадження антициклічного банківського нагляду, впорядкування регулювання фінансового сектору в Україні;
- поліпшення капіталізації державних банків, ураховуючи при цьому позитивний міжнародний досвід;
- збільшення обсягу рефінансування комерційних банків Центральним банком України за рахунок збільшення кредитування під заставу цінних паперів;
- упровадження нових програм кредитування та створення спеціальних фондів.

Подолання вищезазначених недоліків та реалізація антикризових заходів сприятимуть розширенню та вдосконаленню банківського бізнесу, стабілізації банківської системи країни у цілому.

Висновки. За результатами проведеного дослідження встановлено, що у період загрози світової фінансово-економічної кризи та наростаючої фінансової нестабільності банки України відповідають стандартам, що визначені економічними нормативами НБУ. Але фінансова криза спонукає робити непопулярні кроки для відновлення банківської системи через реорганізацію проблемних фінансово-кредитних установ. Концентрація банківського капіталу, забезпечен-

ня необхідних ресурсів та ефективних механізмів для підвищення рівня капіталізації банківської системи є актуальними завданнями подальшого розвитку фінансового сектору України.

Виходячи з наведеної інформації, можна зробити висновок, що для підвищення ефективності банків-

ської системи необхідно: вдосконалити організаційну структуру банківської системи; забезпечити ефективну законодавчу діяльність для подальшого підвищення стабільності та прибутковості банківської системи; вжити заходів для підвищення довіри населення до банків.

Список літератури:

1. Костюченко А.О. Банківське право. Київ : Атіка, 2011. 56 с.
2. Рейтинг банків України. URL: <https://maanimo.com/rates/banks> (дата звернення: 25.04.2021).
3. Міністерство фінансів України. URL: <https://minfin.com.ua/banks/rating/?date=2021-02-19> (дата звернення: 25.04.2021).
4. Основні показники банків України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist/data-supervision> (дата звернення: 25.04.2021).
5. Проблеми банківської системи України. URL: https://studwood.ru/711739/bankovskoe_delo/problemi_bankivskoyi_sistemi_ukrayini (дата звернення: 24.04.2021).

References:

1. Kostyuchenko A.O. (2011) *Bankivske pravo* [Banking law]. Kyiv. Atika, 56.
2. Rejting bankiv Ukrajinu [Rating of Ukrainian banks]. Available at: <https://maanimo.com/rates/banks> (accessed 25 April 2021).
3. Ministerstvo finansiv Ukrajinu [Ministry of Finance of Ukraine]. Available at: <https://minfin.com.ua/banks/rating/?date=2021-02-19> (accessed 25 April 2021).
4. Osnovni pokazniki bankiv Ukrajinu [The main indicators of Ukrainian banks]. Available at: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist/data-supervision> (accessed 25 April 2021).
5. Problemy bankivs'koi systemy Ukrajinu [Problems of the banking system of Ukraine]. Available at: https://studwood.ru/711739/bankovskoedelo/problemi_bankivskoyi_sistemi_ukrayini (accessed 25 April 2021).

DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-666X/2021-73-12>
УДК 368.339 (33)

Мамонова Г.В.

кандидат фізико-математичних наук, доцент,
доцент кафедри комп'ютерної математики
та інформаційної безпеки,
Державний вищий навчальний заклад «Київський національний
економічний університет імені Вадима Гетьмана»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5847-2076>

Позднякова Л.О.

кандидат економічних наук, доцент,
фінансовий директор ТОВ «ЕРИДАН»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7384-9214>

Мамонova Hanna

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
Pozdnyakova Liudmyla
ERIDAN LLC

ВПЛИВ КОРОНАКРИЗИ НА РОЗВИТОК СТРАХОВОГО БІЗНЕСУ У СВІТІ

**THE INFLUENCE OF THE CROWN CRISIS ON THE DEVELOPMENT
OF INSURANCE BUSINESS IN THE WORLD**

У статті проаналізовано вплив пандемії COVID-19 на світовий страховий ринок та окремі країни Європи. Визначено індикативні економічні показники впливу пандемії COVID-19 на страховий бізнес світу: суттєве зниження доходів страховиків та населення, зростання безробіття, зниження попиту на страхові послуги, істотне зниження продуктивності праці працівників страхових компаній, невизначеність у перспективах розвитку пандемії. Досліджено та узагальнено досвід боротьби страховиків світу з наслідками впливу пандемії COVID-19. Охарактеризовано новітні інструменти, які дали змогу страховикам світу нівелювати або пом'якшити негативний вплив коронакризи. Дослідження позитивного досвіду функціонування та розвитку страхових ринків світу в умовах криз та потрясінь є корисним для застосування у національній практиці.

Ключові слова: страхування, премії, виплати, пандемія, інструменти, новітні технології.

В статье осуществлен анализ влияния пандемии COVID-19 на мировой страховой рынок и некоторые страны Европы. Определены индикативные экономические показатели влияния пандемии COVID-19 на страховой бизнес мира: существенное снижение доходов страховщиков и населения, рост безработицы, снижение спроса на страховые услуги, значительное снижение производительности труда работников страховых компаний, неопределенность в дальнейших перспективах развития пандемии. Изучен и обобщен опыт борьбы страховщиков мира с последствиями воздействия пандемии COVID-19. Охарактеризованы новые инструменты, которые позволили страховщикам мира нивелировать или смягчить негативное влияние коронакризиса. Исследование позитивного опыта функционирования и развития страховых рынков мира в условиях кризисов и потрясений может стать полезным для внедрения в национальную практику.

Ключевые слова: страхование, премии, выплаты, пандемия, инструменты, новейшие технологии.

The article analyzes the impact of the COVID-19 pandemic on the world insurance market and some European countries. Separated economic indicators of the impact of the COVID-19 pandemic on the insurance business of the world are singled out. It was determined that the impact of the COVID-19 pandemic inspired declining incomes of insurers and households, rising unemployment, declining demand for insurance services, a significant decline in productivity of insurance companies, uncertainty about the future development of the insurance industry and the effects of the pandemic. The experience of the world insurers' struggle against the consequences of the COVID-19 pandemic has been studied and generalized. The latest tools that have allowed insurers around the world to mitigate or mitigate the negative impact of the crown crisis, in particular, are: the development of new insurance products; increasing the level of requirements for insurance services in terms of its relevance, price flexibility, mobility and transparency; transition of insurers to online sales of insurance services and online payments for insurance cases; direct funding of specific means of combating COVID-19; use of the latest technologies and innovative methods in the insurance business; introduction of a new mode of staff work in the activities of insurance companies. The transition of insurers to online sales of insurance services and online payments has revealed many unresolved issues regarding the insurer's cybersecurity. Insurers are forced to improve existing technologies and methods of control, to intensify training and information activities. The Crown Crisis has significantly increased the importance of modern underwriting. Therefore, insurers around the world are using the capabilities of artificial intelligence, alternative data sources and better forecasting models. Greater understanding of pandemic processes, gaining experience is needed not only to accelerate the way out of the modern pandemic, but also to form a stable insurance system to the inevitable future challenges. The study of positive experience in the functioning and development of insurance markets around the world in crises and shocks is useful for application in national practice.

Key words: insurance, premiums, payments, pandemic, tools, latest technologies.

Постановка проблеми. Пандемія COVID-19 завдала суттєвого негативного впливу на всі сфери життя людства, включаючи світову економіку та її окремі галузі. Індикативними економічними показниками впливу пандемії COVID-19 стали: значне зниження доходів бізнесу та населення, ріст безробіття, суттєве падіння купівельної спроможності населення і, як наслідок, зниження попиту на товари та послуги, істотне зниження продуктивності праці працівників, невизначеність у перспективах розвитку пандемії. Страховики світу починаючи з кінця 2019 р. працюють у складних умовах пандемії COVID-19, а з початку 2020 р. коронакриза призвела до припинення діяльності багатьох страхових компаній. Деякі страховики Європейського Союзу (далі – ЄС) також були вимушені припинити свою діяльність, оскільки більшість із них не мала достатнього фінансового потенціалу та досвіду покриття збитків, спричинених пандемією. Перед страховиками світу постало завдання швидко дослідити й оцінити новітні ризики та запропонувати шляхи підвищення ефективності діяльності страховиків в умовах пандемії COVID-19. Розкриття теоретичних та практичних питань діяльності страхового бізнесу в умовах пандемії є важливим не тільки сьогодні, а й залишиться актуальним у майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ризики, які виникли в умовах впливу пандемії COVID-19, є достатньо новими і мало дослідженими як з теоретичного, так і з практичного погляду. Переважно в зарубіжній літературі зустрічаються наукові роботи, в яких автори оцінюють діяльність страхових ринків окремих країн та діляться досвідом щодо усунення або пом'якшення негативних наслідків впливу коронакризи на страховий бізнес. Сьогодні проблеми функціонування та розвитку страхового бізнесу вивчають потужні наукові установи, науковці та практики. Західні дослідники (Gary Shaw, Neal Baumann) здійснили ґрунтовний аналіз та прогноз подальшого розвитку страхових ринків світу. У наукових роботах учених країн ЄС (Pradzynski, Маркова) досліджено проблеми розвитку страхового бізнесу в умовах пандемії COVID-19 та запропоновано методи їх вирішення. Західний дослідник Descombes усебічно проаналізував позитивні та негативні наслідки впливу пандемії COVID-19 на ринок страхування життя. У наукових працях західних дослідників (Tsui, Hervé.) здійснено оцінку діяльності та розвитку страхової галузі в умовах коронакризи. Аналіз та виокремлення проблемних питань сучасного розвитку страхового бізнесу світу, узагальнення шля-

хів та методів їхнього вирішення суттєво збагачують досвід функціонування та розвитку страхової галузі в умовах криз та потрясінь і є корисними для використання у національній практиці.

Мета статті полягає у дослідженні практичних аспектів функціонування і розвитку страхового бізнесу світу в умовах пандемії COVID-19, виокремленні проблемних питань та опрацюванні практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності діяльності страховиків в умовах коронакризи.

Виклад основного матеріалу. Пандемія COVID-19 кардинально вплинула на саму філософію страхування з погляду трансформацій установлених правил, традицій, норм функціонування та розвитку страхового бізнесу, суттєвих змін у попиті на новітні страхові послуги та форми їх надання. За даними Swiss Re, у 2020 р. світова економіка скоротилася на 3,9%, а глобальна вартість утрат від пандемії становила приблизно 12 трлн дол. Значних збитків зазнала світова економіка від переривання роботи бізнесу та недостатнього обсягу страхового покриття за цими ризиками. У звіті Університету Saint Gallen (Швейцарія) та Міжнародного аналітичного центру із страхування (Женева) за 2020 р. фахівці зробили такі висновки: 4,5 трлн дол. США було сплачено за ризиками переривання бізнесу; рівень щорічних страхових премій за договорами страхування ризику переривання бізнесу становив приблизно 30 млрд дол. США [1]. Отже, збитки за договорами страхування переривання бізнесу значно перевищили обсяг надходження страхових премій за цими договорами.

За висновками Центру фінансових послуг (Deloitte's Center for Financial), значна кількість страхових компаній у 2021 р. також буде вимушена припинити свою роботу. За версією S&P загальний індекс доходності страхового бізнесу станом на 30 вересня 2020 р. відставав на 24,6% від загального показника S&P 500 [2].

Надходження світових страхових премій за договорами страхування, які не пов'язані зі страхуванням життя, представлено в табл. 1.

За прогнозами фахівців Swiss Re Institute, у 2021 р. буде продовжуватися негативний вплив на страховий бізнес пандемії COVID-19, особливо це торкнеться страхування майна та страхування від нещасних випадків. Утім, Swiss Re institute прогнозує, що темпи зростання світової галузі страхування у 2021 р. становитимуть 3% по відношенню до попереднього року, а в країнах, що розвиваються, – 7%. Світова консалтинго-

Таблиця 1

Обсяги страхових премій, не пов'язаних зі страхуванням життя, за період 2009–2018 і 2019–2021 рр.

Страхові ринки	Темпи зростання страхових премій по відношенню до попереднього року (%)			
	2009-2018A	2019	2020E	2021F
Світовий	3,2	3,5	0	3,0
Розвинені країни	2,6	2,7	-1,0	3,0
Країни, що розвиваються	7.7	7,7	3,0	7,0

*А – середнє значення; Е – оцінка; F – прогноз.

Джерело: Swiss Re institute. 2020, Sigma 4

ва організація Deloitte Touche Tohmatsu Limite припускає, що обсяги світових страхових премій можуть відновитися до обсягів перед пандемією COVID-19 лише у IV кварталі 2022 р. [3].

За оціночними даними Swiss Re Institute, обсяги світових страхових премій за договорами страхування життя за 2020 р. можуть знизитися на 6%, на 8% – у країнах із розвинутою економікою і залишаться на рівні попереднього року у країнах, що розвиваються. За прогнозними даними Swiss Re Institute, у 2021 р. зростання світових страхових премій за договорами страхування життя становитиме 3%, а на ринках країн, що розвиваються, – 7% (табл. 2).

Проаналізуємо ситуацію на страхових ринках деяких країн – членів ЄС. Протягом трьох кварталів 2020 р. страховальниками Польщі було сплачено 46,5 млрд злотих страхових премій, що трохи менше, ніж за відповідний період 2019 р. За цей же період сплачено страхового відшкодування на суму 29,5 млрд злотих страховальникам, із них: 12,8 млрд злотих – за договорами страхування життя, 10,7 млрд злотих – на автострахування, 6 млрд злотих – на інші види страхування. За три квартали 2020 р. польські страховики отримали на 13% менше чистого прибутку (5,2 млрд), ніж за відповідний період 2019 р. Із метою підтримки економіки Польщі страховики інвестували 85 млрд злотих в активи, облігації та інші цінні папери з фіксованим доходом [4]. У квітні 2020 р. Комісія фінансового надзору Польщі (KNF) розробила рекомендації для страховальників, які перебувають у складній фінансовій ситуації, це: власники автотранспортних засобів, позичальники та власники ощадної та інвестиційної політики, понад 4 тис туроператорів, кілька тисяч суб'єктів господарювання, які беруть безпосередню участь у боротьбі з COVID-19. У листопаді 2020 р. 18 страхових компаній Польщі (Allianz, Aviva, Axa, Compensa, Credit Agricole Ubezpieczenia, Ergo Hestia, Generali, Interrisk, Metlife, PKO Ubezpieczenia, PZU Group, Saltus, TUW, Uniq, Unum, Vienna Life, Warta, Wiener) ухвалили фінансувати додатковий кол-центр для Головної санітарної інспекції Польщі [4]. Це сприяло кращій обізнаності потенційних страховальників щодо COVID-19 та активізації укладання договорів страхування життя та медичного страхування.

Страховий ринок Німеччини також зазнав негативного впливу пандемії, що проявилось у припиненні роботи страховиків у збиткових галузях, суттєвому зменшенні величини власного утримання багатьох

страховиків, що сприяло підвищенню ціни за договорами перестрахування, появі новітніх проблем для персоналу страхових компаній, зростанні трудомісткості операційних процесів та ін. Із метою швидкого забезпечення ліквідності страховиків уряд Баварії запропонував упровадити у страхуванні нову страхову послугу «страхування від закриття бізнесу». Страхова асоціація Німеччини (GDV) взяла на себе зобов'язання відшкодувати приблизно половину збитків клієнта, частину збитків запропоновано компенсувати державними пільгами. Таким чином, операційні витрати в галузі громадського харчування та готельного бізнесу були зменшені в середньому на 70%. Цю ініціативу підтримали такі страхові компанії, як Allianz, Gothaer, Haftpflichtkasse, VVAG, Nummerger, Signal-Iduna та ін.

За звітними даними Французької федерації страхування, у 2019 р. страхові премії за договорами страхування життя становили 144,6 млрд євро, що на 3,2% більше, ніж у 2018 р. У страховій компанії AXA France у 2019 р. обсяг страхових премій становив 26,2 млрд євро, що на 4% більше, ніж за попередній рік. Allianz Group як друга за величиною компанія у 2019 р. отримала дохід у розмірі 142 млрд євро, що на 7,6% більше, ніж за 2018 р. Allianz Group за договорами страхування, не пов'язаними зі страхуванням життя, отримала страхових премій на суму 4,6 млрд євро (+1,8%) [5]. Темпи приросту страхових премій на страховому ринку Франції мають позитивні, але дуже малі значення.

Розвиток страхового ринку Болгарії за період 2007–2019 рр. показав позитивну динаміку. За договорами іншими, ніж страхування життя, обсяг валових страхових премій за цей період зріс у два рази: з 1 520 млн лв у 2007 р. до 2 911 млн лв у 2019 р. Середньорічний приріст ВВП Болгарії від договорів страхування становив 107 млн лв. За цей період у середньому 82,5% ВВП становили надходження за договорами загального страхування. Частка надходжень до ВВП від договорів страхування життя повільно зростає з 12% у 2004 р. до 17,1% у 2019 р. (табл. 3).

За цей період встановлено, що темпи змін валових страхових премій від договорів страхування життя вищі за темпи змін від договорів страхування, не пов'язаних зі страхуванням життя (табл. 4). Але, незважаючи на ці показники, надходження до ВВП за договорами, не пов'язаними зі страхуванням життя, у багато разів вищі, ніж за договорами страхування життя, і є визначальними для формування структури страхового ринку Болгарії.

Таблиця 2

Обсяги страхових премій за договорами страхування життя за період 2009–2018 і 2019–2021 рр.*

Страхові ринки	Темпи зростання страхових премій по відношенню до попереднього року (%)			
	2009-2018A	2019	2020E	2021F
Світовий	1,5	2,2	-6,0	3,0
Розвинені країни	0,6	1,3	-8,0	2,0
Країни, що розвиваються	6,5	5,6	0	7,0

*А – середнє значення; Е – оцінка; F – прогноз.

Джерело: Swiss Re institute. 2020, Sigma 4

Таблиця 3

Частка валових страхових премій у структурі ВВП Болгарії за період 2018–2019 рр.

Рік	Всього (млн лв)	За договорами загального страхування		За договорами страхування життя	
		(млн лв)	Частка у структурі ВВП (%)	(млн лв)	Частка у структурі ВВП (%)
2018	2531	2083	82,3	448	17,7
2019	2911	2412	82,9	499	17,1

Джерело: складено за даними Комісії з фінансового нагляду Болгарії

Таблиця 4

Темпи зростання валових страхових премій у структурі ВВП Болгарії за період 2018–2019 рр.

Рік	Темпи змін валових страхових премій	За договорами загального страхування	За договорами страхування життя
2018/2017	18,5	22,1	4,4
2019/2018	15,0	15,8	11,3

Джерело: складено за даними Комісії з фінансового нагляду Болгарії, розрахунки автора

За даними АБЗ (Асоціація болгарських страховиків), пандемія COVID-19 негативно вплинула на економічну активність страховиків Болгарії. Зокрема, станом на квітень 2020 р. загальне зниження преміального доходу становить 2,6%, а сума виплачених страхових сум/відшкодувань зросла на 7,3%. Обсяг страхових премій від договорів страхування, не пов'язаних зі страхуванням життя, на квітень 2020 р. становив 804,9 млн лв, що порівняно з відповідним періодом 2019 р. на 0,5% менше. Виплати страхових сум/відшкодувань на квітень 2020 р. становили 257,3 млн лв, що на 4,8% більше, ніж за відповідний період попереднього року. Зменшення обсягів страхових премій було зафіксовано за видами бізнесу, який пов'язаний із транспортом. Наприклад, у страховика «Помощ при пътуване» зменшення преміального доходу становило 44%. Зниження кількості укладених договорів і обсягів надходження страхових премій спостерігається і за договорами страхування життя: щорічний преміальний дохід становив 160 млн лв, на квітень 2020 р. – на 11,84% менше. Водночас сума виплачених компенсацій за договорами страхування життя на квітень 2020 р. становила 61,5 млн лв, що на 23,3% більше, ніж за відповідний період 2019 р. Найбільше щорічне зменшення преміального доходу зафіксовано за договорами на випадок хвороби (-29,75%), водночас суттєво зросла сума виплат (+21,16%). Слід відзначити, що за цей період спостерігається збільшення страхових премій за такими страховими послугами, як «Пожежа та стихійні лиха» (+17,8%) та «Пошкодження майна» (на 12,8%) [6].

Негативний вплив пандемії COVID-19 загострив існуючі проблеми у світовій страховій галузі та сприяв появі новітніх, які потребують швидкого вирішення. У сучасних умовах коронакризи суттєво підсилюються страхові ризики: переривання роботи або втрата бізнесу, підвищення ризику втрати здоров'я і працездатності працівників. Керуючий директор лондонської компанії Lloyd's визнав пандемію як унікальне явище, оскільки вона не тільки завдала негативної шкоди соціуму, а й

спровокувала «економічний шок», який проявився у вибуху безробіття, банкруств та краху ВВП у багатьох країнах [7]. З іншого боку, такі країни, як Австралія і Нова Зеландія, змогли утримати пандемію під контролем завдяки суровій ізоляції, щільності кордонів та тимчасовим заходам блокування. Кількість смертей у цих країнах була низькою, навіть менше, ніж до пандемії. Така парадоксальна ситуація пояснюється низькою кількістю смертей від COVID-19 по відношенню до інших інфекційних хвороб та випадковою смертю, які не трапилися через заходи соціального дистанціювання [8].

Із метою вирішення проблем, координування дій та вдосконалення страхового захисту в умовах пандемії в ЄС була створена міжвідомча робоча група, в якій взяли участь 10 генеральних дирекцій ЄС та ЕІОРА. Ця робоча група опрацьовувала такі основні завдання:

- оцінити можливості приватних страховиків взяти на себе покриття ризиків від пандемії та інших масштабних ризиків;
- розробити новітні страхові продукти, зокрема страхування від переривання роботи бізнесу незалежно від причин;
- оцінити потенціал національного державного страхування як другого рівня захисту від наслідків масштабних подій;
- розглянути можливість підтримки малого і середнього бізнесу та самозайнятих людей, які мають труднощі з фінансуванням та страхуванням під час кризи;
- скоординувати запобіжні заходи, спрямовані на безперервність бізнесу та шкоди здоров'ю працівників.

Розроблення новітнього страхового продукту, який би відповідав вимогам ринку та був доступним для страхувальників, є одним з основних завдань страховиків. Масове закриття та банкрутство бізнесу виявили потребу у розробленні інноваційного страхового продукту – страхування від переривання малого та середнього бізнесу. У Європі та Північній Америці розробили та впровадили у діяльність так звані па-

раметричний страховий поліс, за яким у разі настання страхової події здійснюється виплата страхового відшкодування, сума якого не залежить від суми конкретних збитків застрахованого майна. Параметричний страховий поліс запровадив також лондонський Lloyd's для страхування переривання роботи малого та середнього бізнесу під час карантину. Сьогодні для українських страховиків залишається актуальним «орієнтуватися на розширення спектру пропозицій страхових продуктів, намагатися оптимізувати страховий портфель, величину власного утримання, видатки, приймати адекватні управлінські рішення» [9].

Західний дослідник Descombes зазначає, що пандемія має позитивні та негативні наслідки для страхування життя. Позитивним є те, що в 2020 р. спостерігалось підвищення обізнаності та збільшення намірів у потенційних страхувальників придбати поліс страхування життя. У серії проведених опитувань серед населення Великої Британії, США та Іспанії в період березня-червня минулого року було виявлено, що приблизно 30% респондентів виявили бажання придбати поліс страхування життя. Звісно, можна припустити, що після закінчення пандемії ми спостерігатимемо «початок історичного зрушення», коли страхування життя для більшості населення стане як цінний спосіб необхідного захисту [10].

У Болгарії страховики розробили й упровадили низку інновацій, це: розроблення страхової послуги зі «Страхування життя з додатковим покриттям на події, що виникають унаслідок захворювань на коронавірусну інфекцію»; включення витрат на тестування коронавірусу до загальних умов «медичного страхування», які передбачають «профілактичні огляди та тести». Болгарські фахівці вважають, що сьогодні необхідно впроваджувати інновації через пряме фінансування конкретних засобів боротьби з COVID-19. Болгарські страховики мають досвід та можливості у придбанні машин швидкої допомоги та респіраторів лікарням, здійсненні благодійних заходів у будинках для неблагополучних дітей та будинках для людей похилого віку. У Болгарії експерти прогнозують, що обмеження виїзду за межі країни призведе до зменшення кількості укладених договорів за ризиком «допомога у виїзді за кордон». Щодо страхових виплат за ризиками «переривання виробництва», «припинення бізнесу», «безробіття», то з боку болгарських страховиків спостерігаються масові відмови через те, що інфекційні захворювання не входять до ризиків страхової відповідальності. Водночас профілактична і громадська діяльність є пріоритетом для болгарських страховиків, і вони виділяють значні кошти для фінансування конкретних видів діяльності.

Також цікавим є приклад страховиків Франції, які внесли 200 млн євро до Фонду солідарності, створеного французьким урядом для боротьби з COVID-19. Не менш важливим є приклад американських страхових компаній Allstate і American Family Insurance, які за договорами автострахування зобов'язалися повернути своїм клієнтам відповідно 600 і 200 млн дол. [11].

Досвід діяльності страховиків в умовах пандемії COVID-19 виявив необхідність не тільки розробити новітні страхові продукти, а й значно підвищити їхній якісний складник. Зокрема, страховики Франції дійшли висновку про необхідність значно підвищити рівень вимог до страхового продукту з позиції його актуальності, цінової гнучкості, мобільності та прозорості. Однак через пандемію значно ускладнився процес продажу та просування його на ринку. Тому виникла потреба в удосконаленні існуючих форм комунікації між страховиком і страхувальником шляхом використання сучасних технологій, спрощення процесу врегулювання претензій; забезпечення можливості для страхувальника управляти своїм контрактом. Окрім того, страховики Франції працюють над активізацією співпраці зі страховими та нестраховими посередниками на основі розроблення нових вимог до цієї співпраці та суттєвого збільшення фінансування. Сучасна парадигма страхового бізнесу Франції ґрунтується на відповідальності і суттєвій підтримці клієнтів та дотриманні соціальних цінностей країни [12].

Значно активізували співпрацю зі страховими та нестраховими посередниками страховики Америки та Європи. Страхові агенти та брокери цих країн отримали позику за «Програмою захисту заробітної плати», що стало суттєвою фінансовою допомогою та сприяло активізації продажів страхових послуг.

Імідж та репутація страховика залежать від показника рівня страхових виплат. До пандемії претензії на виплати здебільшого врегулювалися в офісах. Пандемія COVID-19 внесла суттєві корективи у цей процес. Оскільки вплив пандемії на всі сфери людського життя, у тому числі й на страхування, є малодослідженим, то у страховиків виникли проблеми з прогнозуванням подальшого перебігу пандемії та її впливу на стан здоров'я населення. Пандемія спровокувала виникнення так званого ефекту long-COVID – довготривалі, стійкі наслідки пандемії, які виражаються у перенапруженні системи охорони здоров'я, у негативних наслідках для фізичного та психічного здоров'я населення, у недосконалому прогнозуванні рівнів зараженості і смертності. Усі ці чинники мають негативний вплив на точність актуарних розрахунків страховика, ціноутворення на страхову послугу, а отже, і на його платоспроможність. Більше розуміння процесів пандемії, набуття досвіду необхідне не тільки щоб пришвидшити шлях виходу із сучасної пандемії, а й сформувати стійку страхову систему до неминучих майбутніх викликів [13]. У сучасних умовах карантинних обмежень та суттєвого збільшення кількості страхових виплат переважно розгляд претензій здійснюється віртуально, що спровокувало збільшення кількості випадків шахрайства. Тому страховикам світу необхідно вирішити важливе завдання – удосконалити методику виявлення фактів шахрайства. Із метою уникнення необґрунтованих виплат та підвищення прозорості й ефективності цього процесу страховики використовують новітні технології. Однак сьогодні цих технологій виявилось

недостатньо, виникла потреба у створенні пов'язаної партнерської системи, яка всебічно оцінює обробку даних за претензіями на страхову виплату. Прикладом стали страховики Німеччини та Великобританії, які об'єдналися з Carpe Data (The next generation Data Company for Insurance), яка є компанією нового покоління і займається перетворенням даних на прогнозовану та ефективну інформацію і здійснює автоматизацію всього процесу страхування.

Перехід страховиків на онлайн-продажі страхових послуг і онлайн-виплати виявив багато не вирішених питань щодо кібербезпеки страховика. Кіберризик несуть велику загрозу діяльності страхових компаній. Це втрата довіри партнерів та потенційних клієнтів і, як наслідок, зменшення кількості укладених договорів і збільшення збитків; утрата репутації й іміджу страховика, що негативно впливає на його конкурентні позиції та провокує негативні наслідки. Кіберризик постійно зростає, оскільки через пандемію більшість співробітників працює віддалено, тому страховики вимушені впроваджувати у свою діяльність так звані принципи «нульової довіри» та «безпеки за проектом», удосконалюючи технології та методи контролю, активізуючи навчальні та інформаційні заходи.

Коронакриза суттєво підвищила значимість сучасного андеррайтингу, роль якого виходить далеко за межі автоматизації збору та обробки інформації. Для підвищення ефективності андеррайтингу страховики світу використовують можливості штучного інтелекту, альтернативних джерел даних та більш досконалих моделей прогнозування. Китайська компанія Ping An Life Insurance Company за допомогою розробленої розумної платформи андеррайтингу суттєво підвищила ефективність управління ризиком. У 2019 р. ця компанія обслуговувала 18 млн страхувальників та продала 96% полісів за допомогою автоматичного андеррайтингу, скоротивши середній час виконання операції з 3,8 дня до 10 хвилин [2]. Страховики США з метою поліпшення комунікацій із клієнтами використовують у своїй діяльності InsurTeach. Використовуючи такі технології, як штучний інтелект та аналіз даних, InsurTeach сприяє підвищенню ефективності діяльності страховика та його конкурентоспроможності на ринку. Незважаючи на існуючі проблеми у використанні послуг InsurTeach, очікується, що ринок високих технологій щорічно зростатиме на 41% за період 2019–2030 рр. [14].

У зв'язку з уведенням у 2020–2021 рр. карантинних обмежень страхові компанії вимушені були впровадити у діяльність новий режим роботи свого персоналу. Деякі страховики скоротили частину персоналу, обмежили заробітну плату, компенсації. Страховики повинні були вирішити низку проблем, зокрема: введення віртуального робочого місця; організація роботи «гібридного» персоналу; формування новітньої ідеології віддаленої роботи. Страховики для більш ефективного управління персоналом в умовах пандемії застосували адаптивні технології: завантажили у мобільні пристрої

працівників додатки, які регулюють офісну роботу, відстежують діяльність працівників, його контакти. Страхова компанія Nationwide Insurance використала довгострокові технологічні інвестиції для закриття офісів та переходу на віддалений режим роботи для 98% працівників. У 2020 р. американська компанія Prudential Financial почала використовувати хмарні технології Vlocity на базі Vitech як основну платформу адміністрування бізнесу. Частина страхових компаній застосувала гібридний режим роботи – віддалено/офісний, який має гнучкий, адаптивний характер до ситуації на ринку.

Характерною ознакою розвитку страхового бізнесу останніх років стала активізація процесів злиття і поглинання страхових компаній (M&A). Аналіз, проведений S&P, підтверджує, що 2021 р. стане переломним, при цьому загальна сума M&A-угод може досягнути 71,7 млрд дол., що на 269,5% більше, ніж за 2020 р. Такий показник передбачає продаж The Hartford до кінця 2021 р., а також те, що AIG знайде партнера для інвестицій у бізнес у сфері страхування життя та пенсійного страхування. До причин активізації M&A-угод слід віднести як зовнішні, так і внутрішні чинники впливу, зокрема це: негативний вплив світової економічної та коронакризи, суттєве підвищення ризикованості багатьох галузей страхування, значне збільшення страхових сум за договором та сум страхових виплат, тенденція до активного розвитку світового ринку страхування життя та страхування додаткової пенсії, необхідність модернізації існуючих моделей страхового бізнесу та ін. [15].

Таким чином, пандемія COVID-19 внесла суттєві корективи у розвиток світового страхового бізнесу. Коронакриза оголила існуючі проблеми у страховій галузі, змусила страховиків будувати новітню бізнес-модель, адекватну до вимог ситуації в економіці країн та на фінансових ринках.

Висновки. Пандемія COVID-19 кардинально позначилася на самій філософії страхування шляхом трансформації встановлених правил, традицій, норм функціонування та розвитку страхового бізнесу. Коронакриза змінила поведінку, привычки та потреби споживачів страхових послуг, а також персоналу страхових компаній. Обґрунтовано, що останні два роки у світі відбувається зміна парадигми страхового бізнесу, підвищуються ціннісні критерії страхування, його важливість як для діяльності бізнесу, так і для життя та здоров'я страхувальника. Щоб не втратити свої конкурентні позиції в умовах пандемії, більшість страховиків світу активно вдосконалює свою діяльність шляхом упровадження інноваційних методів і технологій в операційний процес, процеси менеджменту та діджиталізації бізнесу.

Незважаючи на виниклі труднощі, зарубіжні фахівці прогнозують у 2021–2022 рр. поступове відновлення та зростання страхової галузі, що потребує великих капітальних та інтелектуальних затрат. Водночас відновлення та стає зростання страхової галузі немож-

ливі без глибинної модернізації та впровадження інноваційних технологій у процеси страхування, розбудови ефективної інфраструктури страхових ринків. Зроблено висновок, що пандемія COVID-19 стала своєрідним

поштовхом у сучасних еволюційних перетвореннях парадигми страхування, яка базується на засадах підвищення ролі національних ринків страхування, їхньої протекціоністської ідеології та прагматичного підходу.

Список літератури:

1. Актуальна тема: Пандемичний ризик. URL: <https://www.abz.bg/public/uploads/files/abz-pandemichen-risk.pdf> (дата звернення: 01.04.2021).
2. Shaw G., Baumann N. 2021 insurance outlook. 2021. URL: <https://www2.deloitte.com/global/en/insights/industry/financial-services/financial-services-industry-outlooks/insurance-industry-outlook.html> (дата звернення: 10.04.2021).
3. Swiss Re institute. World insurance: riding out the 2020 pandemic storm. *Sigma*. 2020. № 4.
4. Radzinski J.G. Najwazniejsze dane dotyczace rynku ubezpieczen po III kw. 2020 r. URL: <https://piu.org.pl/30-mld-zl-odszkodowan-dla-poszkodowanych/> (дата звернення: 20.02.2021).
5. Premiers résultats 2019 de l'assurance française. URL: <https://www.asquarepartners.com/premiers-resultats-2019-de-lassurance-francaise/> (дата звернення: 05.02.2021).
6. Застрахователен пазар: резултати за април 2020 г. URL: https://www.abz.bg/bg_BG/news/zastrahovaten-pazar-rezultati-za-april-2020-g-1210.html (дата звернення: 05.03.2021).
7. La note (très) salée de l'épidémie pour l'assurance. URL: <https://www.capital.fr/entreprises-marches/la-note-tres-salee-de-lepidemie-pour-lassurance-1370052> (дата звернення: 07.03.2021).
8. Tsui L. (2021). Lessons for L&H insurers after COVID-19 tested our pandemic model. URL: <https://www.swissre.com/institute/research/topics-and-risk-dialogues/health-and-longevity/lessons-for-l-h-insurers-after-covid-19.html> (дата звернення: 17.04.2021).
9. Позднякова Л.О. Проблеми розвитку страхового ринку України і шляхи їх розв'язання в сучасних умовах. *Актуальні проблеми економіки*. 2017. № 6(108). С. 250–254.
10. Descombes J. (2021). Why hasn't COVID-19 led to an increase in life insurance protection? URL: <https://www.swissre.com/institute/research/topics-and-risk-dialogues/health-and-longevity/covid-19-life-insurance.html> (дата звернення: 20.04.2021).
11. Маркова. Създаване на застрахователен пул е найдоброто решение при COVID-19. URL: <https://vuzf.bg/novini/sazdavane-na-zastrahovaten-pul-e-nay-dobroto-reshenie-pri-covid-19> (дата звернення: 20.04.2021).
12. Gwenaël Hervé. Crise du COVID-19: le secteur de l'assurance doit relever son niveau. d'exigence. URL: <https://www.journaldunet.com/management/direction-generale/1494123-crise-du-covid-19-le-secteur-de-l-assurance-doit-relever-son-niveau-d-exigence/> (дата звернення: 25.04.2021).
13. Tsui L. Lessons for L&H insurers after COVID-19 tested our pandemic model. 2021. URL: <https://www.swissre.com/institute/research/topics-and-risk-dialogues/health-and-longevity/lessons-for-l-h-insurers-after-covid-19.html> (дата звернення: 20.04.2021).
14. Что такое Insurtech? URL: <https://tab-is.ru/chto-takoe-insurtech/> (дата звернення: 30.04.2021).
15. Анализ, проведенный S&P, подтверждает, что в 2021 году деятельность по слияниям и поглощениям страховых компаний (M&A) станет переломным годом, при этом общая сумма M&A-сделок может достичь \$71,7 млрд. URL: https://forinsurer.com/news/21/04/09/39567?fbclid=IwAR1TyYOWJGWN3bikz105NIZ00yBREKGjH9YqrUcOpLDO_Lyj41zGnYJBFs (дата звернення: 03.05.2021).

References:

1. Aktualna tema: Pandemichnyiatskii risk [Current topic: pandemic risk]. Available at: <https://www.abz.bg/public/uploads/files/abz-pandemichen-risk.pdf> (accessed 01 April 2021).
2. Gary Shaw, Neal Baumann (2021) 2021 insurance outlook. Available at: <https://www2.deloitte.com/global/en/insights/industry/financial-services/financial-services-industry-outlooks/insurance-industry-outlook.html> (accessed 10 April 2021).
3. Swiss Re institute (2020) World insurance: riding out the 2020 pandemic storm. *Sigma*, no. 4 (accessed 10 February 2021).
4. Radzinski J.G. (2020) Najwazniejsze dane dotyczace rynku ubezpieczen po III kw. 2020 r. [The most important data in the insurance market after the 3rd quarter of 2020]. Available at: <https://piu.org.pl/30-mld-zl-odszkodowan-dla-poszkodowanych/> (accessed 20 February 2021).
5. Premiers résultats 2019 de l'assurance française [Premier results 2019 of the French insurance]. Available at: <https://www.asquarepartners.com/premiers-resultats-2019-de-lassurance-francaise/> (accessed 5 February 2021).
6. Zastrahovaten pazar: rezultaty za apryl 2020 h. [Insurance market: results for April 2020]. Available at: https://www.abz.bg/bg_BG/news/zastrahovaten-pazar-rezultati-za-april-2020-g-1210.html (accessed 5 March 2021).
7. La note (très) salée de l'épidémie pour l'assurance [The (very) salty note of the epidemic for insurance]. Available at: <https://www.capital.fr/entreprises-marches/la-note-tres-salee-de-lepidemie-pour-lassurance-1370052> (accessed 7 March 2021).
8. Tsui L. (2021) Lessons for L&H insurers after COVID-19 tested our pandemic model. Available at: <https://www.swissre.com/institute/research/topics-and-risk-dialogues/health-and-longevity/lessons-for-l-h-insurers-after-covid-19.html> (accessed 17 April 2021).

9. Pozdniakova L.O. (2010) Problemy rozvytku strakhovoho rynku Ukrainy i shliakhy yikh rozviazannia v such-asnykh umovakh [Problems of development of the insurance market of Ukraine and ways of their solution in modern conditions]. *Aktualni problemy ekonomiky* [Current economic problems], no. 6 (108), pp. 250–254.

10. Descombes J. (2021) Why hasn't COVID-19 led to an increase in life insurance protection? Available at: <https://www.swissre.com/institute/research/topics-and-risk-dialogues/health-and-longevity/covid-19-life-insurance.html> (accessed 20 April 2021).

11. Markova (2020) Sozdavane na zastrahovatel'nyy pul e naidobroto reshenie pry COVID-19 [The creation of an insurance pool is the best solution for COVID-19]. Available at: <https://vuzf.bg/novini/sazdavane-na-zastrahovatel-en-pul-e-nay-dobroto-reshenie-pri-covid-19> (accessed 17 March 2021).

12. Gwenaël Hervé. (2021) Crise du COVID-19: le secteur de l'assurance doit relever son niveau d'exigence [The insurance sector must increase the level of requirements]. Available at: <https://www.journaldunet.com/management/direction-generale/1494123-crise-du-covid-19-le-secteur-de-l-assurance-doit-relever-son-niveau-d-exigence/> (accessed 25 April 2021).

13. Tsui L. (2021) Lessons for L&H insurers after COVID-19 tested our pandemic model. Available at: <https://www.swissre.com/institute/research/topics-and-risk-dialogues/health-and-longevity/lessons-for-l-h-insurers-after-covid-19.html> (accessed 20 April 2021).

14. Chto takoe Insurtech? [What is Insurtech?]. Available at: <https://tab-is.ru/chto-takoe-insurtech/> (accessed 30 April 2021).

15. Analiz, provedennyi S&P, podtverzhdaet, chto v 2021 godu deiatelnost po slyianiyam y pohloshcheniyam strakhovykh kompaniy (M&A) stanet perelomnym hodom, pry etom obshchaia summa M&A-sdelok mozhet dostyach \$71,7 mlrd. [S&P analysis confirms that insurance mergers and acquisitions (M&A) activities will be a watershed year in 2021, with total M&A transactions expected to reach \$ 71.7 billion]. Available at: https://forinsurer.com/news/21/04/09/39567?fbclid=IwAR1TyYOWJGWN3bikz105NIZ00yBREKGjH9YqrUcOpLDO__Lyj41zGnYJBFs (accessed 3 May 2021).

Науковий журнал

Науковий погляд: економіка та управління

№ 3 (73) / 2021

Коректура: С.Г. Корзун

Комп'ютерна верстка: Ю.Г. Войтюк

Адреса редакції: вул. Володимира Вернадського, 2/4, м. Дніпро, 49000

Телефон редакції: +38 (073) 096 46 70

Електронна адреса: editor@scientificview.umsf.in.ua

Сайт видання: www.scientificview.umsf.in.ua

Підписано до друку 30.04.2021. Формат 64×84/8 мм. Папір офсетний.

Гарнітура Таймс. Ум. друк. арк. 9,53. Обл.-вид. арк. 9,15

Наклад 100 прим. Замовлення № 0621/205.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефони: +38 (048) 709 38 69, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 6424 від 04.10.2018 р.